

VERHANDELING
VAN DE GENEZENDE KRAGTEN VAN'T
GEMEENE
WATER.

Waar in men aantoont, dat het veele Ziektens voorkomt, en Geneeſt, zo uit de waarnemingen van de vermaarſte Geneesoeffenaren getrokken, als door de ervarentheit van veertig jaaren onderſteunt, en opgeſtelt

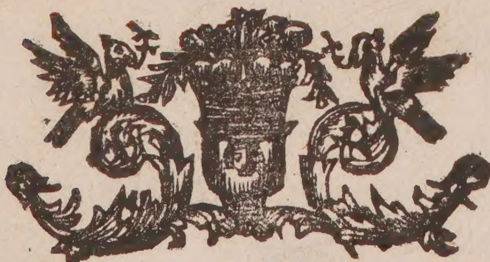
DOOR

M. SMITH.

Naar den tweeden Franſchen Druk, vertaalt, door J. S.,

En vermeerdert met een Fraaije en Nuttige Verhandeling, van de Medicinaele practyk van 't gemeene Water, uit het Spaans vertaalt, en nooit voorheen gedrukt.

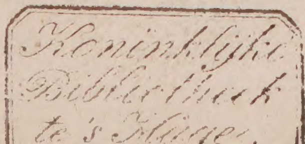
Deeſen tweeden Druk, van Drukfeilen gezuivert.

TE AMSTERDAM,

By JOHANNES VAN SEPTEREN, Boekverkooper in de Leidſe ſtraat, 1726.

OPDRAGT
AAN DEN
HERTOG
DE LA FORCE.

MYN HEER,

DEwyl de grootheit en de wetenschap, by elkander verzamelt zynde, altyd de hulde van opdragten na zig sleepen, valt het niet te verwonderen, dat uw naam aan 't hooft van deze pronkt.

Weet geheel *Europa* niet dat het een van de doorlugtigste namen van *Vrankryk* is, en dat gy by alle heerlyke eernamen van uwe voorouders, daar nog nieuwe bygevoegt hebt, de oeffening met den adeldom, en de wetenschap met de wapenen te zamen parende? wat gedeelte van de Natuurkunde is het voorwerp van uwe tydkortingen niet geweest? gy

hebt doorgedrongen in alles, dat het zeldzaamſte en duiſterſte geweeſt is. Een *Chymiſt*, een kruidoeffenaar, kan u van hunne kunſt niet hooren ſpreeken, zonder verbaaſt te ſtaan, dat een Heer van uwen rang zulke wytuitgeſtrekte en diepe kenniſſen bezit, zelfs in wetenſchappen die niet nodig zouden zyn, om u de naam van wys te doen verdienen. Dog 't geen de luiden van letteren noch meer moet trekken, is deze zo edelmoedige beſcherming myn Heer, waar mede gy hen vereert. De eerſte Akademien van het Koninkryk agten u voor eene van hunne voornaamſte cieraaden, en gy hebt die van *Bourdeaux* geſtigt, alwaar de pryzen, die uwe mildadigheit alle jaaren uitdeelt, hen opwekken, die gevoelen dat zy verſtand bezitten, om nutbaare ontdekkingen aan het gemeen te doen. Ik zal in den rang van de nieuwe ontdekkingen niet plaatſen, het werk dat ik de eere

heb u aan te bieden. Maar gy weet het, MYN HEER, daar zyn voornamentlyk in de Geneeskunde veele dingen, die om een nieuw te wezen, niet beter bekent, en in gebruik zyn: dit is iets, dat nog veel waarachtiger is, ten opzichte van de enkele en gemeene geneesmiddelen, die niet geopenbaart zyn, nog door de ſmaak, noch door de prys, nog door een vreemde naam; te vergeefs offert de natuur dit aan de menſchen, zy willen ze niet bevatten, hunne vooroordeelen laten niet toe om goet te keuren, dan 't geen zeldzaam is, en 't geen wonderlyk voorkomt: ik durf my nochtans vleijen, dat het geneesmiddel, dat men in dit werk leeraart, aanhangers in *Vrankryk* zal vinden, gelyk het in *Engeland* gedaan heeft; uw goetkeuring (want het ſtaat my vry te zeggen dat gy ze gegeven hebt, MYN HEER) zal veel meer toebrengen dan alle myne redenen, en alle myne ver-

klaaringen, om ze te doen gelden. Ik heb my voor 't overige niets dan de openbaare nutbaarheit, met deze Verhandeling te vertalen, voor te ſtellen; of immers, zoo het ergens tot myn eigen voordeel mogt uitvallen, zal het zyn, dat het my gelegentheit zal verſchaffen om te betuigen, de zeer diepe agting, waar ontrent ik het van myn pligt agt te wezen,

MYN HEER,

Uw zeer nederige en gehoorzame Dienaar NOGUEZ, *genees-oeffenaar te* Parys.

VOOR-

VOORREDEN

Van den (Franschen) Vertaler, of een Natuurkundige verklaaring, van de uitwerkzelen van 't water.

IN de natuur is niets gemeender nog eenvoudiger als het water: men vind het over al, in de ingewanden der aarde, op deszelfs oppervlakte, aan de voet, in 't midden, en op de toppen der hoogste bergen; in alle lichaamen, in de bergstoffen, de gewassen en dieren; want met behulp van 't vuur trekt men 't zelfs uit de zelfstandigheden, die voor 't uiterlyke de droogste zyn. Zonder het zelve zou de aarde geen gewassen voortbrengen, en die 'er reets zyn, zouden binnen weinig tyd vergaan; de drank der dieren, en de grond-zuil van haar vloeibaare deelen zyn niet dan water, hunne vaste deelen verschaffen 't ons ook. 't Is 't water, dat op veelerlei wyze als een andere *Proteus* verandert, de aarde vruchtbaar maakt. Hier zyn het overvloedige regens, die ryke oogsten beloven, gelyk door geheel *Europa* enz.

*4 Daar

Daar is het de dauw, zonder een eenige druppel regen, gelyk in *Peru* en op andere plaatſen: 't zyn de overſtroomingen, die zekere landſtreeken bewoon- en vruchtbaar maken, gelyk *Egipte*, de omleggende landſtreeken van *de Niger*, *de Ganges*, *de Indus* enz.

Zo wy het zelve als Natuurkundigen beſchouwen; hebben wy wel kennis van haar gedaante, kleinheit, vaſtigheit, en andere eigenſchappen van de deelen waar van het te zamengeſtelt is? Wysgeeren hebben gezeit, dat deze deeltjes eirond langwerpig, en als kleine aaltjes zyn. Dog dit alles is maar een enkele vooronderſtelling, en wy moeten daar ontrent niets toeſtaan, dan 't geen de ondervinding ons aantoont: laaten wy, ons dan vergenoegen met te zeggen, dat het een vogt ſwaarder dan de lugt is, dat het ten opzichte van het quikzilver is, als 14 tegen 1. en ten opzichte van de lugt als 32 voeten in de hoogte van een wolkkolom.

Alles wat men ten opzichte van de deeltjes van dit vloeibaare kan zeggen, loopt uit op het geene volgt:

Ten (1.) Moet volgen, dat zy van een ongemeene kleinheit zyn, want

hoe

hoe zoudenze voor het gezicht en andere zinnen in de uitwaasseming anders onzigtbaar konnen worden? hoe zoudenze anders in de allervaste lichamen konnen indringen, en aldaar huisvesten.

Ten (2.) Moet haar getal ongemeen groot zyn, dewyl het betoogt is, dat een druppel water ten minsten 26, 000, 000 zigtbaare deelen in zich bevat; zal men dan nog verwondert wezen, dat het de hardste lichamen van een kan scheiden, swaar zynde, en bequaam om over al in te dringen?

Ten (3.) Is 't een van de verwonderlykste verschynzelen, ik durf zelfs zeggen, het swaarste om te verklaren; namentlyk, de opheffing van 't water en dampen; dat is, dat zulken loggen massa, en na 't uiterlyke zo onbequaam om zich op te heffen, tegen de wetten van zyn swaarte in de lugt opklimt.

Daar zyn driederlei wyzen, om dit verschynzel te verklaren; in de eerste vooronderstelt men, dat 'er veel lugt in de tusschenstanders van 't water is, de bobbels die in het werktuig van 't ledige

opkomen, toonen het aan: en dat de waterdeeltjes, zich met elkander tragtende te vereenigen, gelyk men door verscheiden ondervindingen betoogt heeft, maakt een zeker slag van vaatjes rontom de lugtdeeltjes, die ongemeen klein zyn; laat ons nu eens vooronderstellen, dat de vuurige stoffe allengskens door de tusschenstanden van de waterdeeltjes insluipende, in een genoegzame hoeveelheit gevonden word, om de besloten lugt te verdunnen; alzo zal 't vaatje zich ontsluiten, en dan meer uitspannen, zonder in stoffe te vermeerderen, zal het ligter dan de lugtdeeltjes bevonden werden; zy zal te veel oppervlakte hebben om zich in de tusschenstanden van de lugt niet te konnen indringen, zonder dat de deeltjes van dit laetste vloeibare het van alle kanten dringen, derhalven zal zy door deze drukking gedwongen worden op te klimmen.

In de twede vooronderstelt men een veerachtige stoffe, in het binnenste van ieder deeltje water, en dat deze stoffe door de hitte verdunt en uitgerekt word; waar uit de opheffing van de waterdeeltjes moet volgen, maar men moest bewyzen dat de waterdeeltjes holachtig zyn.

Ten 2. vraagt men van wat aard en stoffe is die zy bevatten? zy kan't van de lugt niet wezen; dewyl de waterdeeltjes kleinder als die van de lugt zyn; 't zal dan van't vuur zyn: men zal dan noch tot een andere vooronderstelling zyn toevlugt moeten nemen. Ten 3. zal men moeten toonen dat de waterdeelen doorboort zyn, om ingang aan de vuurige of ligtende stoffe te geven.

Op de derde wyze geeft men voor, dat het water door de hitte ongemeen verdeelt werd; dat haar deeltjes veel meer oppervlakte krygen, en daar door lichter als die van de lugt worden. Aldus nootzaakt dit laatste haar om op te klimmen: maar de lugt ongemeen vol togtgaten, en haar deeltjes veel grooter als die van 't water, en haar togtgaten of tusschenstanden zeer aanmerkenswaardig zynde, is het moeijelyk genoeg, om niet onmogelyk te zeggen, zich te verbeelden dat zy die van 't water, den eenen na den anderen, konnen raken nog perssen, en die doen opklimmen. 't Geen aantoont, dat de togtgaten van de lugt grooter als die van het water zyn; namentlyk, dat dit laetste vogt van *mineralen* in grooter menigte, en ligter

als

als de lugt belast is, 't welk niet zou gebeuren, zo de tusschenstanden van deze laetste niet veel grooter waren, dewyl een *kolom* van lugt zo veel als een kolom van water perst, maar de tusschenstanden van dit laetste vogt veel kleinder zynde, raken de waterdeelen, de *mineraale* deelen meer dringende van ter zyden, en van om laag na om hoog, en doen ze opklimmen. Haar swaarte doet 'er ook veel toe, en maakt de kragt van de drukking van 't water veel grooter, als die van de lugt. 't Is ook de kleinheit van de togtgaten van 't water die haar voor 't gezicht brengt, want zoo ras als hare deelen een weinig verstrooijen, of dat haar tusschenstanden grooter worden, is zy niet meer zigtbaar. De waterdeeltjes in een dunner lugt gekomen zynde, en die zo heet niet is, gestuit wordende, naderen voornamentlyk, wanneer de winden die voortzetten en wolken maken. Deze Pakhuizen van dryvend water, volgen de wetten van de waterweegkunde naaukeurig op; de winden voerenze in de dorste woestenyen, en op de toppen der bergen. 't Zyn deze zelve wolken, die verdikkende en kleine druppeltjes makende, die swaarder dan de lugt zyn,

op

op nieus met regen, dauw, ſneeu, enz. nedervallen, om rivieren te maken, en de aarde vruchtbaar te doen zyn. Daar zyn Wysgeeren geweeſt, welke geoordeelt hebben, dat de waterdeelen veeragtigheit hebben; dog zy bedriegen zich: nog een geheele maſſa water, noch haare deelen ſchynen daar van niet voorzien te zyn. Dit is het dat men in de ondervindingen van de *Akademie* van *Florence* kan nazien, waar uit blykt, dat dit vloeibaare in generlei wyze niet kan gedrongen worden: nu is 't een bewys van de grootſte veeragtigheit in een lichaam, van gedrongen te konnen worden.

Zo de deelen van 't water niet gemakkelyk geſcheiden konnen worden, konnen de ſchepen dan daar op wel voortzeilen? de zeevaart, deze zo noodzakelyke konſt, die tuſſchen alle de Inwoonders van de werelt een wederzytze handel doet dryven, zou niet in gebruik zyn, zo het water niet van om laag na om hoog, van ter zyden en van om hoog na om laag gedrukt wierd: zou het dan zulke ſwaare gevaartens, als zy draagt, wel konnen torſſen? zouden de viſſchen wel kunnen ſwemmen, dat is opryzen, nederzakken, zig ter zyden, en met een woord

woord op allerlei wyze konnen bewegen, zo de drukking van de wateren niet geregelt wierd na de verscheide trappen van diepte ? zou *Holland* dan door middel van zyne dyken wel konnen bestaan? want men weet dat, wanneer men een Dyk heeft opgeworpen, en een graft agter de Dyk van de zelve diepte graaft, als de plaats van de Zee is die tegen de Dyk aanstroomt, het water, waar mede men deze graft vervult, de geheele *Oceaan* evenaart. Men heeft zelfs bewezen, dat een glazen plaat, in plaats van de Dyk gestelt, de geheele Zee in zyne paalen zoude konnen houden. Eindelyk is'er wel iets wonderlyker dan eb en vloed van de Zee?

Na dan een algemeen denkbeeld van de natuurlyke eigenschappen van het water gegeven te hebben, konnen wy tot de uitwerkzelen overstappen, die zy in het lichaam der dieren te weeg konnen brengen: weinig menschen, tot nu toe, om niet *niemant* te zeggen, hebben op een natuurkundige en redeneerende wyze van de geneezende krachten van dit vogt gehandelt: men heeft zich vergenoegt om de uitwerkzelen aan te halen, zonder dezelve te verklaren. De meeste men-

schen,

ſchen, en zelfs een goed gedeelte van de Geneesmeeſters, merken het water als onbequaam aan, om eenige genezing uit te werken, of een ziekte voor te komen: daar zyn 'er zelfs, die oordeelen, dat het zelve tegen de gezontheit is ſtrydende; deze dwaling komt daar van daan, om dat het water zo eenvoudig en gemeen is, de menſchen zyn greetig na 't geene moeijelyk en zeldzaam is, voornamentlyk in de geneeskunde; waar in men dikwils geheime geneesmiddelen, die men verborgen gehouden had, heeft zien gelukken, en allerlei ſlag van ziektens zien genezen, en eensklaps ten eerſten heeft zien vallen, als men het geheim daar van aan 't gemeen ontdekte.

Zo ik niet dan ondervindingen wilde by halen, zonder eenige redeneering ten voordeele van 't water te doen, ik zou zeggen dat 'er van tien deelen in de werelt, ten minſten zes zyn, die niet dan water tot hun gemeene drank drinken. De *Americanen* hebben het gebruik van de wyn en andere geeſtachtige dranken, niet dan na den inval der *Europeanen* geweten; waren zy 'er qualyker door geſtelt? waren zy ſwakker? leefden zy minder dan wy? in tegendeel genoten zy een vol-

volmaakter gezontheit: zy waren veel sterker en kloeker als nu, en leefden langer dan wy doen. Hedendaags zyn die geene, die wyn drinken, of die van Ouders gebooren zyn, die ze dronken, alle gelyk wy, aan de zelve krankheden onderworpen. Ik zou zeggen, dat het water dikwils brandende koortzen geneest. *Galenus* raad niets in dit slag van koortzen aan, na de zieken te hebben doen aderlaten, dan koud water in een groote meenigte te nuttigen. De brand van de koorts word geblust, en de zieke sweet overvloedig en zonder moeite, en daar door geneest hy binnen weinig tyd. Daar is zelfs niets beter dan koud water in een groote menigte genuttigt, om de kinderpokjes te doen uitkomen: het neemt ook alle galachtige kolyken weg, en tempert de brand van de ingewanden, en doet de nieren zand loozen. Niets is'er ook beter voor een benaaude ademhaling, in een heet en droog *temperament*. Wat brengt het niet al te weeg, uitwendig gebruikt zynde? het voorkomt de raserny en geneest de gekheit. Met een woord, daar is by na geen ziekte die ze niet geneest, gelyk ik in het vervolg van deze redeneering zal aantoonen; dog laat

ons

ons als Natuurkundige ſpreeken, en aan-
ſtonts met het enkele water beginnen, zonder eenige acht op de verſcheiden zelfſtandigheden te geven, waar mede het bezet is.

Om eigentlyk te ſpreeken, werkt het water niet dan op driederlei plaatſen van ons lichaam, in de eerſte wegen: dat is, in de maag en ingewanden, in het bloed en op de oppervlakte van ons lichaam, of uitwendig.

Dewyl het water te gelyk nut en zelfs noodzakelyk is, 't zy wanneer men in gezontheit of ziek is, zo zal ik ten eerſten van de uitwerkzelen ſpreeken die het in perſoonen voortbrengt, die welvaarende zyn; daar op zal ik overgaan, hoe het op die geene werkt die van eenige ziekte aangetaſt worde.

Men moet het water als een van de voornaamſte werktuigen van de verteering aanmerken; in de eerſte wegen werkt het door haar frisheit, door haar gewigt en vloeibaarheit. Dewyl 't een van de voornaamſte eigenſchappen van de koude is, een groote verſtopping in alle de vaten te veroorzaken, en de vezelen die de vaten uitmaaken, met kragt toe te trekken, is het klaar dat het koude water daar

doorgaande, op alle de klieren van de mond, het keelgat, de maag, en ingewanden zal werken; het zal gelegentheit verſchaffen tot krachtige t'zamentrekkingen in alle de vaten en klieren van deze plaatſen; waar uit ontſtaat dat het ſpeekzel, het vogt van de keel, van de maag, van de ingewanden, van 't klierbed, en van de gal, in groote menigte van malkander zullen ſcheiden. Dus zal de verteering veel beter gaan.

Een andere verwonderenswaerdige eigenſchap van de frisheit van 't water, is, dat het de vezelen te zamentrekkende, het dezelve ongemeen verſterkt; deszelfs deelen by malkander brengende, en uit de togtgaten der vezelen de deeltjes uit te dryven, die daar in te vergeefs waren, en niets dienden dan om ze te verzwakken. Het geeft haar veeragtigheit en buigzaamheit: door haar worden haare toetrekkingen ſterker en geduuriger; zynde een nieuw behulp om de verteering te helpen.

Het water als vloeibaar aangemerkt zynde, voornamentlyk als 't heet is, en van zeer ſwaare deelen te zamengeſtelt, gelyk wy reets gezegt hebben, zeer ligt om van een geſcheiden te konnen werden,

den, zeer klein, en by gevolg zeer bequaam om in de togtgaten van de vaste voedzels die wy innemen te komen, is het beste ontbindmiddel, en te gelyk het zagtste dat 'er in de geheele natuur is. Het verbryzelt, het vernielt de lichamen niet die het ontbind, het scheid haar deelen zonder geweld, zondert het eene van het andere af, scheid ze, en verandert niet dan de zamenhegtingen, om wederom nieuwe te maken.

Maar zal men zeggen, als het water het brood niet kan ontbinden, het vleesch en andere voedzels zyn noch vaster? Het tegendeel is gemakkelyk te bewyzen. Het water heeft in hoedanigheit als vloeibaar zynde een kragt, die verwonderlyk is, en die de kragt veel te boven gaat, die de deeltjes der vaste spyzen te zamen bind, 't geen men door de volgende ondervindingen bewyst. Elk een weet, dat een droog touw, wanneer men 't nat maakt, een gewigt hoe 't ook zy optilt: men weet ook op wat wyze de Steenhouwers de molensteenen van een Rots afscheiden: na die gehouwen te hebben, maken zy drie *horizontaale* gaten, tusschen de molesteen en de rots. Zy kloppen zeer droog hout in de gaten: de vog-

tigheit dringt in de pennen, doetze uitzetten, en de steen word 'er binnen weinig tyd van afgescheiden: derhalven moet men volkomen toestaan, dat het water de tegenstand van de swaarte te boven gaat, die zekerlyk groot is, en veel meer dan die der spyze; daar is geen brood of vleesdeeltje, dat met de andere deeltjes van brood of vleesch met de zelve kracht vereenigt werd, als de molensteen en de rots; die nogtans het water kan scheiden. Men moet de aardsche en sponsachtige of togtgatige deelen van de voedzels als kleine wiggen vol togtgaten (waar in het water doordringt) aanmerken; deze wiggen zwellen uit, en zelfs breekende verbreekenze ook al de zelfstandigheit van de spyze.

Iemand zal my moogelyk de verklaring van dit verwonderbaar verschynzel van de kragt van 't water afvorderen: ik belyde openhartig, dat het my zeer moeijelyk toeschynt dit te verklaaren. 't Zy hoe 't wil, ik zegge voor eerst, dat een touw togtgaten hebbende, het water daar zal indringen. Dit kan men ligt begrypen; want deszelfs vloeibaarheit, haar gewigt, en de drukking van de (a) lugtstreek

(a) *Atmosphere.*

ſtreek doet het daar in gaan; doch dat is niet genoeg om de ſwaarte te overtreffen of het touw te doen uitſwellen; want ieder een ſtaat toe, dat 'er in het touw, in het hout, en in andere zelfſtandigheden die haar door water laaten doordringen, kleine plaatsjes gevonden worden, die van lugt ontbloot zyn, en die wanneer de hennip, en het hout groen waren, vol water bevonden wierden; de hitte vervolgens deze zelfſtandigheden, allengskens uitgedroogt hebbende, en het water hebbende doen uitwaaſſemen, zyn deze ruimtens ledig gebleven, om dat de lugt niet overal indringt, alwaar het water komt; dit is iets, dat de Heer *la Hire* met het vergrootglas heeft waargenomen. Dit vaſtgeſtelt zynde, is het klaar, dat het water in de togtgaten van het touw indringt en dezelve vervult: dog hoe kan het zulken grooten ſwaarte te boven komen? men kan de zaak op vierderlei wyze verklaaren.

1. Met den Heer *la Hire*, welke beweert dat het de drukking van de lugt is, die deze zwaarte te boven gaande, het water nootzaakt om deze kleine ledige plaatsjes uit te zetten, dewelke uitzettende een ronde figuur tragten te

maken, en te gelyk het touw uitzwellende verkorten: dog dit gevoelen word door de volgende ondervindingen om verre geworpen. Neem twee touwen van gelyke lengte en dikte, plaats 'er een in de lugtpomp, zy word zo veel verkort als deze, die in 't geheel voor de drukking van de lugtſtreek bloot ſtaat: nu is het zeker dat de weinig lugt, die nog in de lugtpomp overig is, veel minder dan die van de lugtſtreek drukt; derhalven moeſt dit touw in het te zamenſtelzel van den Heer *la Hire*, na evenredigheit minder verkorten. De Heer *Nieuwentyd* heeft betoogt, dat de perſſing van de geheele lugtſtreek op de oppervlakte van een menſch van zes voeten lang, en een voet dik, niet meer is dan 22680. ponden: nu, alzo het klaar is dat de oppervlakte van een touw, by voorbeeld acht voeten lang, veel kleinder is, als die van deze man, hoe zal het touw dan een gewigt van 100000 ponden door middel van de drukking van de lugt konnen opheffen? dat gelyk zal zyn aan een veel kleinder gewigt.

Ten 2. kan men zeggen dat 'er een *ſubtiler* ſtoffe als de lucht is, die het water perſt en doet ingaan; maar zo het ſynder

dan

dan de lugt is, zal 't deze kleine plaatsjes vervullen, en een evenwigt makende met alles dat het water perſt, zal het beletten dat dit laatſte vogt daar niet in komt of eenige uitzetting veroorzaakt.

Ten 3. andere vooronderſtellen een kracht in het touw, dat de waterdeelen met meer kragt trekt, als het gewigt het touw na om laag doet; dog 't is te vergeefs iets te vooronderſtellen, waar van men geen denkbeelt heeft.

Ten 4. Men zou konnen vooronderſtellen, dat 'er in het binnenſte van het touw een groote uitſpanning geſchiet, zo ras het water in deze kleine plaatsjes komt, en dat het touw dus moet verkorten. Men weet dat het touw brandbaar is, voornamentlyk wanneer 't ter dege droog is, dat alle brandbaare ſtoffen een ontvlammende ſtof bevatten, of vuur dat in de togtgaten is; en dat dit vuur geen werking heeft, ten minſten geen zigtbare, dan wanneer deze deelen wederom vereenigen. En in der daat, het ligt brand niet, dan wanneer het in een klein begrip door een brandglas by een verzamelt is. Dit geſtelt zynde, zie hier hoe ik de verkorting en uitzwelling van het touw verklaare; de water-

deeltjes, zwaarder en logger zynde als die van 't vuur, en van de weinig lugt die 'er in de togtgaten en tusschenstanden van het touw is, jagen de vuurige en lugtstoffen voornamentlyk na het middelpunt en andere plaatsen: de vuurdeeltjes hereenigen zig allengskens, verkrygen kragt, worden verdunt, en doen 't ook te gelyk de lugt. Uit deze verdunning ontstaat noodzakelyk de uitzetting, of de opzwelling van de togtgaten van 't touw, en uit de opzwelling ontstaat de verkorting: 't zy ook hoe 't zy, de drie eerste verklaaringen zyn volstrekt valsch, en de laatste verdient noch dat men ze onderzoekt.

Het water werkt niet alleen in hoedanigheit als een vogt: dit is het dat de ontleding van de quyl, die om eigentlyk te spreeken niet dan water is, op een baarblykelyke wyze aantoont; het speekzel vervat veel zoute deelen die men als zo veele kleine wigjes moet aanmerken, die door de waterdeeltjes in de zelfstandigheit der voedzels medegesleept, alles wat ze ontmoeten verdeelen.

Laat ons nu eens van de uitwerkzelen van 't water in de ziektens, die de eerste wegen aantasten, spreeken: de voorname

zick-

ziektens die deze deelen aantaſten zyn de bitterheden in de mond, walgingen, het braken, ſcherpigheden, hitte, de hik, de qualyk verteering, het kolyk en loslyvigheit; ziektens die voor het meeſtendeel tot een oorzaak hebben, of de zwakheit van deze werktuigen, of eenige ondeugt in de vogten, die dienſtig tot de verteeringe zyn. Wy hebben reets gezeit, dat 'er niets is dat de werktuigen van de verteering meer verſterkt dan het water, voornamentlyk zo het kout is. De vogten die tot dit werk dienſtig zyn ontbreeken op zekere tyden, gelyk in de zomer, wanneer de uitwaaſſeming zeer groot is, en dat de ſtoffe van de quyl door de huit ontſnapt: 't is gemakkelyk af te leiden, dat 'er niets dan het water is om dit gebrek te vergoeden: ook merkt men aan, dat wy in de zomer veel meer dan des winters drinken, en dat de mond als dan gemeenlyk veel droger is; van daar komt het ook, dat men gemeenlyk dan meer walging heeft.

Het gebeurt dikwils, voornamentlyk in groote hitte, in drooge en galachtige *temperamenten*, dat men een groote bitterheit in de mond, en hitte in de maag

gevoelt; 't geen komt, om dat het ſpeekzel met ſcherpe zwavelachtige of galagtige deelen bezet is, die haar des nagts in de mond en maag onthoudende, onaangename bezinningen veroorzaken. Het beſte Geneesmiddel dat men in deze gelegentheden kan voorſchryven is fris water, het *tempert* de hitte, het ſmelt en ſleept de zouten mede, het bewind en ſmoort om zo te zeggen de galagtige gedeeltens, die te veel uitzetten en verdunt zyn.

De walgingen en brakingen, de meeſte tyd of door ſcherpe ſtoffen veroorzaakt, die de maag gaande maken en prikkelen, of door ſtuipachtige bewegingen in de zenuwen van dit gedeelte, of liever door een groote menigte al te dikke ſtof om op te klimmen, en die te gelyk door zyn gewigt of anders de maag gaande maakt: deze walgingen of brakingen wyken als door een wonderwerk voor drie of vier groote glazen koud water, dat de ſcherpe ſtoffen verzagt, matigt, en door zyn frisheit de ongeregelde bewegingen van de zenuwen ſtuit, en de uitgang van de ſtof door ze vloeibaar te maken begunſtigt.

In de qualyk verteeringen door een zwak-

zwakheit, of een al te groote hitte in de maag verwekt, of door de verdikking en galachtige ſcherpigheit van de blaas, van de maagzappen, van de ingewanden, en de lever, is het beſte geneesmiddel koud water: daar van daan komen alle de wonderbare uitwerkzelen, die het dikwils in magere, droge, galachtige, levendige en zwaargeeſtige *temperamenten* voortbrengt; door zyn frisheit de klieren van de mond, van 't keelgat en de maag aandoende, drukt het 'er de dikke en droge vogt uit die 'er in is, en die de uitwerpinge van 't ſpeekzel en andere zappen belet: de klieren en deszelfs uitgangen ontſtopt zynde, vloeijen het ſpeekzel en andere vogten, die tot de verteering dienen, overvloediger, en te gelyk vloeibaarder werdende, dringen zy ligter door, en verdeelen de ſpyzen.

In de galagtige *kolyken* weet ik door myn eige ondervindinge, dat 'er niet beter is dan koud water in menigte genuttigt.

De oorzaak van deze *kolyken* is niet dan een gal die ongemeen uitzet, verdunt en zoutachtig werd, die zich in de ingewanden ſtort, alwaar zy nog meerder verdunt word, en de lugt, in de hollig-

ligheit van dit *kanaal* besloten, meer uitzet; waar uit deze vinnige pynen, die men als dan gevoelt, ontstaan. Het versche water, in veelheit genuttigt, stilt en matigt de hitte, en de verheffing van de gal verdunt de lugt, en doetze minder ruimte beslaan, ontbind de zouten en zwavelachtige deelen van de gal, 't geen de volkomen en vaardige genezinge van het *kolyk* te weeg brengt.

Men is gemeenlyk van gedachten, dat 'er niets quader is dan koud water, in loslyvigheit; doch men bedriegt zich: de ervarentheit heeft ons verscheidemaal in geheel wanhoopige gevallen doen zien, dat het koud water, dit slag van ziektens geneest. Zo de loslyvigheit galagtig, en de zieke van een droog levendig *temperament* is, aan groote hitte in de ingewanden onderworpen, kan het koud water niet dan goede uitwerkzelen te weeg brengen. Om dit te bevestigen zal ik een zonderlinge waarneminge vertellen. Een voorname Juffrou van rang, van myn kennisse, was langen tyd ziek aan de buikloop geweest, zy had allerhande geneesmiddelen gebruikt, dog te vergeefs. Eindelyk door den quaden uitslag van 't gebruiken der geneesmiddelen,

de-

dezelve moede zynde, was op zekere tyd ongemeen dorstig: zy liet koud water uit *de Seine* halen, en dronk 'er zeer veel van. Haar loslyvigheit, die zedert langen tyd zeer hartnekkig geweest was, stuitte, in plaats van aan te houden, eensklaps, en zy wierd volkomen genezen. Zy was, gelyk wy zeiden, al vry lang daar mede bezet geweest; zy had veel heete geneesmiddelen gebruikt, die men gemeenlyk, hoewel ten onrechte, met de naam van maag-middelen in zekere *temperamenten* benoemt. Geneesmiddelen, die niet gedient hadden, dan om weg te nemen 't geen het vloeibaarste in 't bloed was, dan om de maag te verdrogen, dan om de vogten, die tot de verteering dienstig zyn, nog dikker te maken, dan om zelfs de klieren van de ingewanden en het klierbed in de ingewanden te ontsteeken; alwaarze lang hun verblyf houden, niet in de melkaderen konnende komen, en zo zy 'er doorgaan, 't is niet dan lang daar na, dat men 't ingenomen heeft: nu weet men dat alles wat de verteering belet, en de ingewanden ontsteekt, zeer bequaam is om de loslyvigheit te onderhouden; de raauheden beletten, dat de spyzen niet in de melkaderen komen, en die ontsteekende,

kende, zenden ze na de ingewanden veel meer ſtoffe als na gewoonte. Dit geſtelt zynde, is het gemakkelyk te begrypen, dat het water door zyn frisheit groote te zamentrekkingen in de maag, de ingewanden en het klierbedde verwekt hebbende, de klieren van het eerſtgemelde ontſluiten, en een zap laten uitloopen, dat bequaam tot de kooking is. Die van de ingewanden en van 't klierbedde ook met veel kracht te zamen getrokken wordende, ontſlaan zich van de ſtoffe die haar ontſteken: de melkaderen, met dikke en ſlymige zappen opgevult, worden ontlaſt, en daar door worden de uitwerpende wegen der ingewanden en van 't klierbedde in haar eerſte trap van te zamentrekkinge herſtelt. De ſtoffe, die gewoon geweeſt was om door de ingewanden uit te waeſſemen, verandert van loop, en neemt die van de huit en de waterloozing: 't is zelfs waarſchynelyk, dat alle de vaten van 't lichaam te zamentrekken, wegens de wederzydſche gemeenſchap die de zenuwen onder alle de deelen vaſtſtellen. Derhalven vermeerderen zy de haaſtigheit en vloeibaarheit van de vogten, de al te dikke zappen, en die niet dan door de ingewanden wegens

gens hunne dikte uitgang konnen krygen, worden vermalen, en bequaam gemaakt om door de uitwaassemíng geloost te worden, en alle vaten worden ten eenemale ontlast.

Dit zyn de voorname uitwerkzelen, die het gemeene water natuurlyk door de eerste wegen moet voortbrengen: 't is waar, daar zyn menschen waar in het dikwils dien uitslag niet heeft, die men 'er wel van mogt verwachten: het veroorzaakt zelfs in zekere gevallen moeijelyke ongemakken, gelyk in menschen die van een koud, slymig en wateragtig *humeur* zyn. 't Is nochtans altyd het water niet, dat men hier van de schult moet geven, 't is de persoon of zyne vrinden, die 'er de oorzaak van zyn. Daar zyn menschen die op zodanigen wyze leven, dat zy hen aan 't water niet konnen gewennen, noch de wyn te ontbeeren. Droevige noodzakelykheit! zy zyn om zo te spreken genoodzaakt om het einde van hunne dagen te bevorderen, en de meeste tyd een zwak leven te leiden. Dikwils teelen wy zelfs Kinderen, die zig door onze schult niet van wyn konnen onthouden, zo veel invloed heeft dit vogt op het *temperament* en de gesteltheit van 't

lichaam

lichaam: zal men zeggen dat 'er gevonden worden, die nooit iets anders dan wyn drinkende, nochtans tot een hooge ouderdom gekomen zyn! ik antwoorde, dat zy hun hooge ouderdom niet dan aan de kragt van hun *temperament* verſchuldigt zyn, en ik twyfel 'er niet aan, dat zo zy niet dan water gedronken hadden, zy langer zouden geleeft hebben. Het voorbeeld van de Dieren moeſt ons tot ons zelven doen komen: zy hebben lichaamen die even eens als de onze geſchikt zyn, nochtans drinken zy niet dan water, en worden 'er niet minder ſterk door.

Ik zal nu van de uitwerkzelen van 't gemeene water in 't bloed ſpreeken. Ik merk voor eerſt aan, dat wanneer men 't alleen gebruikt om eenige qualen in dit vloeibare te verbeteren, het zeer weinig verſcheelt, of 't koud of heet is, om dat het, zo 't koud is, tyd heeft om heet te worden eer het zich met het bloed vermengt: ik verſta hier door bloed alle de vloeibare deelen van ons lichaam.

Ik merke aan, dat het water alleen de goede hoedanigheden van alle de andere geneesmiddelen bevat; dat deze laatſte zonder het water, wel verre van deze goe-

de

de uitwerkzelen voort te brengen, die men 'er van mag verwachten, veel eer ſchadelyk zouden zyn; dat het voed, en 't beſte van alle de voedzels is.

De voornaame ſoorten van geneesmiddelen die wy inwendig gebruiken, zyn buikzuiverende, braak verwekkende, afzettende en zweetmiddelen, hartſterkingen, verkoelende, verzagtende, ontbindende en maagmiddelen: men kan alle de andere tot deze brengen. Ik zal bewyzen dat het water alle deze hoedanigheden bezit.

Voor eerſt, onder alle de *buikzuiverende* kenne ik geen beter noch eenvoudiger; het bevogtigt, verzagt en ontſpant de klieren, en de vaten van de ingewanden van 't klierbedde, enz. En zeker 't is niet dan na een lang gebruik, dat het deze goede uitwerkzelen voortbrengt. De klieren en de vaten van deze deelen ontſpannen zynde, is het klaar dat 'er meer vogt als na gewoonte weg gaat; het mengt de dikke en grove zappen, ſtelt ze in ſtaat om te vloeijen, en door afgang geloſt te worden. En zeker, men merkt aan dat die geene, die natuurlyk hartlyvig zyn, niet dan veel water moeten drinken om genezen te

worden. In de ſcherpe en brandende ziektens, wanneer een Geneesmeeſter voorſchryft om veel water door zyn zieken te laten drinken, maakt het loslyvig, en doet de uitwerkzelen van de buikzuiverende middelen; dat het de onſchadelykſte van allen is zal niemant tegenſpreeken; dewyl elk een 't drinkt, zonder uit zich zelfs eenig quaat toeval te veroorzaken, daar geen een ander buikzuiverend middel is, dat tot een zekere grootheit ingenomen zynde, geen vergift is.

Ten 2. het water is het uitnemenſte *afzet-middel* dat wy hebben: in 't eerſt, als men 'er wat veel van drinkt doet het zelfs overvloedig wateren. Het werkt zonder de minſte wanorder in het lichaam te veroorzaken: zo 't afzettend is, 't is om dat het de *humeuren* mengt, de zouten na zich neemt, die by na anders niet dan door de nieren ontkomen, en 't vermeerdert het vloeibare; zy die aan het *graveel* onderworpen zyn, om de ſlym door de blaas, en de brand door wateren te moeten loozen, konnen geen vaardiger noch krachtiger geneesmiddel wenſchen; veele menſchen ondervinden 'er alle dagen verwonderlyke uitwerkzelen van.

Ten

Ten 3. is 't water een goet *braakmiddel*: neemt drie of vier pinten water, laat het op 't vuur wat laau worden, en drinkt 'er veel van; zo gy de minste gesteltheit tot het braken hebt, en zo uw maag met eenige stoffe bezet is, zult gy aanstonds braken, voornamentlyk zo gy uw keel met de vinger of iets anders kittelt: veele menschen in *Engeland* gebruiken, en niet buiten reden, geen ander middel.

Ten 4. zou men wel zeggen dat het water een *zweet-middel* is? 't is 't nochtans, en zelfs een uitnemend zweet-middel, voornamentlyk wanneer men 't kout drinkt, en tot twee pinten of meer toe, op 't bed leggende en zig wel toedekkende, dewyl de hitte te weeg brengt, dat het bloed na de huid loopt, welkers vaten meer dan na gewoonte open staan.

Het water doet het zelfde in plaats van door de pis geloost te worden: ook merkt men aan, dat 'er niets is dat de werking van een buikzuiverend middel zo veel bevordert als de indruk van de koude lugt op het lichaam, want als dan de vaten toesluitende, gaan de *humeuren* na de ingewanden, die reets minder dan na gewoonte tegenstaan, wegens de werking van 't zweetmiddel.

 Ten

Ten 5. hoe veel malen heeft men ook niet wel beproeft, dat het water een uitnemend *hartſterkend* middel is, voornamentlyk koud zynde? in flaauwtens doet ze door verfriſſing in de vaſte deelen, by na aanſtonts bedaaren, en herſtelt de groote magteloosheit en de verlooren kragten. En in der daad, wanneer men water drinkt, word de pols levendiger, verheft haar, en word kragtiger, het houd iemand ook in lange onthoudingen in ſtaat. Men behoeft over dit laatſte uitwerkzel niet verwondert te wezen; dewyl 't grootſte gedeelte van de dierelyke geeſten niet dan water is, is het baarblykelyk dat het de hoeveelheit daar van moet vermeerderen; zo zal het ook de kragt zelfs doen, en het bloed zal met meer ſpoed voortgezet worden, enz.

Ten 6. dat het water een uitnemend *koel-middel* is, zal elk een ligt toeſtaan; dewyl de hitte dikwils niet dan een gevolg van de al te groote verdunning van 't bloed is; door de verheffing van de gal, en door een te grooten menigte van vuurachtige deeltjes, die het bloed gaande maken; veroorzaakt.

Het is zeker, dat het water, in de tuſ-

ſchen-

ſchenſtanden van de deeltjes komende, door zyn gewigt of wederſtand, de beweging van de gal zal ſtuiten, en de vuurige deeltjes omcingelen: daar van daan komt het ook, dat wanneer men zich uitnemend heet gevoelt, dat 'er niets is dat meer verfriſt dan het koude water, wanneer men 't eenigen tyd gebruikt.

Ten 7. is het water een van de grootſte *verzagtmiddelen*: in zich zelfs heeft het niet de minſte ſcherpheit, dewyl het laf en zonder ſmaak is; het belet de werking van de zouten, in de eene van de ander ſcheidende; het verzagt en vermindert de al te groote opſpanning van de vaſte deelen, dezelve bevogtigende en buigzaamheit gevende.

Ten 8. onder alle de *mengmiddelen* is het water het krachtigſte, of liever het eenigſte; want het water is het dat de andere zelfſtandigheden ontbind die ze mengt, en om zo te zeggen in vloeibaare verandert: zonder het water maken alle de aardſche en grove deelen van ons bloed niet dan een vaſte klomp uit, grof en onbequaam tot de beweging zynde; het bloed zou dan nooit konnen omloopen. En in der daad, daar is by

 na

na geen ziekte, waer in het water niet past, om de vogten te mengen, en de omloop van 't bloed te begunstigen.

Ten 9. is het water een *maagmiddel*, dat is bequaam in de maagziektens, 't geen wy boven reets bewezen hebben. Zie daar veele uitnemende hoedanigheden die het water bezit: dog 't zyn ze nog alle niet; zonder het zelve zouden de geneesmiddelen, ten minsten, die men inwendig gebruikt, ten deele onnut, en andere gevaarlyk zyn. Alle de geneesmiddelen worden uit bergstoffen, planten, en dieren getrokken; nu is het klaer dat deze zelfstandigheden, zonder het water, altyd vast, dik en onbequaam zouden zyn, om in de melkaderen in te dringen; 't is de weg nochtans die alle de inwendige geneesmiddelen moeten nemen, 't geen zy nochtans nooit zouden doen, zo het water haar niet vloeibaar maakte. 't Is ook het water dat haar tot een (a) *overdrager* diend, wanneer zy in het bloed ontfangen werden, en die haar in alle de plaatzen van het lichaam brengt: dat het water voed, is iets, dat men redelyker wyze niet kan betwisten; het voed de dieren en planten. Zy die maar

(a) *Vehicule.*

maar een weinig kennis van de natuurkunde hebben, moeten dit toeſtaan: 't is de ondervindinge van van Helmont ontrent den willigen boom, welke aantoont dat het water de planten voed. 't Word ook beveſtigt door de ondervindingen van den berugten Heer *Boyle*: dezen Schryver heeft proeven van de kruidagtige planten genomen, die minder van de natuur van 't water ſchynen te houden, als de andere: zo gy na 't waſſen der plant, de moeite neemt om ze te weegen, zo ook de aarde die in de pot is, zult gy bevinden, dat, hoewel de aarde by na niets van zyn zwaarte verlooren heeft, de plant ondertuſſchen nogtans ongemeen in zwaarte en grootte toegenomen zal hebben, door middel van 't water, waar mede men de aarde heeft bevogtigt: waar uit ik beſluite dat het water de planten voed.

Men zal my mogelyk vragen, of 't het water eigentlyk is dat in de zelfſtandigheit van de plant verandert is? ik antwoordde dat deze verandering my natuurlyker wyze onmogelyk voorkomt, en dat 'er geen reden is om 'er aan te twyffelen, dat het water niet met verſcheiden deeltjes bezet is, die de plant uit-

maken, en die het allengskens afzet, en alwaar ze met elkadder tot een lichaam gezet worden, en een taſtbaar geheel uitmaken. Men kan daar over een *memorie* raadplegen, door den Heer *Woodward*, vermaard Engels Geneesmeeſter, die in de natuurlyke *Hiſtorie* zeer bedreven is, in een vergadering van de Koninklyke Maatſchappy te Londen voorgelezen, en in de verzameling van de veorname *memorie* van deze zelve Maatſchappy gedrukt. Deze Schryver toont wytlopig aan, dat het water de beginzelen der planten in zich heeft.

Het valt niet moeijelyker om te bewyzen dat het water de dieren voed: ten dien einde is het genoeg te weten, dat alle de dieren van planten, of dieren, waer mede zy hen voeden, konnen leven; dat het grootſte gedeelte van onze vogten, niet dan water is, dat deze vogten een geduurige verſtrooijing ondergaan; en dat deze niet dan door middel van water konnen herſtelt worden.

Het gebruiken van 't water *uitwendig* gebruikt zynde, brengt ook wonderbaare uitwerkzelen voort; dewyl het kouder en zwaarder dan de lugt is, is het klaar dat het de vaten van de huit moet

toe-

toetrekken, en met meer kragt dan dit laetste moet drukken: de daagelykse ondervinding geeft ons deszelfs koelte te kennen, en volgens de rekening van den vermaarden Heer *Halley*, houd een kolom van lugt, die XLV mylen hoog is, maar een kolom van water ter hoogte van XXXII voeten of daar omtrent: wat zal 'er dan gebeuren als men zig in kout water zal dompelen? Een geheele opschortinge van de uitwaasseming, een kragtige te rug loop en schielykheit van 't bloed, dat wel liep, en een sterke vermeerdering in de vlugheit van de vogten van ons lichaam. Dit zyn de gevolgen van de groote te zamentrekkinge van de vaten van de huid, en van de werking van het water op de ingangen van de togtgaatjes; dit zyn de uitwerkzelen van de koelheit, en zwaarte van 't water. De togtgaten door het inkrimpen, en door het water besloten vindende, kan de uitwaasseming niet uitbreeken, de middellyn van de vaten de bequaamheit daar van zeer verminderd hebbende: de kragt van 't hart het zelve zynde, zal het bloed veel haastiger in de inwendige vaten lopen; ik wil zeggen in deze, die niet voor de werking van het koude water

 bloot

bloot ſtaan, uitwendig gebruikt zynde.

Waar uit ik voor eerſt beſluite, dat 'er niets is, dat zo zeer tegen de koude verſterkt, als de baden van koud water; men gewent zyn lichaam tegen de ongemakken van de lugt, men verhard ze tegen de koude, voornamentlyk wanneer men zich op 't einde van den *Herfſt* baad. Dus word het lichaam veel minder aan verkoutheden, aan de *pleuris*, aan de ontſteking der longe, en ziektens, die gemeenlyk niet ontſtaan dan van groote en ſchielyke koude, onderworpen, en gelyk ze geen andere oorzaken hebben dan de ſchielyke verſtopping van de uitwaaſſeming, taſten zy die geene aan, die deze ſchielyke veranderingen niet gewent zyn; daar andere geen ongemak daar van gevoelen.

Ten 2. dat 'er niets beter is om de ſlymagtige vogten, die haar in de fynſte adertjes onthouden, weg te nemen, en aldaar moeijelyke ziektens veroorzaken, als de verſtoppingen, de jigt, verkoutheit, vallende ziekte, kropzweeren, enz.

't Is een zaak die ieder een bekent is, dat 'er in *Engeland* koude baden zyn; waar in men zig baad om van de verkout-

koutheit, gekheit en vallende ziekte genezen te worden; en dat men zich de meesten tyd daar by zeer wel bevind. De zaak is moeijelyk te begrypen, uit de groote verandering die dit in de lichamen moet veroorzaken.

Ten 3. Eindelyk besluit ik, om dat de schielykheit, en by gevolg de vloeibaarheit van 't bloed gemeenlyk vermeerderen, en dat de verstrooijing van de stoffe der dierelyke geesten, (want die vermindert veel door de uitwaassèming) afneemt, dat het noodzakelyk moet volgen, dat de hoeveelheit en vaardigheit van de dierelyke geesten ook vermeerderen, dewyl zy van de vaardigheit en vloeibaarheit van 't bloed afhangen. Nu gelyk de kragt van 't hart evenredig is aan de hoeveelheit en vaardigheit van de dierelyke geesten, is het klaar dat dit de kragt van dit dierlyk zintuig veel zal vermeerderen; derhalven zal de vloeibaarheit van de vogten op nieuws aanwassen, dewyl het de reden van haar vaardigheit of aanpers van haar deelen is. Daarenboven, de vaten en togtgaten van de huid, haar gewoone middellyn in 't uitgaan van 't bad aannemende, de uitwaassèming, die altyd gelyk de middellyn der togtgaten

en

en devloeibaarheit en vaardigheit der vogten is, zo deze laatſte maar niet te groot werd bevonden, zal dit de uitwaaſſeming noodzakelyk moeten vermeerderen. Dit alles toont ons aan dat onze lichamen veel ſterker en kragtiger, en minder aan ſterke en dikwils nadeelige ontſtelteniſſen onderworpen zyn, als de geduurige verandering der jaergetyden enz. daar in veroorzaakt.

Een andere wonderbaare eigenſchap van 't koud water, die niemant tot nog niet beſpeurt had, is de waarneminge van den Hertog *de la Force*. 't Is eenige jaaren geleden dat wy een ongemeene heete zomer hadden; deze Heer, die toen op eene van zyne landgoederen was, en onder de ſchaduw van 't geboomte by een lopend water zittende, vernam van verre twee menſchen te paard zittende, die na hem toequamen, langs een weg die voor de hitte van de zon bloot ſtond. Een van hen viel ter aarde en ſtierf zonder te konnen geholpen worden, de andere noch een weinig voortgaande viel ook neder, gelyk de eerſte: de Hertog *de la Force* gaf aanſtonds laſt dat men hem in de Rivier woeſt werpen, waar na hy hem aanſtonds op een warm bed liet brengen,

zon-

zonder hem nogtans veel te laten toedekken: hy liet hem ook een weinigje wyn geven, om de toevallen te ontgaan, en hem zyne kragten te doen wederkrygen: de lyder quam tot zich zelven, en na dat hy des daags wel geruſt had, ſtond hy des anderendaags als uit den dooden opgewekt zynde op; en bevond zich zeer wel.

De verklaaring van dit voorval is niet zeer moeijelyk; om dit uit te vorſſen moet men voor een oogenblik de oogen op de uitwerkzelen der hitte veſtigen. Zy veroorzaakt een wonderlyke verdunning in het bloed. De vuurige deelen zyn daar in in zo grooten getale en zo werkzaam, voornamentlyk in de long, en de lugt, in het bloed vervat, verdunt zo krachtig, dat de vaten ongemeen opgezwollen en gedrongen zynde, geen kragt meer hebben om te zamen te trekken: dus ſterft zo eenen in korten tyd, geſmoort zynde; alles wat dan ſchielyk (want 't is hoe eer hoe beter) deze ſterke verdunning kan ſtuiten, moet dit moeijelyk toeval voorkomen. Nu is 'er niets in de natuur dat daar toe zo bequaam is, als het koude water, uitwendig daar toe gebruikt zynde: de koelheit en deszelfs

zwaar-

zwaarte matigen en ſtuiten deze ſterke bewegingen, ſluiten de vaten wat naauwer toe, en herſtellen die in de oude ſtaat. Deze waarneming is zeer fraai, en in veele gelegentheden zeer nutbaar, waar in de hitte ongemeen kan wezen; en zeker 't geheugt my, in een verhandeling van de *Landbeſchryfkunde* gelezen te hebben, dat men zich in gelukkig *Arabien*, na de kant van *Aden*, zo lang in de koude baden houd als 't heet is, die in dit Land ongemeen valt, 't geen dient om de waarneming van den Hertog *de la Force* te verſterken.

Een zaak die men in het gebruik van de koude baden zorgvuldig moet waarnemen, voornamentlyk zo 't wat koud, of in den winter is, om dat het water dan meer indruk doet als geduurende de hitte; de zaak die men moet waarnemen is dan, het hooft tot verſcheiden maalen toe, gelyk het overige van 't lichaam, in 't water te dompelen, en zonder dat zou men veel gevaar loopen. En inderdaad, wanneer men dit voorbehoedzel gebruikt, het lichaam met al de zwaarte van 't water belaſt zynde, dat, gelyk wy gezeit hebben, veel zwaarder dan de lugt is, en het hooft alleen het laatſte hebbende

te

te dragen, is het klaar dat de vaten van 't hooft na mate van het lichaam geen tegenstand zullen bieden, dus voor de kragt van de vogten wykende, zullenze verstopt konnen werden, breken, enz. en veel qualen veroorzaken. Voeg 'er by, dat het water veel kouder dan de lugt is.

Men moet de baden van heet water niet vergeeten, zy zyn van een te grooten nuttigheit; het water werkt hier niet als door zyn gewigt, en als een vogt met veel vuurige deeltjes (en by gevolg zeer beroert) bezet zynde: door zyn gewigt moet het de togtgaten van de huid toesluiten en stoppen, en by gevolg geduurende het baden, de uitwaassеming stremmen; dog dewyl ze in het te zamenweefzel van het lichaam indringt, bevogtigt en verzagt het de vaste deelen of vaten ongemeen, en verdunt de vloeibaare: daar van daan komt het dat de eerste verslappen, en de laatste uitzwellende meer plaets beslaan dan voorheenen, en schielyker omloopen: daar van daan komt het, dat de heete baden in alle de ongemakken van de huit van zeer veel nut zyn: om dat ze de wegen van de huit openen, en vloeibaarheit aan de stoffen geven, die zich

zich daar door doen verhuizen. En zeker, men merkt aan, dat men by 't uitkomen van een heet bad ſterk uitwaasſemt. Men beſpeurt 'er dikwils zeer goede uitwerkzelen van in de verſtopping der ingewanden, voornamentlyk wanneer zy eerſt beginnen.

Tot nog nog toe heb ik niet dan van de genezende eigenſchappen van 't zuivere en enkele water geſproken: zo wy de oogen eens op de *mineraale* wateren heggen, hoe veelerlei ſlag zullen wy daar wel vinden? Hoe veelerlei verwonderenswaardige kragten hebben zy niet? Daar zyn 'er die *metalen* als goud, zilver, enz. in zich hebben.

Ten 2. zouten als gemeen zout, *Bergzout*, *Aluin*, *Vitriool*, enz.

Ten 3. *Jodenlym*, *Zwavel*, *Antimonie*, *Steenkolen*, enz.

Ten 4. aard- en ſteenagtige deelen, als *Modder*, *Oker*, *Kryt*, *Marmer*, *Albaſter*, *Bergrood*, enz.

Ten 5. worden 'er quikzilveragtige gevonden: daar zyn 'er die niets dan een van deze zelfſtandigheden bevatten; andere behelzen 'er verſcheidene: en 't is van de verſcheiden menginge van deze zelfſtandigheden, en van haar onderſcheiden

den hoedanigheit, dat de verſcheiden ſoorten van *mineraale* wateren afhangen. Daar zyn zuure, bittere, heete, yskoude, olieagtige en vette, vergiftige, gekoleurde, kokende, zoute, enz. De wateren brengen, gelyk men weet, wonderbaare uitwerkzelen voort, en die dikwils na een wonderwerk zweemen; dog het oogmerk en de palen van deze redevoering laten 't my niet toe om deze laatſte wateren tot de grond toe te onderzoeken: de zaak zou zelfs eenigzins onnut zyn, dewyl 'er Schryvers zyn die 'er in 't brede van handelen.

Heb ik dan geen reden om uit alles, wat ik van de kragten van 't water gezeit heb, te beſluiten, dat dit het nutſte, het beſte, het gemakkelykſte, het ligtſte, en het aangenaamſte van alle Geneesmiddelen is? met een woord, 't is het algemeene Geneesmiddel, dat men zo langen tyd gezogt heeft, en dat men niet vind, om dat het van elk een bekent is.

Het zal niet onnut zyn iets over de keure en 't onderſcheit van de wateren te zeggen, na van de wonderbare uitwerkzelen, die zy voortbrengen, geſproken te hebben; dewyl men daar in zulken grooten verſchil aanmerkt, dat men

verpligt is om zekere wateren boven anderen te verkiezen. Sommige zeggen, dat men van de deugtzaamheit van 't water niet dan uit deszelfs ligtigheit moet oordeelen; want, zeggen ze, wanneer het log en zwaar is, is 't altyd raauw, het blyft te lang in de maag, en brengt *kolyken* voort. Dog alhoewel de ligtigheit van 't water een van de voornaamste kenmerken van haar deugtzaamheit is, is dit de reden niet die ons verplicht om de voorrang aan ligt water te geven, gelyk wy haast zien zullen. Andere verbeelden hen, dat het water klaar, doorschynend en zonder smaak is. Een andere dwaling; dewyl 'er dikwils zeer ongezonde wateren zyn die alle deze hoedanigheden bezitten. Dog waer toe zal het dienen dat wy ons langer ophouden met de verscheiden redenen die het gemeen voor de deugtzaamheit van 't water bybrengt? laat ons de zaak met oogen, die wat *Filosofischer* zyn, onderzoeken.

Men zal ligt toestaan dat onder al het water dit het uitnemendste is, dat in staat bevonden word om alle de verwonderlyke uitwerkzelen voort te brengen, die wy aan 't gemeene water toeschryven: my dunkt dan het beste te zyn, dat het minst

minſt met vreemde deelen voornamentlyk met *mineraale* bezet is. Ik zeg het minſt bezet, dewyl 't onmogelyk is geheel zuiver water te hebben, dat van alle onzuiverheit vry is; behalven dat het my in de ſtaat waar in de zaken nu zyn toeſchynt, dat zulken zuiveren water tot voedzel van planten en dieren onnut zou zyn. Want zo het water de planten voed, waar aan men redelyker wyze niet kan twyffelen, 't is, gelyk wy reets gezeit hebben, met de verſcheiden zelfſtandigheden daar van te ontnemen, die het uitmaken. Zoo het de dieren voed, zynde iets dat men ook niet kan ontkennen, 't is met de wateragtige deelen te herſtellen, die geduurig rontom vliegen, en ook deeltjes, gelyk in de planten, waar mede het geduurig bezet is, in de plaats te ſtellen. Ik wil hier niet, dan van deze deeltjes ſpreken, die noch de zinnen, nog de ſnedigheit, nog het gedult van de bequaamſte *Chimiſten*, tot nog toe niet hebben konnen ontdekken; maar waar van de reden en de ondervindingen ons het beſtaan klaar aantoonen.

Een bewys dat het water, dat minſt bezet is, de voorrang boven alles moet hebben, is, dat dit het vloeibaarſte is,

en by gevolg het bequaamste om door te dringen, te vermengen, en de vaste en droogste spyzen, de aardagtige, olieagtige en slymige deelen van ons lichaam van een te scheiden. En dewyl het na mate van zyn vloeibaarheit fyn en beweegbaar is, is het klaar dat het zuiverste en by gevolg het vloeibaarste ligter, en in korter tyd in de kleinste tusschenstanden van de deeltjes, die de vogten van ons lichaam uitmaken, indringen, en om dezelfde reden ook in de kleinste vaten komt. Wat komt daar uit voort? namentlyk, dat de vloeibaarste deelen verstrooijende, zy die ontbind en uitnemend verdunt, de lugtdeeltjes, die 'er in zyn, ontwind, en daar nieuwe in brengt, deze lugtdeeltjes losbreken, 't geen hen omringt verbreeken, en daar door de vloeibaarheit van onze vogten vermeerdert. Het sleept onze vogten in de verborgenste plaatsen, 't geen volstrekt noodzakelyk is; want onze vogten voor 't grootste gedeelte niet dan van aardse, vette, en zoutagtige deelen te zamen gestelt zynde, hebben zy zulken mengend en overdragend middel, als 't water is, van noden.

Een bewys van 't geene ik zeg, is, dat een lang gebruik van water de ver-

stop-

ſtoppingen in 't gemeen weg neemt, en die geene voorkomt, die in 't vervolg zouden konnen voorvallen.

't Is niet alleen in onze vogten, dat een uitnemend, ligt en vloeibaar water, deze goede uitwerkzelen doet gevoelen; want zonder moeite de digtſte te zamenweefzels van onze vezelen doordringende, bevogtigt zy de zelve, verzagt ze en geeft ze de natuurlyke trap van buigzaamheit, die haar noodzakelyk is: en eindelyk, het is 't alleen, dat voed; want dewyl 't het zamenweefzel van de vaſte deelen ontſnapt, 't zy door de uitwaaſſeming die de hitte van ons lichaam moet veroorzaken, 't zy door de geduurige te zamentrekking van deze deelen, valt daar ontrent het zelfde voor als in de dunſte pypjes van de planten. Het zet, weggaande, de vreemde deelen, waar mede het natuurlyk voorzien is, af, even eens als deze, waar mede het ons lichaam bezet; dit is de wyze op welke de vaſte deelen van de dieren gevoed, en in haar natuurlyke ſtaat bewaart worden.

Uitwendig gebruikt zynde, om alleen maar te bevogten en te verzagten, is het klaar dat het vloeibaarſte, en by gevolg het minſt bezette water, de voorrang moet

 heb-

hebben; dewyl het de vaste deelen ligter doordringt, en zig met de vogten vermengt. Het is zelfs onmogelyk, dat een beroert en modderagtig water op de huit geen vuiligheit nalaat, die de togtgaten kan toestoppen, 't geen niet gebeurt, wanneer men zich in zuiver water baad.

Een zeer bezet water, dat is, dat zeer zwaar, modderagtig en beroert is, brengt nooit half zo veel goede uitwerkzelen voort als 't doen moet; en zeker 't werkt dan niet als op een zeer onvolmaakte wyze: dewyl het veel dikker is, en by gevolg zo vloeibaar niet, en tot de beweging zo bequaam niet zynde, scheit het de spyze niet volkomen van een, het dringt niet volkomen in onze vogten; derhalven is de *Chyl* grof en onvolmaakt, het bloed dik, slymagtig en kleevende. Waar uit veele langduurige ziektens ontstaan, door de vertraging en belemmering van de vogten, in plaatsen waar in de beweging van het bloed zeer traag is, gelyk in de klieren en ingewanden van de onderbuik; dewyl het eene van de voorname voorwaarden is, die vereist worden om de omloop van 't bloed gemakkelyk en vaardig in alle de vaten te

ma-

maken, dat 'er een genoegzame loop van vloeibaarheit in het bloed is, 't geen een ligt en vloeibaar water altyd te weeg brengt, en een beroert, modderagtig en zwaar water zo wel niet kan te weeg brengen: op de vertraging en verdikking van het bloed volgt noodzakelyk het gebrek van uitwaassеming: want de hoeveelheit van stoffe, die door de onbegrypelyke wegen van de uitwaasseming ontsnapt, is als de haastigheit en vloeibaarheit van 't bloed, vooronderstellende dat de middellyn altyd de zelve is; en zo deze kleine doorgangen naauwer worden, 't geen noodzakelyk verscheidenmaalen in 's menschen leven voorvalt, wegens de geduurige veranderingen van de lugt en onze levenswyze; zo by ongeluk, zeg ik, deze doorgangen naauwer worden, word de doorwaasseming by na ten eenemaale te ondergehouden; waar uit geduurige koortsen en heete ziektens ontstaan, zo 'er eenige droessem enz. uit voortkomt.

't Is 't noch alles niet: deze quade hoedanigheden van 't water doen zig ook in de vaste deelen gevoelen; de togtgaten, waar door het water met de voedende deelen voorzien, in het te zamenweefzel

der vezelen moest indringen, zyn door de slymachtige, dikke en grove deelen van onze vogten gestopt, die daar op uitloopen, 't geen de voeding van de vaste deelen zeer onvolkomen maakt. De vezelen van alle kanten met dikke en vertraagde vogten bezet, verstyven, verliezen hun beweging, en werken niet, dan op een onvolmaekte wyze: wat kwalen daar uit al ontstaan, zou te lang vallen om hier van stuk tot stuk op te halen, en ik oordeel 'er genoeg van gezeit te hebben, om te bewyzen dat het van het uiterste belang is een water te verkiezen dat goed en gezond is.

Zie hier nogtans een aanmerking over 't gebruik van de *mineraale* wateren. Men is 'er genoeg van overtuigt, dat een water met *mineraale* deelen bezet, niet goed is om 'er een gewoon gebruik van te maken; dog dewyl 'er gevallen zyn, waar in deze wateren wonderlyke uitwerkzelen voortbrengen, gebeurt het dikwils dat veele persoonen het zelve zonder noodzakelykheit, en andere te langen tyd gebruiken, twee dingen die ik, als zeer gevaarlyk aan de gezontheit zynde, aanmerke; dewyl 't als dan maar alleen goed is, wanneer de vaste deelen van de ingewanden

den wat opgescherpt moeten worden, en de zappen die daar in by een getrokken of ongemeen verslapt zyn; dog op andere tyden zyn ze schadelyk: voornamentlyk wanneer men gezont is, kan men de vaste deelen niet zonder hinder opscherpen, en een gedeelte van de vogten, die zy bevatten, na buiten dryven. Een te langduurigen gebruik van deze wateren is dikwils van een droevigen uitslag geweest; het geen niet dan al te veel door de ondervindinge is bevestigt.

Dog het is niet genoeg onderzogt te hebben van wat natuur het gemeene water moet zyn, om goed en gezond te wezen. Men moet ook de middelen uitvinden, die ons doen kennen wat water deze goede hoedanigheden bezit. Alles wel onderzogt zynde, vind ik maar drie dingen, welke als zo veele zekere regelen konnen dienen om van de deugt van 't water te oordeelen. Zie hier zyn ze; het moet *ligt*, *klaar*, of *doorschynende*, en *zonder smaak* zyn.

En in der daad, men kan zeggen dat de *ligtheit* een van de voornaamste kenmerken van de deugtzaamheit van 't water is; want zo het zeer grof en dik is, is het klaar dat het veel moet wegen:

 de-

dewyl de zwaarte altyd de oorzaak is van de veelheit der ſtoffe, onder een evengelyke grootte. Derhalven kan men verzekeren dat al het gemeene water, dat log en zwaar bevonden word, ook zeer bezet, en by gevolg zo goed niet voor de gezontheit is, als een ander water, dat ligter of minder bezet is.

Met moet altyd, zo veel het mogelyk is, *doorſchynend* en *klaar* water tot de gemeene drank opzoeken, dewyl 't als dan in 't gemeen van geen quade ſmaak is: het is veel aangenamer en gezonder als het ontroerde en ſlykagtig water. Dit laatſte is zomtyts nog boven zeker fonteinwater te verkiezen, dat wel klaarder en doorſchynender is, dog te gelyk zwaarder als zommige modderagtige en beroerde wateren: gelyk by voorbeeld, het water uit *de Seine*, voornamentlyk een weinig boven *Parys*: dog van twee waters, die even *ligt* zyn, moet men altyd dat uitkippen 't geen het *klaarſte* en *doorſchynenſte* is. 't Geene het water beroert zyn gemeenlyk aard- en zandagtige deelen waar mede het bezet is. Dit ſlag van zelfſtandigheden verdikken het bloed ongemeen, en geven zeer dikwils aanleiding tot het graveel en de ſteen, dewyl

wyl ze veel zand en aardagtigheit in het bloed brengen.

Na de *ligtheit* mag men zeggen dat een van de beste proeven van haar deugtzaamheit de *smakeloosheit* is; want gemeenlyk zal 't het zintuig van de smaak vry wat aandoen, zo 't maar een weinig met aardagtige stoffe, zwavel, zouten en andere *mineraale* zelfstandigheden bezet is. 't Is daar door dat wy verzekert kert zyn, dat het geen deeltjes bezit die uit haar natuur bequaam zyn om onze lichaamen te beschaadigen. Deze regel gaat nogtans altyd zo vast, noch zeker niet; daar zyn smakelooze wateren, die nogtans met vreemde en schadelyke zelfstandigheden bezet zyn: als dan moet men zyn toevlugt tot de *distellatie* en andere middelen nemen, waar van de *Chimisten* zig bedienen, om de natuur der wateren te kennen. Daar blyft dan niets meer overig, dan om aan te toonen wat water dat het is, dat alle de hoedanigheden in zig bevat, waar van wy spreecken. Wy hebben reets gezegt, dat 'er tusschen het eene en 't ander water een groot onderscheit is; want men heeft waargenomen dat de *ligtste*, de *doorschynenste*, de *zuiverste*, de *smakelooste*, de

fynste

fynste en *vloeibaarste* van alle, de regenwaters zyn. En zeker, men moet de opheffing van de dampen door de zon, als een zuivere, zagte, natuurlyke, en tegelyk een zeer nodige *distellatie* aanmerken: 't zyn niet dan de fyne en ligte deelen, die opgeheven worden; de grove taaije en logge deelen klimmen niet op; daar van daan komt het, dat de waterägtige dampen, die uit de Zee, Meiren, Moerassen, Dieren en Planten voortkomen, altyd even zuiver en smakeloos zyn.

Een groote menigte (*a*) ondervindingen toonen volkoomen aan, dat het regenwater het zuiverste, het fynste en vloeibaarste, en by gevolg het minst bezette is. En zeker, alles wat men in regenwater laat kooken, heeft beter smaak als in Rivier of Fontein-water; een bewys dat het de natuur der lichamen minder ontrust, en by gevolg zuiverder of minder met vreemde deelen bezet is. Het is veel bequamer dan andere wateren om allerlei slag van spyzen, vogten, en zo Zee als Rivier-visschen te vermurwen, door te dringen, en te doen kooken.
Het

(*a*) *Zie Fr: Hoffman Dec. II. Dissertat: Phisic. Med. 5. de Aqua Medicum Universa.*

Het ſcheid ook zelfs de beenagtige en kraakbeenige zelfſtandigheden. Wanneer men de zeep ter dege wil ontbinden, het linnen waſſchen en reinigen, men neemt zyn toevlugt tot het regenwater, dat daar toe beter dan Fontein of Rivier-water is. De *Chimiſten* bedienen zig niet dan van regenwater, om de kalk van 't gout (*a*) 't klappend gout, enz. te bereiden, en zy bereiken daar mede beter haar oogmerk, als met eenig ander water, wat het ook zyn mag. De Bakkers hebben dikwils ondervonden, dat het veel beter is zich van regenwater te bedienen om het deeg te doen geſten en opryzen. Men heeft zelfs waargenomen dat het brood, met Fontein of Rivier-water gemaakt, noit zo goet nog zo ligt is, als wanneer 't met regenwater gedaan word. De Tuiniers weten de uitnementheit van 't regenwater ook genoeg; want wanneer zy 'er zig van bedienen om hunne Tuinen te bevogtigen, de planten en kruiden waſſen veel beter, en hebben 'er meer voordeel van. De Metzelaars zelfs, wanneer zy hun kalk willen gereed maken, bevinden alle dagen dat het Fontein- of Rivier-water veel beter is dan regen-wa-

(*a*) *l'Or Fulmunand.*

ter, en dat het meer bestaan en verbintenis aan de kalk geeft; 't welk te kennen geeft dat het regenwater veel minder bezet, en bequamer om van een te scheiden is: men heeft ook waargenomen dat de verscheide aftrekzels, als van Thee, van Saly, enz. beter zyn, wanneer men zig van regenwater bedient.

Zo gy my vraagt, op wat tyd van 't jaar men 't zelve moet verzamelen; dit is in de maand *Maart*, of in het begin van de Lente; om dat de aarde dan nog niet zeer verhit, nog de zon zeer brandende, en de lugt met geen gevaarlyke uitwaassemingen vervult is, waar van het water nedervallende besmet zou konnen worden, of wanneer de dampen by malkander komen, en zig verdikken om 'er regendroppelen van te maken. In de winter moet men het ook niet verzamelen, om dat de zon deze tyd veel minder kragt hebbende, de lugt en 't water veel minder vuurdeelen in zig bevatten, welkers werking veel tot de vloeibaarheit toebrengt. Deze voorbehoedzelen zyn nogtans niet volstrekt noodzakelyk, en de ervarentheit toont ons aan, dat het by na onverschillig is, het regenwater, op wat tyd van 't jaar het ook zyn mag, te verzamelen.

Om

Om het regenwater wel te verzamelen, moet men zorg dragen om het in groote aarde wel toegesloten potten te bewaren, op dat de uitwendige lugt de uitwendige deeltjes, waar mede het bezet is, niet verderve: men moet het ook niet verzamelen dat uit gooten loopt, dewyl 't gemeenlyk met het stof dat op de daken leit, en met de vuiligheit die in de gooten by een verzamelt, bezet is. Daar van daan komt het, dat het geene men op deze wyze verzamelt altyd een qua smaak heeft: men kan zig van groote potten bedienen, die men in het midden van een Tuin of op 't Velt zal zetten, om daar in het water, dat daar nedervalt, te verzamelen: kortom, op wat wyze men 't ook doet, daar is niet aan gelegen, zo 't maar zuiver is.

Na het *regenwater* houdt het *Rivierwater* wegens zyn deugtzaamheit de eerste rang. Daar zyn zelfs Rivieren, welkers wateren zo goed, zo gezond, en zo zuiver zyn, dat zy naauwelyks voor regenwater wyken: de Rivieren nemen hun oorspronk van de zelve wateragtige dampen, als de regens. De dampen vallen gemeenlyk eerst op de Bergen, in de gedaante van regen, sneeuw, of ander-

zins: vervolgens de kloven van de rotſen allengskens doordringende, vallen zy in de holle plaatſen van deze bergen; waar uit naderhand bronwellen ontſtaan, en uit deze by een verzamelt zynde, de Rivieren: dog, gelyk het gemeenlyk gebeurt, dat deze wateren groote uitgeſtrektheden van landen doorlopen, en door veele plaatſen gaan, alwaar zelfſtandigheden van een verſcheiden natuur zyn, gelyk kryt, marmer, *minerale* bedden, enz. is het niet te verwonderen, dat de Rivierwaters meer bezet, en zo zuiver niet zyn als het regenwater: de zelve Rivierwateren zyn nogtans wat verder van hun oorſprong af zo bezet niet met *mineraale* zelfſtandigheden, om dat de *mineraalen* zeer zwaar, en de loop der Rivieren zeer lang zynde, de *mineraale* deeltjes na de grond van 't water zinken. 't Zyn niet dan de zandagtige en aardſche deeltjes, die weggeſleept worden, om datze ſtuk voor ſtuk ligter zynde, gemakkelyker en langer voortgaan, als die van de *mineraalen*; daarenboven zyn 'er in 't gemeen geen plaatſen, alwaar het bed van de Rivieren niet met een aardagtige en zandagtige ſtoffe bezet is; en de Rivie-

ren

ren geduurig voor de werking van de zon bloot ſtaande, gaat het vloeibaarſte en beweegelykſte in dampen weg, en het grofſte blyft. Een bewys daar van is de ongemeene veelheit der dampen, die zonder ophouden opgeheven werden. Men ziet zelfs in *Afrika*, alwaar de hitte ongemeen groot is, dat geheele Rivieren op zand-vlaktens verſpreit worden, die wegwaaſemen en geheel verdwynen; verre van te zinken in *kanaalen*, gelyk zommige geoordeelt hebben, om zig in Zee te begeven.

Men merkt een groote verſchillentheit in 't Rivier-water, ten opzigte van haar deugtzaamheit aan. Het water van een ſnelle Rivier, en dat op een afloop even beneden zyn bronwel afloopt, verſchilt van 't water van een Rivier die traag loopt, en ver van zyn oorſprong af is; want wanneer een Rivier zeer ſchielyk loopt, zyn des zelfs wateren goed, zuiver en ligt, zo dat zy dikwils vernieuwt werden, en alles met haar ſleepen, wat haar kan bederven.

Haare grofſte deelen, door de groote beweging van 't water verbryzelt en fyn gemaakt zynde, zinken op de grond, of worden anders zo fyn, dat ze geen na-

deel aan de gezontheit konnen veroorzaken: zodanig is het met de trage, en by na ſlapende Rivieren niet gelegen; zy rollen van wateren die altyd log, beroert, bezet, en ongezonder dan andere zyn. Daar van daan komt het, dat het water van de *Rhyn* en *Rhone*, twee Rivieren die ongemeen ſnel voortſchieten, veel ligter en zuiverder als die van verſcheide andere Rivieren zyn; een bewys van haar groote ligtheit is, dat de vaartuigen die de *Main* af komen, zo ras zy in de *Rhyn* zyn, daar in veel dieper, als in de eerſte zinken.

Het zelve gebeurt ook aan de ſchuiten, die uit de *Seine* in de *Rhone* komen. En in der daat, het water van deze laatſte Rivier word verſcheiden jaren zonder te bederven in aarde potten bewaart, en het is by na zo ligt als regen- of bakwater. Het is ook aanmerkelyk, dat de viſſen van de ſnelle Rivieren veel beter zyn, als die van ontroerde, ſlykagtige en trage. Het water van de *Seine* is by voorbeeld zo goet niet, als men gemeenlyk wel zeit. Het is te traag, en te veel bezet, voornamentlyk van *Parys* af, tot aan zyn mond toe, om dat zyn loop, hoe ze de Zee digter nadert, allengskens

meer

meer vertoeft, en een ongelooffelyke vuiligheit, die men daar in werpt, na zich sleept. Het is zelfs verwonderbaar, dat men in zulken grooten Stad, ja in een Hooftstad, toestaat, dat de bronwel van de gevaarlykste vuiligheden aan de gezontheit, ik meene het *Gasthuis*, in 't midden is, zelfs in de schoot van de Stad; op de kant van de Riviere, welkers wateren dienen om spyze te kooken, broot te maken, en menigte andere gebruiken, die nootzakelyk voor 't leven zyn. Dewyl het klaar is, wat men 'er ook van zeit, dat de geduurige verdorventheit, die uit het Gasthuis ontstaat, de wateren ten eenemaal besmet. En hoewel deze besmetting niet tastbaar is, belet dit niet, datze niet wezentlyk zou zyn, en dat onze lichamen eindelyk de quade hoedanigheit, die het aan menigte swakheden onderworpen maken, niet allengskens aannemen, dat men dan gemeenlyk te onregt aan andere oorzaken toeschryft: waarom plaatst men 't Gasthuis dan niet beneden *Parys*, omtrent een half myl van de Stad, op de kant van de Rivier? Een ander klaar bewys, dat het water van de *Seine* zo goed niet is, als men zegt, is, om dat het nooit volkomen smakeloos,

klaar en doorſchynende is, en zwaarder als 't regenwater.

Laat ons nu van de *Fonteinen* ſpreeken; haar oorſpronk is volſtrekt de zelve, als die van de Rivieren, maar des zelfs wateren zyn gemeenlyk zo gezond niet: want zy verſchillen volgens de natuur van de grond, volgens de verſchillende *mineraale* bedden, waar langs zy loopen, enz. Van daar komt het dat het zeldzaam is, bronwater te vinden, dat zuiver en van alle taſtbaare vermenging vry is, en zo fyn en ligt is als regenwater. De meeſte geven veel aarde door *diſtellatie*, daar zyn'er veel die met eenig *mineraal* bezet zyn: dit komt daar van daan, dat de bronwellen niet ver van de *mineraale* bedden af zyn, en dat ze geen tyd gehad hebben om de *mineraale* deelen af te zetten, waar mede zy bezet waren. Dewyl het niet dan door het lang lopen, en met een groote uitgeſtrektheit van aarde te bevogtigen is, dat de wateren allengskens van de *mineraale* deeltjes ontdaan werden. Ook merkt men dikwils van de *mineraale* wateren in haar oorſprong aan, dat ze dit ophouden te wezen, met zig in de Riviere, iets daar van daan, te ontlaſten: andere blyven *mineraal*, voornamentlyk, wan-

wanneer haar loop, tot de Rivier toe, niet heel lang is; want zo ras als de *mineraale* deeltjes in een Rivier zyn gekomen, en zig in een water dat ligter en zeer verſtrooit is bevindende, zinken ze in weinig tyd tot de grond toe.

Men heeft aangemerkt dat het Fonteinwater, even eens als dat van de Rivier, noit zo goet als regenwater is, om 'er ſpyze, kruiden, enz. in te kooken, om brood te bakken, te verwen, enz. om dat deze wateren veel grover en meer bezet zyn, als bak- of regenwater.

Wanneer het bronwater, als ook het Rivierwater, ligt, zuiver, klaar, doorſchynend en ſmakeloos bevonden werd, is 't een teken dat het goed is. Met een woord, dit zal het beſte zyn, dat meeſt met den aard van 't regenwater overeenkomt: gemeenlyk worden de beſte bronwellen in 't hangen van 't gebergte gevonden, om dat haare wateren gemeenlyk uit een verzamelplaats voortkomen, die digt by de oppervlakte, en de top van den berg is, alwaar men gemeenlyk geen *mineraale* bedden vind; en de weinig afſtand, die 'er van de oppervlakte des bergs tot deze verzamelplaatzen is, en van de verzamelpaatzen tot de bronwel-

len, maakt, dat zy geen tyd hebben om haar van de aardſche deelen te ontlaſten. De bronwellen, die langs kleiagtige en zandagtige gronden loopen, zyn ook goed; want men moet deze ſtoffen als zo veele natuurlyke zyplappen aanmerken, die de meeſte *mineraale*, grove en aardagtige deelen vaſt houden. De bronwellen die op lage plaatſen, of aan de voet van 't gebergte zyn, zyn zo gezond niet, om dat ze in 't gemeen zo levendig niet zyn, en uit haar vergaderplaatzen een groote uitgeſtrektheit van aarde en *mineraale* bedden doorlopen hebbende, waar mede alle bergen by na vervult zyn, zyn zy meeſt altyd grof, en zeer bezet. Deze, die ook op den top der bergen zyn, zyn altyd de beſte niet, om dat ze de meeſte tyd haar oorſpronk nemen van een verzamelplaats, in een naaſtgelegen berg gelegen, boven de vlakte van de bronwel; want op dat het water in deze plaatzen mag loopen, moet het noodzakelyk door holle kloven in de berg, die de verzamelplaats bevat, daar in nederdalen, en dat het vervolgens door andere kloven, die met de eerſte gemeenſchap hebben, opklimt, en op de bronwel uitloopt. Nu is het by na onmogelyk, dat het wa-

water zo veel ruimte doorloopt, voornamentlyk op de bergen, zonder tusschen beide een *mineraal* bed of eenige andere zelfstandigheit, waar aan het zich in 't voorby gaan hegt, te ontmoeten.

Veele luiden verzekeren, dat men om goet water te hebben, het zelve eerst moet kooken, zig verbeeldende dat het vuur de raauwigheit van 't water weg neemt, en 't zelve ligter maakt. Dog zo men geen voorzorg gebruikt om de ketel wel toe te dekken, waar in men 't water kookt, doet het vuur niet anders dan dezelve raauwigheit te vermeerderen. Want *raauw water* is niet anders dan een water, dat ongemeen grof en bezet is. Nu doet het vuur het vloeibaarste, ligtste en fynste gedeelte uitwaassemen, en 't geen het grofste en het aardagtigste is, blyft in 't water, vereenigt zich, en word onbequaam, om zich volkomen met onze vogten te vermengen, en in het te zamenweefzel van de vaste deelen van ons lichaam in te dringen; dog wanneer men de voorzorge gebruikt, om de pot wel toe te dekken, en de uitwaassemingte beletten, kan men 't warm maken, en zelfs kooken, 't zy

Fon-

Fontein- of Rivierwater, en 't zal 'er niet dan te beter door zyn: want het vuur als dan een groote beweging in 't water veroorzakende, verbryzelt de grove en aardſche deelen: wat het regenwater aangaat, 't welk zodanig is als het natuurlyk moet wezen, het is vrugteloos het zelve te doen kooken.

Eindelyk is my niets meer overig, dan de hoeveelheit van 't water te bepalen, die men moet gebruiken. Ik ben van gedagten, dat men op 't voorbeeld van andere volkeren, niet dan water tot onze gewoone drank moet gebruiken, en dat het te vergeefs is om de hoeveelheit voor perſoonen, die gezont zyn, te bepalen. Nogtans twee of ontrent drie groote glazen met water, van 't bed komende, zo veel anderhalf uur, of twee uuren na ieder maaltyd, zal naar myn gedagten het uitnemenſte van alle voorbehoedzelen tegen allerlei ſlag van inwendige ziektens zyn. Des morgens doet het alle de klieren van de eerſte wegen bevogtigen, zuivert de maag en de ingewanden, ſleept de ſtoffen, die des nagts by een verzamelt zyn, weg, en doet overvloedig waterlozen. Na de maaltyd is 't een uitnemend behulpmiddel, om de kooking van

de

de maag te bevorderen, en aan het *chyl* de noodige vloeibaarheit te verschaffen; voornamentlyk, wanneer men 't twee uuren na den eeten inneemt, om dat de spyzen als dan half ontbonden zynde, het zonder moeite doordringt, dezelve in 't geheel ontbind, en in weinig tyds weg sleept. In plaats dat het ten eersten na de maaltyd genomen zynde, als de spyze nog niet verandert, nog ontbonden is, zo gemakkelyk niet doordringt, en dewyl het vloeibaar is, gaat het eerst weg, en daar door bevind men zich van de goede uitwerkzelen berooft, die het anders, gelyk gezeit is, ontrent twee uuren na de maaltyd ingenomen zynde, zou voortbrengen. Men moet nogtans daar uit geen besluit opmaken, dat het water onder de maaltyd, of even daar na gebruikt zynde, onnut zou zyn, het is ten allen tyde goed, dog beter in de eene als de andere ziektens; voornamentlyk, wanneer ze scherp zyn, is het nodig om 'er noch meer van te drinken: deze veelheit van water is niet te dugten, het gaat door de afgang, 't wateren, zweeten, en uitwaasseming weg; 't is de meeste tyd zelfs niet anders dan door deze uitdampingen, dat zy de genezing te weeg brengt.

Dog

Dog zie daar reets meer als nodig, om voor tegenwoordig de uitnementheit en de keure van 't water aan te wyzen, voor den Lezer, die mogelyk van my niet anders dan ondervindingen afvordert, welke bevestigen, 't geen ik bybrenge. Ten dien einde verzoeke ik deze kleine Verhandeling te lezen, waar in hy zyn genoegen zal vinden. Oneindige voorvallen zullen u voor oogen komen, en zy gy niet met vooroordeelen bezet zyt, zult gy moeten bekennen dat 'er niets in is, of 't word met veele ondervindingen gestaaft.

BERIGT
VAN DEN
Nederduitſchen Vertaler.

Waarde Landgenoten.

Zie hier het berugte, hooggeſchatte, en beproefde Werkje van de genezende kracht van het gemeene Water, in onze tale overgebracht, en nu verrykt met een fraaije kortbondige, noit gedrukte Verhandelinge, in de Spaanſche taale over het zelve onderwerp opgeſtelt, en ons door de gulhartigheit van een voornaam Waterbeminnaar ter hand geſtelt, en nu naaukeurig in onze taale overgebracht; oordeelende daar mede de liefhebbers en de beminnaars van haar gezontheit geen geringe dienſt te doen. Wy zouden ook groote voorbeelden van't water drinken, van zodanige die in de Geneeskunde en alle wetenswaardige wetenſchappen bedreven waren, konnen bybrengen, en die zich daar van met vrugt bedient hebben, als onder anderen, den vermaarden Heere B: Nieuwentyd, *die wy van naby gekent hebben, en die ons zelfs wel een glas regenwater (ons de eere van zyn bezoek gevende) heeft afgevordert.*

Wy

Wy zyn dien grooten man op zyn voetspoor gevolgt, en hebben ons daar by ook uitnemend wel bevonden, en noch beter met het koude, zo't de drie vereiste hoedanigheden maar bezit, als met het gekookte water, dat ons wat zwaarder in de maag leit, en de zelve eenigzins schynt te verzwakken.

Voor't overige oordeelen we, dat veele liever een Verhandelinge van de nutbaarheit des wyns zouden willen lezen, en dit middel met oneindigmaal meer lust, dan het water, zouden gebruiken; doch deze laten wy aan hun plaats, en wenschen dat de gebruikers van dit nuttige, nodige en heilzame middel, de uitwerkzelen daar van tot hun gezontheit mogen ondervinden.

Vaar wel.

J. S.

VERHANDELINGE
VAN DE
GENEESBAARE KRAGTEN
VAN HET
GEMEENE WATER.

Vertuygt zynde dat men niets moet verzuymen, dat tot welſtand van het mensdom dient, heb ik geoordeelt verpligt te zyn, om het gemeen de goede uitwerkzelen mede te deelen, die het gebruyk van 't gemeene water kan te wege brengen. Met dit oogmerk, heb ik een verzameling gemaakt, van alles dat de voornaamſte geneesmeeſters van de goede hoedanigheden van dit vogt hebben geſchreven; van de goede uytwerkzelen die verſcheyde en gelooſwaardige perſoonen, daer van hebben ondervonden, en 't geen ik na een ondervinding van myn dertigſte tot aan myn vierenzevenſtigſte jaar daar van ontdekt heb; 't geen genoeg is, om de wonderbaare uytwerkzelen die het in veele gelegentheden voortbrengt, te beveſtigen, en waar van ik gewag make, als van een ontdekking, die ik ontrent dit uytnemend geneesmiddel gedaan heb, dat de geneezing zonder de minſt-

belemmering, kan te weeg brengen, ſonder eenige koſten te maken, en dat men over al, waar men is, kan vinden, 't geen met andere geneesmiddelen geheel anders is: zo dat het water op eenigerlei wyze de naam van een algemeen geneesmiddel verdient: dewyl men in de ziekte die het voorkomt of geneeſt, van allerley ſlag van perſoonen kan gebruykt werden, en dat het over al, waar de aarde bevolkt is, gevonden word.

Van de uytnementheit des waters.

Het eerſte getuygenis, dat ik bybrenge, om het gebruyk van 't water aan te pryſen, zal dat van Dr. *Manwaring* zyn in zyn verbandeling, genaamt *leerwyze of middel om een volkomen gezontheit te genieten.* Waar in hy zeit, dat het water een heilzame drank is. of veel eer het heilzaamſte dat 'er voor den menſch is 't welk klaar aanwyſt, dat, de beſte drank te zyn, die den menſch paſt: dewyl zy aan het oogmerk van alle de gewoone dranken voldoet: want het verfriſt, bevogtigt, en bluſt den dorſt uit: het water is klaar, ongemengt, en bequaam om het voedzame zap in de kleinſte aſten van ons lighaam over te brengen: en 't is een drank, die haar zelfs tot een regel verſtrekt, en welkers gebruyk weinig voorbehoedzelen vereiſt, *dewyl 'er niemand is die aangeſpoort word, om 'er meer van te drinken, als hy van noden heeft.* En in de eerſte eeuwen van de werelt, wanneer men niet dan water dronk, leef-

den-

denze verſcheiden eeuwen, en waren de menſchen zo veelmalen niet ziek, nog aan ſwakheden onderworpen, als tegenwoordig.

Dr. *Keil* van de maag ſprekende, in zyn *kort begrip van de ontleding van 't menſchelyk lighaam*, zeyt, dat 'er na alle waarſchynlykheit niet zo bequaam is, om de ſpyze te doen verteeren, als het water, zynde de geeſtagtige vogten veel eer ſchadelyk, als dienſtig, om de verteering te bevorderen: dit word, zeyt hy, beveſtigt, door de quade uytwerkzelen, die zy in die geene voortbrengen, die door een langduurig gebruyk van deze vogten, de eetluſt verlooren hebben, die men altyd moeite gehad heeft zonder het gebruyk van 't water te herſtellen, *dat zelden miſt, om een goede eetluſt en verteering der ſpyze te bevorderen.* Dr. *Baynard*, verzekert het zelfde, wanneer hy zeyt, *dat het water de ſpyſen veel vloeybaarder maakt en beter verteert, dan eenig giſtend vogt. Hiſtorie van de koude baden*, bladz. 440.

Dr. *Prat*, geeft in zyn *verhandeling van de mineraale wateren*, te kennen, dat zo men zig aan 't water drinken gewende, men veel minder een groot getal van ziekten zou onderworpen zyn: gelyk aan *bevingen*, *Beroertheit*, *Hartvang*, *Duyzeling*, *Hooftpyn*, *Jigt*, *Steen*, *Water zugt*, *Zinkingen*, *Ambeyen*, en andere ziektens van dezen aard; die zeer gemeen aan die geene zyn, die ſterke dranken drinken: ziektens nogtans, die men door het gebruyk van 't water, gemeenlyk zou voorkomen. Hy zegt daar en

boven, dat het water in menigte genomen, de maag versterkt, de eetlust voortzet, het gezigt bewaart, de zinnen levendiger maakt, en alle de doortogten van 't lighaam bevogtigt, voornamentlyk de nieren en de blaas.

Den Heer *Ducan* zegt ook, in *de verhandeling van zyne heete vogten*, dat wanneer de menschen zig vergenoegden, met het water voor hun drank te gebruyken, *zy veel meer kragt en gezontheit bezaten*: en dat zy die hedensdaags niet dan water drinken, zig veel beter bevinden en langer leven, dan die sterke dranken gebruyken, *die de maag overdadig verhitten, daar het water dezelve in een juiste gematigheit houd*. Hy voegt 'er op een andere plaats van 't boek by, dat de heete vogten het bloed ontsteeken, en dat zy die een verhit bloed hebben, zo lang niet leven, als die van een kouder gematigtheit zyn, zynde het *verhiste bloed gemeenlyk de oorzaak van zinkingen, van verkoudheden, van een quade verteering, van pyn in de leden, van hooftpyn, van verduistering in 't gezigt, en voornamentlyk van de opstyging der dampen.*

Hy schryft ook de oorzaak van de geswellen aan een verhit bloed toe, en hy verklaart, dat zo de menschen in plaats van zig te verhitten, hun bloed door een gematigde en verkoelende eetregel temperden, noit eenig geswel zouden hebben. Het regte middel om aan het bloed deze gematigheit, of deze frisheit te bezorgen, is 's morgens een groot glas met water te drinken, en door de pis alle galagtige en zoute deelen af

te

te dryven. Het gebruyk van 't water na den eeten dient ook, om een verhitte maag te verkoelen, en de giftingen voor te komen, die de winden veroorzaken, waar mede men dikwils na den eeten bezet is, zo dat, wanneer de menschen die aan deze ongemakken onderworpen zyn, de sterke dranken en heete spyzen nalieten, en water dronken, hen dit een veel beter gezondheit dan voor heenen zoude bezorgen.

Den Heer *Floyer* verzekert ook, in *zyn verhandeling van de koude baden bladzyde* 109. *van de* 5. *druk*, dat de waterdrinkers gematigt, voorzigtig en snedig in hunne bedryven zyn; dat zy leven zonder aan ziektens onderhevig te wezen, die het hooft aantasten, als *Beroertheit*, *Lammigheit*, *Hooftpyn*, *Blindheit*, *Doovigheit*, de *Jigt*, *Stuypen*, *Bevinge* en *Gekheit*: en dat het gebruyk van 't water de *Hik*, een *stinkende mond*, en van het geheele lighaam, en het verderf tegenstaat, ook de al te groote hitte en dorst matigt, en na den eeten de verteering voortzet. En zo men de kragten van het koude water, ernstig overwoog, zou elk een het zelve, als een groot geneesmiddel aanmerken, *om de Steen*, de *Aamborstigheit* en de *opdampingen* voor te komen, en men zou de kinderen daar aan van jongs af toe gewennen. En op *Bladzyde* 434. zegt hy, dat het water in het gemeen de algemeene drank der menschen is, *zo ook het beste en het gezontste*. En op *Bladzyde* 437. dat hy menschen gekent heeft, waar in het geregelt gebruyk van het

bronwater, voorname genezingen te weegè gebragt heeft, uit het bloed, de scherpe en scheurbuykige zouten wegnemende, en de vliezen en vezels van de maag en ingewanden versterkende, *en dat zy een goede eetlust en verteering bevordert.*

Het geheugt, my een oud boek gelezen te hebben, wiens Schryver *Thomas Elliot*, genoemt wierd, genaamt het *Kasteel der gezontheit*, waar in hy na zyn eigen ondervinding verhaalt, dat de arme menschen in het Graafschap *Kornwal*, hoewel een koud geweest zynde, by zyn tyd, noit iets anders of ten minsten zeer weinig andere drank dan water dronken, nogtans zeer sterk waren en een hooge ouderdom beleefden. Den Heer *Bloint* verhaalt een geval, ten eenemale met dit gezeide overeenstemmende, wanneer hy verzekert, in zyne *Reyzen na de Levant* (alwaar het gebruyk van wyn door de Turkze wet verboden is, en alwaar het water tot een gemeene drank verstrekt) dat hy toen een brave eetlust hadde, en zyn spys noit zo wel, als dies tyts verteert had. Den Heer *Gideon Harwy*, Schryver van de *verhandeling van de ydelheit der Philosophie*, verzekert, dat het de hitte niet is, die een goede verteering te weeg brengt, maar een eigen gest *of een vogt, door de natuur voorbereid*, 't welk ontbind en de spyze in een zeker slag van pap verandert; hy zegt, dat de heete vogten dit ontbindend middel verderven, en derhalven pryst hy het gemeene water boven alle andere dranken aan, om de verteering te bevorderen. *Voor*

Voor de Jigt en de Mildzugtige

Den Heer *Allen* zegt ook dat het gebruik van 't water, goet is om twee yſſelyke ziektens, de *Jigt* en de *Mildzugtige Swaargeeſtigheit* te genezen; want hy zeit, dat de Jigt in 't algemeen, door een al te groot gebruik van giſtende vogten veroorzaakt word, en dat men noit gezien heeft, dat zy oit een aanval op een waterdrinker heeft gedaan; hy zeit ook dat de *Mildzugtige Swaargeeſtigheit*, zig zo haaſt in de waterdrinkers niet laat gevoelen, als in die geene die ſterke dranken nuttigen. Men zal my de vryheit vergunnen, daar by te voegen, dat my te binnen ſchiet, een jigtig Edelman gekent te hebben, die om de gelegentheden van 't drinken te vermyden, waar in hy zig te *Londen* bevond, zig na *Nieuw-Brentſerd* begaf, alwaar ik dieſtyts was. Hy woonde in deze ſtad twee volle jaaren, zonder eenig toeval van de *Jigt* te gevoelen, maar eene maaltyd daags doende, en geen andere drank dan water gebruikende; dog iemand door deze plaats reizende, en by hem gekomen zynde, dronkenze een fleſje wyn met malkander, waar op hy des anderen daags een yſſelyk toeval van de Jigt gevoelde, dat hem meer dan een maand aankleefde; hy beterde nogtans daar van, en nam zyn voorige levens wyze aen, waar mede hy zig zeer wel bevond, toe op myn vertrek uit deſe ſtad, dat anderhalf jaar daar na voorviel.

Voor het Graveel.

Een klaar bewys van de goede hoedanigheden van 't water, is, dat het zelve 't *Graveel* voorkomt; want *Zechias* verzekert, in zyn zeventiende *Consultatie*, volgens de aanhaling van *Salmon*, dat mits de hitte van de nieren zo veel tempert, en de stoffen, die pyn in de rug veroorzaken, ontlast, (zynde dit een van de grootste kenmerken van het Graveel) als het water: dog hy berigt ons, van het water, en hy zeit, dat het gebruiken van dezen drank, zo wel met der tyd de al te groote hitte tempert, dat de stoffe die het *Graveel* veroorzaakt, eindelyk ophout, in het lighaam te ontspruiten. Ik heb door ondervinding geleert, dat dit de waarheit is: want in myn water meer dan een jaar lang veel gruis van zand bespeurt hebbende, en een groote menigte stoffe, even eens als de zemelagtigheit die op de pis dryft, met veele deeltjes die na 't afknipzel van hair sweemen, waer van een gedeelte een duym lang was, zonder dat ik daar toe eenig geneesmiddel konde uitvinden: men raadde my water te drinken: welkers gebruik van zes maanden, of daar ontrent, my volkomen van alle deze toevallen bevrydden, die zommige onwetende aan een betovering toe schreven, zo dat ik van die tyd af, tot nu toe, daar noit mede bezet ben geweest.

Voor de Steen in de Blaas.

Men pryst het water ook, als zeer dienstig zynde, aan, om de voortteeling van de Steen in de Blaas voor te komen; want men heeft waargenomen, dat in die gene, die van de Steen gesneden zyn, zomtyts nieuwe Steenen aangroeien, zo dat 'er verscheiden jonge persoonen zyn, aan wien men deze werkinge verscheiden maal gedaan heeft: om dit voor te komen heeft men met een goeden uitslag het gebruik van 't water aangeraden, 't welk de onmatige hitte van het lighaam tempert en verswakt, waar van deze ziekte, niet dan een gevolg is. Zommige raden aan, het water heet, en andere om 't koud te drinken, en onder andere *van Heiden*, geneesheer van *Gent in Flaanderen*, in zyn boek genaamt, *Behulpmiddel voor Ryken en Armen*, zeyt op de 49. bladzyde, dat *Piso* en *Alexander* het zelve kragtig aandrongen: deze laatste verzekert ons, dat een glas koud water des morgens genuttigt, zo veel goets gedaan heeft, dat veele na datze een steen geloft hadden, daar van naderhand niet meer aangetast zyn.

Deze ondervinding kan eenig ligt geven, om het middel te ontdekken, de steen zonder snyden te genezen; want zo men met water drinken kan beletten, dat 'er geen nieuwe steenen aangroeien, 't zy dat het water *heet* of *koud* is, 't zelve zal ook beletten, dat een steen die zyn begin genomen

heeft niet meer vergroot, en zo men de byvoeging van een nieuwe stof kan beletten, die een eerst begonnen steen vermeerdert, zal de natuur met ter tyd deze, die reets begonnen is, kunnen vernietigen, voornamentlyk zo men by het water dat men drinkt eenige druppelen geest van *Zalpeter-zoud* doet, 't geen zeer verkoelt en voor een ongemeen afzettend middel erkent word: het vernielt ook de steen, en maaktze tot stof, eeven eens, als de vul aarde, zo men 't daar op giet. Men kan ook een weinigje honing in 't water doen. Een zeer bedreven *Apotheker* heeft my verhaalt, dat dit geneesmiddel tegenwoordig onder den Adel veel ingebruik is. Hy zei my, dat putwater, met honing vermengt, veel in agting was om het *Graveel* tegen te gaan, en daar is zulken grooten oovereenkomst, tusschen het *Graveel* en de *Steen*, dat het geen dienstig is voor 't eene, ook op het andere past, en by gevolg die beide voorkomen.

Voor de bevrugte Vrouwen.

Sennert noemt het water, in zyne werken, den balsem der kinderen, en hy zegt, dat men om de kinderen in de lyfmoeder te versterken, en de qualen voor te komen die men haar veroorzaakt, met sterke dranken te nuttigen ('t geen aan de moeder van *Samson* niet vryftont; dewyl haar belast wierd geen wyn nog eenige sterke drank te nuttigen, *Rigteren* XIII. 4.) dat de moeder water moet drinken.

drinken. Dog ik wil daar mede niet zeggen, dat zo alle de vrouwen dit deden haare kinderen zo ſterk als *Samſon* zouden zyn, maar dit alleen, als zy dusdanig te werk gingen, dat haare kinderen minder aan ziektens, en aan deze raauwe *humeuren* onderworpen zouden zyn, en zo veel te gemakkelyker te voeden, en minder aan een vroege dood zouden bloot ſtaan: daar zyn veel ryke luiden, die by gebrek van zig van ſterke dranken te onthouden, moeite hebben om hunne kinderen op te voeden, in vergelykinge van den armen: want de moeders van deze laatſte, zeer verre van haar met drank te overladen, zynde haare tafels niet voorzien met lekkere en uitgezogte ſpyſen, dat *leugenagtig brood is*, Spreuken XXIII. 3. zelden wyn of ſterke dranken nuttigen, daar de ryken, niet te vrede zynde, met een goede tafel te houden, ſterke dranken gebruiken, die ongemeen verhitten en de vogten verderven. Het zelve gebeurt ook aan 't bloed waar mede haare kinderen geduurende haare ſwangerheit gevoed worden. men zou beletten, dat deze ongemakken niet gebeurden, aan de kinderen die nog niet gebooren zyn, zo de moeder eenige gematigde eetregel opvolgde en zo zy water dronk, voornamentlyk over de maaltyd, 't welk het bloed van de moeder zou verkoelen en zuiveren; voorbehoedzelen welke zouden dienen, om noodzakelyk een gezond voedzel aan het kind te verſchaffen, en alle ziektens voor te komen, die zy in de werelt komende, met haar brengen.

Om

Om het ſog te vermeerderen.

Men kan hier byvoegen, dat men door verſcheiden ondervindingen beſpeurt heeft, dat wanneer de voedſters melk ontbreekt wanneer zy de kinderen laten zuigen, zy maar water moeten drinken om veel melk te hebben. Het is iets, waar van de waarheit ontdekt zal worden, zo men deze raad in 't werk zal ſtellen. Ik heb 'er verſcheidene geraden dit te doen, zy hebben 't waargenomen, met een groot glas water te drinken, wanneerze te bed gingen, wanneerze de geheele tyd genoeg ſog hadden, daar 't haar voorheenen ontbrak, en geen raad wiſten om 't zelve te krygen. Behalven dat wanneer de kinderen niet kunnen ruſten, wegens de te groote hitte van de melk, moeten zy water drinken, wanneer de hitte verkoelt word; en de kinderen ook veel geruſter ſlaapen.

Om den honger te ſtillen.

Water drinkende, kan men voor een tyd het voedzel ontbeeren zonder van honger te ſterven: want een myner vrienden, die een *Zee-Officier* was, heeft my verhaalt, dat hy na *Strafford* gezonden zynde, om eenige perſoonen te zien, die men gepreſt had om t' zee te gaan en die men na boord bragt: hy vond 'er een in de gevankenis, alwaar men hen bewaarde, welke gezeit had dat hy zig liever

van

van honger zoude laten ſterven dan 't zee gaan. Hy nam zyn gedrag naaukeurig waar, en bevond na een naaukeurig onderzoek, dat hy twintig dagen lang geweigert had, eenig voedzel te nuttigen, drinkende dagelyks ontrent drie franſche pinten water, hopende daar door in vryheit te geraken: maar wanneer hy beſpeurde, dat zyn hoope vrugteloos was, en dat zy binnen twee dagen na *London* moeſten vertrekken, bewilligde hy 'er in, om eenig voedzel te nuttigen, eetende in het begin zeer weinig; en in de reis bevond men, dat hy al zo ſterk konde doorſtappen, dan de ſterkſte van die bende.

In de brieven van *Dokter Cam* heb ik een verhaal van een gek te *Leiden* gevonden, welke zeide, ten tyde wanneer dezen *Dokter* op de hooge ſchoole van deze ſtad was, dat hy zo lang zoude vaſten als *Jeſus Kriſtus* gedaan had, en men nam waar, dat hy hem veertig dagen zonder voedzel te nuttigen behulp, drinkende niet dan water en tabak rokende. En 't geheugt my, eens een oude vrou gezien te hebben, die haar over haar ellendige toeſtand beklaagde, verzekerende dat zy verſcheiden maale twee of drie dagen zonder eeten moeſt doorbrengen, waar op ik haar vroeg of zy dan geen groote ongemakken in haar maag gevoelde? Zy zei ja, maar datze eindelyk een middel had uitgevonden, om de honger te ſtillen, met water te drinken, dat haar luſt voldeed.

Om de ſwakke kinderen te verſterken.

Het water is ook van een groot gebruyk om kinderen van een ſwakke geſteltheit te verſterken. *Dokter Browne* zeyt ons, *in zyn verhandeling van de genezingen door koude baden gedaan*, dat de vrouwen in het Prinsdom van *Walles* voorkomen, dat haare kinderen niet ſtram worden, met hen tot den ouderdom van IX. jaaren, met koud water te waſſchen bladz. 79. en *Floyer in zyn verhandeling van de koude baden* zeit, dat een Schotze Juffrou die verſcheiden ſwakke kinderen verlooren hadde, door de raad van een vrouw uit het gebergte, de andere die zy naderhand kreeg, behielt, met dezelve alle dagen met koud water te waſſchen. En ik heb zelfs, aan eene van myne gebuuren geraden, wiens kind ſtrammigheit in de leden kreeg, om het zelve op de zelve wyze te behandelen: maar in plaats van 't zelve te waſſchen, dompelde men het zelve alle morgens tot boven 't hooft in 't water; dewyl 't in de zomer was. Ziet eens wat 'er gebeurde, het kind wierd ſterk en kloek, zynde zeer welvaarende, hoewel 't voor heenen een zeer bleeke en ongedane troni had, 't geen de groote uitwerkzelen vertoont die het water te weeg brengt, wanneer men 'er zig uitwendig van bedient om de geeſten en de natuur te verſterken.

Om de Builen te genezen.

Men weet ook, dat men om 't opryſen der builen voor te komen, een ſtuk linnen vyf of zes dubbeld; gevouwen en in koud water gedoopt, daar op leit: en dat men dit zo ras het heet word, op nieuws indoopt: dewyl de koelheit van 't water de toevloed van de vogten in dit deel belet, waar van de buil een noodzakelyk gevolg is: als ook de ſwartagtige koleur die wel haaſt op de buil volgt, en zo men verzuimt mogt hebben dit te doen, en 'er een buil komt kan men dezelve verdryven, met het zelve 's avonts en 's morgens een uur lang, met water, zo heet als men 't zelve kan dragen te ſtoven; dewyl men op deze wyze de vogten door de ſweetgaten van de huid doet uitwaaſſemen, of na hun regte plaats doet henen dryven.

Voor de Maag-ziektens

Daar en boven is 'er geen Maagziekte, die men door 't water niet kan genezen, en zie op wat wyze. Neem vier maten water. (Engelſche maat) dat ontrent een Paryſche pint is, maak het zo heet op 't vuur, als gy 't kunt drinken, drinkt in verſcheiden teugen daar van, een vierde gedeelte op, wind dan een ſtukje linnen om een ſtokje tot dat dit ontrent een duim dik is, maak het dan met wat garen vaſt, bedien 'er u van: om aan 't braken te komen, met het zelve in de keel

te

te ſteeken, drink dan nog een vierde gedeelte van 't water, en braak gelyk de eerſte maal; men moet het zelve drie of viermaal herhaalen. Gy kunt ook het braken verwekken met uw vinger in uw keel kittelende, of met de veeren van een oyevaars ſchagt; dog linnen om een ſtokje gewonden zal dit gemakkelyker vallen. En op deze wyze aan 't braken komende, (een werking die men in een uur tyds kan verrigten) geeft men de ſlym en vuiligheit over, die in de maag zaten, en de ziekte veroorzaken. Derhalven zo men zig in het begin van dit geneesmiddel bediende, zou ons lighaam voor geen inwendige ongeregeltheit bloot ſtaan; dog zo de ziekte reets een wyle tyds geduurt heeft, moet men zig van dit middel een reis of twee meer bedienen. Het geen men in drie of vier uuren tyts kan verrigten, zonder voor eenig ander ongemak bedugt te zyn dan dat de borſt wat vermoeit is, een ongemak dat de kragt van de natuur wel haaſt verdryft. Ik merke het na een ondervinding van veertig jaaren, als een onfeilbaar middel in alle maagziektens aan, uit wat oorzake dat zy ook voortkomen, en van alle de buikpynen die boven de navel ontſtaan, dewyl ik door een lange ervarentheit weet, dat alle deze pynen in de maag zyn, die men gemeenlyk de naam van 't Kolyk geeft. (dog dit is vals, want de regte Kolyken zyn altyd beneden den navel); Het is een dwaling, want de aarsdarm word ten deele onder de maag boven de navel gevonden, en zo deze de zitplaats van de *Ko-*

lyken

lyken is, waarom zou die zig dan niet boven de navel in de aarsdarm doen gevoelen? Ik heb op dezelve wyze en met het zelfde geneesmiddel zeer ſwaare pynen genezen, die door het eeten van vergiftige moſſelen veroorzaakt waaren. Het is ook een zeker geneesmiddel, tegen alle ongemakken door te veel ſpyze die men neemt, veroorzaakt, zo dat men op deze wyze het leven van veele menſchen zou kunnen behouden, die by gebrek van ze na buiten te verdryven, 't welk ſchadelyk is, dikwils ellendig ſterven; want de maag in 't begin zuiverende komt men de ziektens voor, die uit de overdaat van drinken en eeten, of door kleefagtige vogten die door een quade verteering in de maag by een verzamelt worden, ontſtaan; dewyl dit de plaats is, waar uit alle ziektens eerſt hun oorſpronk hebben. Niemant was 't meer onderhevig dan ik, ziek te wezen, eer ik den ouderdom van dertig jaaren bereikt had: dog 't zedert ik geweten heb, om door middel van water te braken, 't geen ik nu reets XL. jaaren in gebruyk gehad heb, ben ik nooit twee dagen aan malkander ziek geweeſt; want zo ras ik de minſte quaal gevoele neme ik myn toevlugt tot deze wyze van braken, die my in een uur tyts, en volkomen van myn quaal herſtelt, en myn geheel huisgezin, heeft dezelvve uitwerkzelen daar van gevoelt, als ook alle die ik heb kennen over reden, om daar van een proef te nemen. Dit geneesmiddel, is zo zeker, dat 'er geen Geneesmeeſter is, die 'er een dat beter is aan

een

een Koning als hy ziek was kan voorſchryven; want voor eerſt is 't niet walgelyk, het maakt den lyder niet zieker, gelyk de beſte van de andere middelen doen, die het braken veroorzaken, ook is 't een wyze van braaken, waar van wy meeſter zyn, dewyl wy daar mede konnen ophouden, wanneer wy willen, en het geneeſt onfeilbaar alle de maag ziektens.

Het is waar, dat 'er zekere perſoonen zyn, hoewel in klynen getale, welke zeggen, dat zy op deze wyze niet konnen braken; dog zo zy niet konnen braken, hebben zy maar een pint water te nuttigen, wanneer zy hen door het te veel eeten qualyk bevinden, en herhalen dit alle drie, of vier uuren, zonder iets te eeten, eer zy honger hebben, en zy zullen bevinden dat het water, al het quaat dat in de maag is, verteert en wegneemt. De geleerde Heer *Cheyne* verzekert in zyn *verhandeling van de Jigt* dat veel heet water om te ontnugteren'en over de maaltyd gedronken (ik zeg dat het koude ook goet is) dikwils een zeer goed geneesmiddel geweeſt is om de verlooren eerluſt te herſtellen, en de al te ſwakke verteeringen te verſterken, terwyl andere ſwierige geneesmiddelen niet deugen. En hy raad jigtige perſoonen aan, na dat ze te overdadig gegeten en gedronken heben, om zo veel water in te ſwelgen als hun maag kan verduwen, eerze te bed gaan: zie hier de voordeelen die zy 'er uit zullen trekken; of zy zullen overgeven, 't welk in hun maag was, of het water zal de ſpyze

en

en drank vermengen, en zal daar door de maag van een groote pyn ontlaſten, en de verſtroying van de geeſten voorkomen, die de verteering van noden had. Wat my belangt, ik weet door een lange ervarentheit, dat 'er niets is, dat de verteering zo wel bevordert, als klaar water: dog daar toe word tyt vereiſt wanneer men door het drinken van het water, de qualen wil genezen, die de quade verteering veroorzaakt, in plaats dat de braking een geneesmiddel is, dat zyn werking aanſtonts doet, en iemant zo ras verloſt, als hy ziek is.

De Heer *Floyer* zeyt ons, in zyn *Verhandeling van de baden en fonteynen van mineraale wateren*, dat de braking, die men door het water te weeg brengt, zeer goet voor het *Podagra*, de *Heup-Jigt*, de *moeyelyke Ademhaling*, de *Swaargeeſtigheit* en de *Vallende-ziekte* is. Ziektens die alle gemeenlyk hun oorſpronk hebben, uit de quade ſtoffen in de maag, zoo ook de *Duiſeling*, de *Beroertheit*, waar mede ik vervolgens myn gedagten eens bedreigt ben geweeſt: want na wel gegeten te hebben, wierd ik van een duiſeling aangetaſt, en myn gezigt was zo qualyk geſtelt, dat alle de voorwerpen my dubbeld voorkwamen, 't geen met een groote zuiſeling vergezelt ging, en dewyl ik gelezen hadde, dat de beroertheden gemeenlyk na de maaltyd komen, eiſte ik ten eerſten water, en dewyl ik niet durfde wagten, dat het heet gemaakt wierd, dronk ik het kout, en tragte met myn vinger aan 't braken te geraken:

dit doende, kwam ik ten eerſten het quaât te boven: waar mede ik gedreigt wierd, zynde de toevallen boven genoemd dezelve. als die in de beroertheit van een ander perſoon vooraf gingen, die ontrent een jaar na diergelyken overval daar aan ſturf.

Voor de moeyelyke Ademhaling.

Wat hen belangt, die met een moeyelyke Ademhaling bezet zyn, het is zeker door de ervarentheit, dat de *Braking* door heet water veroorzaakt, en drie of viermaal herhaalt zynde beterſchap te weeg brengt. Men kan dezelve ziekte ook te boven komen, met niet anders dan kout of heet water met gebraden brood te nuttigen; want dus doende, zal de moyelyke Ademhaling merkelyk verminderen: men kan dit water, zo men wil, ook met honing opkoken. Ik heb een engborſtig perſoon in deze ſtad gekent, die deze wyze opvolgende, twee of drie winters gelukkig doorbragt, gelyk ik hem geraden hadde, dog zaken ondernemende die hem aanleiding gaven, om ſterke drank te nuttigen, bragt deze ziekte hem in de andere werelt over, de wyn, de (a) aal en brandewyn, een regtaardig vergif voor hen zynde, die een moeyelyk Ademhaling hebben.

Voor het Braken.

Men vind menſchen, die geduurig moeten bra-

(a) Is een zeker ſlag van ſterk bier.

braken, en in zommige is dit zo kragtig, dat zy dikwils gevaar van hun leven loopen: men heeftze zelfs gezien, die 'er aan ſturven. In dit geval zal het water van een groote nuttigheit zyn: want zo men t' elkens, als men begint te braken, een pint water drinkt, zal dit deze geweldige pogingen voorkomen, waar in al het gevaar van de brakingen beſtaat, om dat men veel geweld moetende doen, ſchoon 'er maar weinig gelooſt word, men gevaar loopt, dat 'er eenig vat in 't lighaam mogt barſten, behalven dat zal de zieke ſtoffe ligter in de maag los raken en gelooſt werden: waar op de braking veel eer zal ophouden. Het is op deze wyze dat den vermaarden *Sydenham*, wiens Schriften zo vol van zedigheit zyn, de *Cholera morbus* of wel de braaking en buykloop genas, die in zyn tyd zo gemeen was: en men heeft uit de lyſt der dooden waargenomen, dat deze ziekte toen meer menſchen van kant hielp, als 'er nu van ſtuypen ſterven. Zie hier zyn leerwyze: 't was een haan in zeſtien Paryſche pinten water te kooken, dit vogt verſchilde weinig van water, hy belaſte aan de zieke om 'er zeer veel van te drinken, en liet hem met het zelfde vogt *kliſteeren*, tot dat 'er niets meer van overig was, ten minſten zo de braking niet ten eerſten ſtuitte: dit vogt verzagte en verbeterde de ſcherpigheit van de zieke ſtoffe zeer veel, en bragt met een te weeg, dat de lyder binnen korten tyd geneezen wierd. Dit was ook de behandeling van *Sigiſmond Graſius*, die het drinken

van zuiver water en in veelheit in de braking en buikloop aanprees; dewyl hy zeyt, dat men op deze wyze deze ſcherpe en bytagtige vogten zo wel verbetert, dat zy niet meer bekwaam zyn, eenig quaad te doen, en hy zeyt dat men 't koud kan drinken, zo de lyder ſterk is, en anders dat men 't heet moet maken.

Voor de Buikloop.

In de gemeene Buykloopen, die met geen brakingen vergezelt gaan, is 't genoeg een pint of meer heet water te drinken, dat de ſcherpheit, die ook oorzaek van de ziekte is, zo wel verbetert dat de loop binnen korten tyd ophoud en de buykſnydingen zeer vermindert: en in de *Roodeloop*, die de gevaarlykſte van allen is, raad *Celſus* aan, veel koud water te drinken, als het beſte van alle geneesmiddelen zynde, dog als dan moet men niet anders innemen, tot dat de ziekte genezen is. En *Luſitanus*, een groot Geneesmeeſter verzekert *Cent.* 1. *Obſerv.* 46. dat hy iemand gekent hadde, die in de zomer van de *Roode loop* aangetaſt wierd, een groote menigte koud water dronk, en op deze wyze zyn gezontheı, weder kreeg. Deze groote menigte water verbetert in deze buykloop, de ſcherpigheit van de zieke ſtoffe zodanig, datze niet meer in ſtaat is, om het minſte quaad te veroorzaken, of de vaten door te byten en bloedige afgang te weeg te brengen.

Voor

Voor de Teering

Het water is ook een drank die beter dan iets anders is, om de ziekte genaamt de *Teering* te genezen, (dat een Borst-ziekte is, in *Engeland* omtrent ouden en jongen zeer gemeen); want zo de verteering in deze ziekte niet wel gedaan word, verkrygt het voedend zap, een heete en scherpe hoedanigheit, zeer naadeelig aan de Jong zynde, het sluit en brengt belemmering in de (*a*) ziltige vaten, waar door het moet gaen, om in alle de deelen verspreid te worden: zo dat het lighaam by trappen verteert, by gebrek van genoegzaam voedzel. Om deze verstoppingen voor te komen, en deze scherpheit dieze veroorzaakt, moet men veel water drinken, voor dat de long bedorven is. Het gebruik van water tot geneezing van de *Teering*, word door Dokter *Couch* in zyne Schriften aangeprefen; hy zeit ons in zyn verhandeling genaamt *Praxis Catholica*, dat het hem geheugt iemant gekent te hebben, die binnen korten tyd van de teering door water drinken genezen wierd. En een ander Schryver verhaalt dat men menschen gezien heeft, die van de *Teering* genezen zyn, niet dan water drinkende, zorgvuldig alle gestende dranken en de wyn vermydende; dewyl de wyn, of alle andere sterke drank in deze ziekte gevaarlyk is, waar van het beginzel volgens *Dr. Cowarth*, altyt in de maag is.

(a) Lymphatique.

Voor de oploopentheit in 't aangezigt.

Daar zyn menſchen, die 't veel onderhevig zyn, heet in hun trony te wezen, andere hebben dit ongemak in hun rug, in beyde gevallen is het gewoonlyk gebruyk van water, het beſte geneesmiddel: neffens een verkoelende levenswyze. Het is ook uitnemende voor die geene, die puiſten en roodigheit in hun trony hebben, 't welk door een al te driftig bloedt veroorzaakt word dog dat men door het gebruiken van water en een geregelde levenswyze kan temperen: want gelyk Dokter *Duneau*, die wy reets aangehaalt hebben, verzekert, dat zy die zorg dragen, om hun bloed te temperen, nooit van eenige puiſt of geſwel gelyk veele andere gequelt zyn, wiens tronien vol puiſten, men maar behoeft te beſchouwen, om te weten dat zy ſterke dranken nuttigen, en een levens wyze opvolgen die hen te veel verhit.

Voor het Kolyk.

De geleerden pryſen ook het water voor het *Kolyk* aan, *Riviere* verzekert, dat veel water in het *Kolyk* te drinken, een uitnemend geneesmiddel is, en *Fortis* zeit ons, dat hy toen hy te *Veneetien* Geneesmeeſter was, dikwils koud water met eenen goeden uitſlag in het kolyk aangepreſen heeft. Dr. *Vainwrigt*, Engels Geneesmeeſter, ſtemt met

met hem over een in zyn *Werktuig-kundige verklaaring van zes onnatuurlyke dingen*: dewyl hy zeit, dat de water drinker nooit van het *Kolyk* aangetaſt worden, en dat veele daar van door het water genezen zyn, wanneer alle andere geneesmiddelen zonder uitwerking waren.

Voor de Kinder Pokken.

Men heeft ook de uitnementheit van 't water tot drank in de kinder pokjes beſpeurt: *Salmon* zeit in zyn kortbegrip der *Medicynen*, dat men in deze ziekte, aan den lyder in alle zekeerheit, klaar water kan geven, dat zy na hun begeerte 't zelve mogen drinken, om hun dorſt te ſtillen; en dat het dikwils by gebrek van genoegzaam drinken is, dat veele daar van ſterven. Hy bedriegt zig daar in niet, gelyk ik door de ondervinding in twee kinren beſpeurt hebbe, wanneer zy aan deze ziekte lagen: na hen een braakdrank ingegeven te hebben, gaf ik hen niet anders dan water te drinken, en zy wierden alle beide zonder ongemak aan de oogen te hebben geneezen. Dit was dus niet met twee andere die men in deze ziekte op een andere wyze behandelde, en 't geheugt my nog; dat men met een *Dokter* genaamt *Batts* raad pleegde wanneer de pokjes niet wilden uitbreeken, deze belaſte aan de ziekte, twee pint kout warer te drinken, zo ras het mogelyk was, wanneer de uitbreeking zeer gelukkig was en de ziekte herſtelt wierd.

Voor de brandende Koortzen.

Het is ook zeker dat het water in brandende koortzen een zeker en kragtig geneesmiddel is. *Primerose* zeit ons, in zyn boek *van de gemeene dwalingen*, dat veele vermaarde Geneesmeesters, het gebruik van 't koud water tot drank in de ziekte aangepreesen hebben. Zy zeggen, dat het voornamentlyk plaats heeft, in de koortzen, waar in de zieken zeer dorstig vallen; want op deze wyze lest zy de dorst en stilt de hitte, bladz. 347. En een Engelsch Schryver zeit, dat *Galenus*, *Erasistratus* doorstreek, om dat hy het koude water in brandende koortzen verbood, en hy zeit, dat het een geneesmiddel voor allerlei slag van koortzen is, zo men 't maar in veelheit gebruikt. Ik vind dat het gevoelen van Dokter *Olivier*, met dit over een stemt, wanneer hy in zyne *Proeven van de Koortzen* zeit, dat men in de koortzen meerder moet drinken, als den dorst vereist, en veel te gelyk, de drank die hy voorschryft is koud water, of garsten water. Dokter *Wainwrigt* verzekert ons ook, dat het water in de koortzen past, en dat de ouden daar zo veel van gaven, als de zieken daar van konden drinken, En een ande- Schryver zeit, dat zo gy aan den lyder geduurende drie dagen niet dan water geeft, de koorts gemeenlyk den derden dag zal ophouden; dog zo zy niet weg gaat, geeft dan in plaats van ander voedzel garsten water

ter, en de koorts zal den zevenden dag niet blyven. Een ander Schryver verhaalt ons, dat zeker vroumensch van zulk een koorts aangetast wierd, dat men ontrent haar hoopeloos begon te worden, en aan wien men het water drinken verboden had, waar toe zy veel lust had: deze vind gelegentheit wanneer de oppasser niet tegenwoordig was, om een pot vol ledig te maken, ging daar op te bed en bevond zig zeer verfrist; waar op zy begon te sweeten, en wierd daar door genezen. En Dokter *Cook van Warwyk*, schryft in zyn boek van *waarneming over het temperament der Engelschen*, in de genezing der koortzen, eerst een Braakdrank voor, en daar op zo veel koud water als de lyder kan drinken, en hy zeyt, dat zo hy daar op sweet, men dit zo lang moet laten duuren als 't moogelyk is. Een ander Schryver zeyt, dat het een uitnemend geneesmiddel in de koortzen is, om een pint heet water te drinken, en daar op te sweeten, met zig wel toe te dekken. Dokter *Quinton* zeyt ook in zyne waarnemingen, dat men tot verscheiden reizen drie pinten water aan iemand gaf (die van een quaataardige koorts aangetast wierd, wiens pols zo flaau was dat men dezelve nauwelyks kon voelen) om hem te doen braken: dog het wilde niet na boven, en zie eens wat uitwerkzel dit voortbragt, de zieke wierd verfrist, zyn pols sloeg sterker, hy waassemde sterk uit en waterde veel: Ik heb door myn eigen ondervinding waargenomen, dat men om de pols te versterken,

wan-

wanneer hy ſwak en laag is, dat men dan veel water moet drinken; Ik kenne een vrou die hoewelze de raad van twee Geneesmeeſters opvolgde, nogtans in flaaute viel, ik zei tot haar oppaſſer, dat hy haar een pint kout water zou geven, dat zy leeg dronk, en in drie of vier *minuten* kwam zy tot haar zelven, zy wilde toen nog meer drinken, 't geen zy deed en verkreeg haar gezontheit. Ik heb in de koortzen waargenomen, dat wanneer de lyder geen drank kan verdragen, nogtans altyt met vermaak water drinkt; zo ook na 't eeten van zoete dingen die de ſmaak van andere dranken wegnemen, zynde derhalven een uitnemende hoedanigheit, die niet dan aan 't water toekomt, en aantoont dat het zeer goet en over een komſtig met de natuur van 't menſdom is, hoewel men 'er tegenwoordig zo weinig werk van maakt; behalven dat is 't een drank, die in de maag niet kan verzuuren gelyk alle geſtende dranken, 't geen de voorgang der ziekten bevordert, waar van iemant reets aangetaſt word.

Voor de Jigt.

Wat de Jigt belangt, die naar 't gevoelen van Dokter *Hanis*, in zyn *Anti Empirique* geen andere oorſpronk heeft, dan het onmatig eeten, en wyn of ſterke vogten te drinken: men kan 'er zig van genezen gelyk deze Schryver verzekert, door een nette eetregel te houden en water te drinken: daar van daan komt het dat den Heer *Mayerne* zeit, dat men in deze ziekte

van

van allerlei ſterke drank afſtant moet doen, en niet dan water drinken. *Van Heiden* zeit ook, dat 'er geen grooter geneesmiddel voor de Jigt is als het gebruyken van water: niet alleen in jonge lieden, maar zelfs in bejaarde perſoonen: men heeft 'er veele gezien die geduurende verſcheiden weeken niet dan kout water dronken, en zig daar zeer wel by bevonden, hoewel zy bedaagt waren: zy vonden zig zeer verquikt, zonder eenig quaad of raauwigheit in de maag te gevoelen, gelyk eenige vreeſden. Hy pryſt het ook aan, om veel water in de heup jigt te drinken, hebbende daar door in deze ziekte in korten tyd meer menſchen genezen, als men redelyker wyze kan verwagten. Ik heb 'er zelfs de goede uitwerkzelen van ondervonden, in een ſchouder pyn, die reets drie maanden geduurt had, en waar van ik zeer onpaſſelyk was: van de koorts aangetaſt zynde dronk ik op een dag vier mengelen water, 't geen my genas, hoewel 't my niet aan 't ſweeten hielp, om dat ik niet op 't bed wilde blyven, zo dat ik geen meer pyn in de arm gevoelde; en nog niet doe. Ik heb 'er my dan met den zelven uitſlag van bedient, in de pyn van andere deelen, waar uit ik beſluite, dat het water drinken voor alle pyn goet is; even eens als voor de Jigt: daar van daan komt het ook, dat men de raad geeft om veel kout water te drinken, om de hooftpyn te genezen, welke men gevoelt na te veel gedronken te hebben; en waar van de oorzaak dezelve is, als die van de Jigt, namentlyk een te groote hitte,

hitte, en de andere pyn, zo men 'er die van de quetzuren van uitzondert, hebben de zelve oorſpronk.

Voor de vuurige ziekten.

Dokter *Wainwrigt* zeyt ook, dat het water een goed geneesmiddel is, voor de *Schurftheit*, de *Scheurbuik*, de *Melaatsheit*, en voor alle vuurige ziektens, voor het *Zyde wee*, de *Verkoutheit*, en het *Anthonys vuur*; dog hy geeft raad om het zelve in zekere gevallen, gelyk buiten twyfel in de *Pleuris*, heet te drinken. Hy zeit ook dat het water goed is voor de *Hooftpyn*, voor *Zinkingen*, *Opſtygingen*, *Vallende ziekte*, *ſwak gezigt*, *Swaargeeſtigheit*, *moeyelyke Ademhaling*, *Scheurbuik in de mond*, en *Winden in de maag*; ik weet door een lange ervarentheit, dat 'er voor de winden in de maag geen beter geneesmiddel is: dewyl ik in myn jongheit een ongeregelt leven leidde, en gelyk andere, ſterke dranken nuttigende, was ik altyt met winden in de maag gequelt, en dikwils na de maaltyd met pyn bezet, eindelyk nogtans geraakte ik vry van alle deze ongemakken, niet dan water over de maaltyt drinkende. Zo dat ik 'er in meer dan *veertig* jaaren niet van gequelt ben geweeſt: en zo ik nog al eenige ongemak begon te gevoelen, genas een of twee pinten water my binnen 't half uur.

Voor het onmatig drinken.

Dat het water het beste geneesmiddel is voor de qualen, door een te groot gebruik van sterke dranken veroorzaakt, is iets, dat de ervarentheit ons leeraart: zynde niets dat zo kragtig is om ons van walging die men daags daar na gevoelt te bevryden, dan een pint of twee zuyver water, dat altyd heilzaam is om de scherpigheit op de ingewanden te stillen, die door de sterke dranken veroorzaakt zyn, die de kragt van de maag gelyk ook die van alle de anderen deelen vernielen: zynde ook niet schadelyker voor de zenuwen: dewyl de menschen door het te veel drinken niet in staat zyn om zig over einde te houden, en te konnen gaan: 't geen nooit zou gebeuren zo de vogten die vol geest zyn dezelve versterkten. De vezel van de maag zouden nooit verswakken door het gebruik van sterke dranken, tot zelfs de menschen ziek te maken, zo zy die versterkten: een ziekte die men wel haast geneest, met kout water te drinken, dat ook het beste geneesmiddel is dat wy weten, wanneer men 'er veel van drinkt in de hitte van 't water, dikwils door 't te veel drinken veroorzaakt.

Voor de Verkoutheit.

Door een lange ondervindinge ondersteunt zynde,

zynde, weet ik dat het beste van alle de dranken, om allerlei slag van verkoutheit in 't hooft voor te komen; het water is. Het is dan ook zeker; dat men 't zelve om den *hoest* voor te komen moet drinken: want zelden zal de *hoest* op een verkoutheit volgen, zo men zig in 't gemeen van water als van een gewoone drank bedient, en zo dezelve door onagtzaamheit ongemakkelyk word, zal het gebruik van 't water, de wyn en alle sterke vogten vermydende, veel tot de genezing toebrengen. Zommige belasten heet water te drinken; maar andere zeggen dat het koude in de *hoest* veel beter is. *Van Heyden* zeit, dat 'er misschien menschen zullen gevonden worden, die het vreemt zal voorkomen; dat men het koude water in dit slag van ziektens voorschryft, die naar het gevoelen van de meeste Schryvers, raauwe en onverteerde stoffen tot haar oorzaak hebben; maar hy zeit, dat 'er in alle ziektens met gevaar vermengt, niets dan het water is, dat een vrindinne van de natuur is; het koude water bequamer zynde, om de raauheit voor te komen, dan te veroorzaaken; dewyl alle de ondervindingen aantoonen, dat zy de vertering begunstigt. Ik kenne een vrou van LXXVIII. jaaren, die 't zedert X. jaaren van een swaare hoest gequelt geweest is, en die veele dikke fluimen loosde, maar in de winter van 't jaar 1722. overrede men haar om het gebruik van de sterke dranken en van 't bier na te laten, en niet dan water over de maaltyd te drinken, en somtyds 's morgens

morgens een kopje Thee of twee, en bevond zig veel minder dan voorheenen aan de *hoeſt* onderworpen; en naulyks *hoeſte* zy op 't bed leggende, hoewel zy voorheenen de geheele nagt hoeſte: zy drinkt ook wanneer zy na t'bed gaat, een pint koud water, en zo veel des morgens, eerze iets nuttigt, en de verquikking die zy 'er door ontfangt in zo een hoogen ouderdom is vel grooter als zy oit door het gebruiken van wyn ontfangen heeft.

De ſterke dranken zyn nadeelig aan de Kinderen.

De meeſte Geneesmeeſters ſtemmen in 't algemeen over een, dat nog wyn nog ſterke dranken voor de kinderen deugen, dat hoe meer men hen koele drank geeft, en niet veel teffens, hoe beter zy hen bevinden, en dat 'er niet beter voor der kinderen gezontheit is als het gebruik van water tot drank: dat dit de oorzaak der ziektens voorkomt die door ſterke dranken ontſtaan: ziekten die hen al dikwils vroeg openbaren. Daar zyn 'er ook veel die om de quade gewoonten van hunne moeders moeten lyden: dewyl zy hen gulzig maken, door hnn maag geduurig met ſpyze te overladen: daar van daan komt het, dat men onder de Ryken veel meer kinderen ziet ſterven, eer dat zy bejaart zyn, dan onder kinderen der Boeren, die op een harde wyze leven, welke gezonder leven en dien-

volgende ook ouder worden, want het is zeker dat 'er veel minder kinderen ten platten lande ſterven dan in de groote ſteeden, daar de buitenſpoorigheit in de levens wyze veel gemeener is. Dit is ook een van de redenen, waarom 'er tot *Londen* zo weinig inwoonders gevonden worden die binnen *Londen* zelfs gebooren zyn; zynde de meeſte inwooners van deze ſtad, van 't platte land, alwaar men de kinderen op een veel harder wyze, als te *Londen* op voed, daar men 'er een groot getal, door lekkernyen doet omkomen. Een ongeluk dat' men ligt zou kunnen voorkomen, met hen tot minder eeten te gewennen en water te doen drinken: want men weet door de ondervinding, dat de kinderen die het zelve drinken zo weerbarſtig en zo verdrietig niet zyn: komende dit ſtuurze *humeur* gemeenlyk van een ſcherp en heet of koortsagtig bloed, om zo te ſpreeken, dat winden, pyn, en 't Kolyk veroorzaakt; en zeker, daar is geen pyn die geen hitte tot haar oorzaak heeft; of anderzins een inwendige of uitwendige ontſteeking is.

Men kan by 't geene men gezeit heeft nog een aanmerking voegen; namentlyk, dat wanneer de beſte Geneesmeeſters zekere ziektens niet te boven konnen komen, zy aan hunne lyders het gebruik van *Mineraale* wateren aan raden, erkennende op een ſtilzwygende wyze, dat het water boven alle hunne *ordonnatien* de voorgang heeft. Zy geven wel voor, om haar uitwerkzelen aan eenige *Mineraalen* toe te eigenen, waar me-

mede deze wateren bezet zyn; maar Dokter *Bainard* verhaalt ons, op de 438. Bladzyde van zyn *Verhandelinge van de koude baden*, van den Heer *Floyer*; dat iemant die de gewoonte hadde na *Tumbridge* te gaan, en waar by zy zig zeer wel bevond, op zeker tyd door het slegte weêr niet konnende derwaarts gaan, de zelve hoeveelheit van fontyn water dronk, die zy by haar huis had, en bevond dat water van de zelfde kragt te zyn, waar om zy op de Fontyn schreef,

't Staalagtig water is maar rook,
Het zuivere geneest my ook.

En zeker, zo wy het groot getal van ziektens en qualen aanmerken, die van een dik en grof bloed voort komen, dat niet dan met groote moeite door de klyne kanaaltjes kan komen, die geschikt zyn om het bloed door alle de deelen van ons lighaam over te brengen, zullen wy overtuigt zyn dat het zuivere water, zonder eenig *mineraal*, zo men twee of drie pinten des morgens nuttigt in staat zyn om het bloed genoeg te verdunnen, zynde niets, volgens 't gevoelen van den grooten *Professor Boerhave*, zo bequaam om het dikke bloed te verdunnen, als heet water in menigte gedronken. 't Is waar, dat het heete water beter is, om het bloed te scheiden; maar het koude is wederom veel beter, om de maag te versterken: het brengt zelfs inwendig in zekere gevallen de zelve uitwerkingen voort, als de koude baden uit-

wendig; want haare uitwendige gebruiken zyn ook zeer groot.

Voor de Verbrandheit.

Ik heb ook door een lange ervarentheit ondervonden, dat het water zeer goet is, in allerlei verbrandheit; want zo het branden niet ſwaar is, dompelt men het verbrande deel aanſtonts in koud water (hoe kouder hoe beter) de pyn houd aanſtonts op, en 't geneeſt volkomen, zo men daar mede zo lang aanhoud als 'er van noden is, om 't op een andere wyze te genezen. En zo de *verbrandheit* zo groot is, dat men andere middelen moet gebruyken, weet men dat 'er geen is, dat de pyn in minder dan twee of drie uuren kan weg nemen. Nogtans zo gy 'er aanſtonts koud water op doet, na dat men 'er andere geneesmiddelen opgeleyt heeft, zal de pyn aanſtonts ophouden, tot dat het geneesmiddel zyn uitwerkinge gedaan heeft, zo dat de verligting die het warer in deze gelegentheit kan toebrengen, het gebruyk daar van zeer goed maakt: dit geneesmiddel, dat tot nog toe niet ontdekt geweeſt is, ſchynt alle de andere in deze gelegentheit te boven te gaan, om dat de grootſte brand in een oogenblik ophoud, zo men zig van kout water bedient, en men gevoeltze niet meer, zo men het gequetſte deel indompelt, tot dat de brand gebluſt is, of door het water of de andere geneesmiddelen die men daar tot gebruykt. Behalven dat

is 't een geneesmiddel, dat men over al vind, 't geen men van geen andere geneesmiddelen kan zeggen. Men is gemeenlyk zo lang bezig om ze bereiden, dat men onder tusschen schrikkelyke pyn moet uitstaan, wanneer 'er ondertusschen blaêren ryzen, 't geen de belemmering nog veel vermeerdert. Zo men het gebrande deel niet in 't water kan dompelen, moet men een stuk linnen dubbeld vouwen, en geduurig, zo ras het warm word, in 't water doopen. Ik heb op deze wyze verbrantheit in het aangezigt genezen zonder dat 'er blaêren op quamen met ten eersten na het branden daar water op te leggen.

Voor de Wonden.

Ik heb iemand gekent die een groote wond aan de voet had, dewyl hy hem aan gesmolter koper gebrand had. Een Heelmeester behandelde hem negen weken, zonder eenige waarschynlykheit van genezing wegens de groote ontsteeking, die 'er mede vergezelt ging: dog dewyl den lyder een groot vermaak had, om met den hangel te visschen, verzogt men hem, om met andere na de Rivier van *Hakny* te gaan; onder dezelve waren 'er eenige die bloots voets in de Rivier gingen, om by zekere plaats te konnen komen, alwaar zomtyts veel visch was. De vangst was zo overvloedig, dat de lyder, hoe kreupel hy ook was, zyn koussen en pleisters afdeed, daar ook na toe ging, en 'er twee

 uuren

uuren bleef, en wanneer hy te rug quam, bevond hy dat de wonde, die zeer rood en ontsteeken was, wanneer hy in 't water ging, bleek wierd. Hy deed 'er de pleisters wederom op, trok zyne kouſſen aan, en binnen veertien dagen was zyn wonde geheelt, om dat de frisheit van het water de ontſteeking had weggenomen.

Ik heb ook van een Scheeps Heelmeeſter van myn kennis gehoort, dat hun *Konſtapel*, wanneer de *Kapitein* eenige van zyne vrinden aan boord onthaalde, het geſchut willende laden, de kardoes aan brand en de *Konſtapel* in 't water geraakte, waar door eenige vingeren gebrand waren, en dewyl hy hem by na een uur ergens aan vaſt houdende in 't water was, eer men een boot kon krygen, bevond men dat de frisheit van 't water het bloed by na geſtuit had, en de geneeſing was zo ſchielyk dat de andere Geneesmeeſters daar over verwondert ſtonden. Hy ſchreef dit aan het water toe, dat de toevloed van vogten door haar frisheit belette, zo dat 'er geen ontſteeking was die de heeling van de wonde kon beletten.

Voor de Kneuſingen en Verſtuikingen.

Wat de *Kneuſingen* en *Verſtuikingen* belangt, het beſte en bequaamſte geneesmiddel dat wy konnen wenſchen, is het water, gelyk *Van Heiden* verzekert: hy zeit, dat men

met

met zig in kout water te baden zyne qualen op een zekerder en ſpoediger wyze geneeſt, als men gewoonlyk doet, zonder tyd verlies, koſten of belemmering; dewyl men niet anders moet doen, gelyk ik reets gezeyt heb, als het beſchadigde deel zo ras het moogelyk is in een vat met koud water ſteeken, het zelve daar twee uuren in te houden; 't geen de ſwelling en de pyn zal beletten; de voggten te rug dryvende, die anders na het beſchadigde deel zouden toevloeyen. En zo het quaad, op de ſchouder, of eenig ander deel was, dat men niet in 't water kan dompelen, kan men daar gevouwe *Servetten* in kout water gedoopt zynde, opleggen, gelyk men in de verſtuikingen der paarden doet; want rontom het gequetſte deel een dik touw van hooi gemaakt leggende, en daar op van tyd tot tyd emmers vol kout water gietende, geneeſt de verſtuiking, 't geen tegenwoordig een gemeen gebruyk is onder die geene die paarden behandelen.

Voor de ſwakheit in de gewrigten.

Men heeft ook ondervonden, dat de baden van koud water zeer goet zyn, om de ſwakheit van de gewrigten te verſterken, 't geen den Heer *Floyer* in zyn *Verhandeling van de koude baden* aangetoont heeft: en de ondervindinge heeft my geleert, dat dit de waarheit is. Het geheugt my een vrou gezien te hebben, die haar over een groote ſwakheit en pyn in haare gewrigten beklaagde: ik ried

haar het ſwakke deel alle morgens een vierendeel uurs in koud water te houden, en het zelfde des avonts te doen, en in ontrent twintig dagen tyd, gevoelde zy zo veel kragt in het ſwakke deel, als in dat, waar aan zy geen ongemak hadde. De Heer *Floyer* verhaalt ons, van een kind, dat niet over einde konde ſtaan, zyne beenen ongemeen ſwak zynde, nogtans verkreeg het door 't gebruik van de baden binnen korten tyd zyne vervallen kragten.

Voor de Hooftpyn.

Men heeft op deze wyze ook groote hooftpyn genezen. *Van Heyden* zeit ons, dat eenen *Tobias Mattheus*, twintig jaren lang van een ſware hooftpyn aan de eene zyde was geplaagt geweeſt: als ook van een groote verkoutheit in 't hooft, dog hy wierd genezen, met alle dagen een vierendeels uurs kout water daar op te leggen; dit lezende, deed ik een proef daar van aan my zelfs: ik was langen tyd van ſnotterigheit uit de neus gequelt geweeſt, de ſtof was zo klaar als water, en myn ragbellen waren ook even eens, ik wil zeggen zo vloeibaar als water. Ik vond goed, myn hooft alle morgens met kout water onder de kraan van een fontyn te waſſchen; op deze wyze was ik in zes weken of daar ontrent van myn ongemak verloſt. Zedert dien tyd, heb ik verſtaan, dat een zekere dienſtmaagd, die met een onge-

ge-

gemeene verkoutheit en onverdraagelyke hooftpyn bezet was, in het Gasthuis van *Sint Thomas* gebragt wierd, en dat de Geneesmeesters belaste aan de oppasser om vierdubbelde *Servetten*, in koud water gedoopt, daar op te leggen, en dit telkens, als ze warm begonden te worden te veranderen: en dit vier of vyf uuren na malkander te doen, waar door zy van haar hooftpyn en vervolgens van de verkoutheit op een andere wyze verlost wierd.

Voor de slapeloosheit in de Koortzen.

Men kan de *slapeloosheit, die de Koortzen* vergezellen, door middel van koud water geneezen. Eene van myne nabestaanste vrindinnen wierd door de Koorts aangetast: in drie dagen en drie nagten niet hebbende konnen slapen, voude ik een *Servet* drie of vier dubbeld, doopte het zelve in 't water, en 't wat uitgenepen hebbende, leide ik het op haar hooft, en 't zelve wanneer het warm wierd op nieus indoopende, verfriste haar hooft in twee uuren tyds; zy geraakte in slaap en dezelve duurde vyf uuren: ik belaste dien avond 't zelve te doen 't geen ook dien uitslag hadde. Dokter *Cokburn*, *ordonneert* in zyn *Verhandeling van de Zee ziektens*, voor de slapeloosheit in de Koortzen, een vier dubbeld *Servet* (a) Asyn-water te doopen, dat uit zes deelen water en uit een deel wyn asyn t' zamen gestelt is, en het zelve ront-

(a) Ocrat.

om 't hooft te winden, en op de ſlaap van 't hooft te leggen. Het is waar, dat dit zeer wel doet ſlapen, maar het koude water alleen zal den zelven uitſlag hebben, gelyk ik reets op verſcheiden plaatſen bewezen heb.

Voor de Flaauwtens.

De gemeene ondervindinge leeraart ons, dat het gemeene water van een groot gebruyk in de *Flaauwtens* en *Beſwymingen* is, want zo men wat ſchielyk een glas water in iemands trony ſmyt, zal hy, die voort heenen dood ſcheen, wederom tot zyn verſtand komen: daar zyn zelfs gevallen, waar van zy nooit zouden opkomen, zo men geen koud water gebruikte. Deze flaauwtens, zomtyts doodelyk zynde, om datze van zekere vergiftige dampen voortkomen, die uit de maag na 't hooft opklimmen, kenne ik 'er de uitwerkzelen van door myn eigen ondervindinge: 't geheugt my, dat ik nog jong zynde, my twee maal qualyk bevond, en 't elkens gevoelde ik dat myn maag vol winden was, en dat 'er een rook of damp na myn hooft opklom, die my in een oogenblik van het gebruyk van alle myne zinnen beroofde; dog my twee maal in 't geſelſchap van iemand bevonden hebbende, die het voorverhaalde wel in 't werk had zien ſtellen, wierp men my ook kout water in het gezigt, en 't geheugt my nog, dat ik, als zeer verbaaſt zynde, wakker wierd. Ik ben overtuigt, dat 'er zommige door deze toevallen ſterven,

wan-

wanneer men hen niet te hulp komt, en voornamentlyk wanneer zy des nagts overvallen werden: dog waar over men myns oordeels niet behoeft bekommert te zyn, zo men een geregelt leven leit, of zonder eeten na 't bed gaat: want men heeft ondervonden, dat zy die s' avonts niet eeten, nooit slapende sterven.

Voor het bloeden uit de neus.

Men heeft het neus bloeden genezen, met veel koud water te drinken, met het zelve in de neusgaten te spuiten, en *Servetten* in koud water gedoopt, om den hals te doen, en zorg dragende, om dit 't elkens wanneer 't warm word te verkoelen. Een vermaard Geneesmeester zeit dat het koude water, de hitte van 't bloed ongemeen tempert, en dat het in de neus gespuit zynde, door haar koelheit de openingen van de bloed vaten stopt, waar uit het bloed voortkoomt, waarom het dan bekwaam is, om het bloeden uit de neus te stuiten. Men heeft zelfs voorbeelden van deze gestuitte bloed lozingen gezien, met dikwils kout water op het aangezigt te sprengen. Dit is het dat *Frans*, een Vlaamsch Schryver, ons verzekert, en den Heer *Cook* zeit ons het zelfde, in zyn *Verhandeling van de Heelkunst.*

Voor de Sneeden en de Wonden.

Het kout water is ook een onfeilbaar genees-

neesmiddel, voor de kleine ſneedjes in de vingeren, of andere deelen: want zo ras men de ſnede gedaan heeft, nypt men de wonde met den duim van de andere hand toe, en dit doet men een vierendeel uurs of een half uur lang, 't welk onfeilbaar het bloet ſtuit, wanneer zo gy een ſtuk linnen, vyf of zes dubbeld, in 't kout water doopt, en op het beſchadigde deel geleit hebbende, men de ontſteeking en de toevloed van vogten voorkomt, en zal aan de natuur tyd geven, dat de wonde binnen weinig tyd zal heelen; wy hebben 'er een byzonder voorbeeld van in het aderlaten, alles wat men op de wonde leit beſtaat niet dan in een (a) vouwdoekje van linnen, in kout water gedoopt, en met een band omwonden: want alle wonden, waar in geen verlies van *Subſtantie* is, heelen van zelfs, zo men maar zorg draagt, om de ontſteeking voor te komen, en de lippen van de wonden by elkander te krygen.

Voor de Dolheit.

Van Heyden zeit ons ook, dat 'er in zyn tyd menſchen waren, welke geloofden, dat iemand van een dolle hond gebeten zynde, zig voor het (b) toeval van vrees voor 't water, dat gemeenlyk op de beet volgt, en doodelyk is, kan bevryden, met kout water op de wonde te leggen, en zy oordeelen, dat dit vry wat waarſchynlykheit heeft, zo men geloof moet geven aan 't geene *Celſus* ſchryft,

(a) Compres. (b) Hydropolie.

ſchryft, welke zeit, dat het eenigſte middel by deeze gelegentheit is, om den lyder in een vyver of rivier te werpen, en na hem volkomen in 't water gedompelt te hebben, hem daar in te houden tot dat hy wel gedronken heeft, 't zy dat hy wil of niet; en op deze wyze; kan men hem de vrees voor 't water te boven doen komen, en hem van de dorſt genezen. Dog zo deze indompeling van eenige nuttigheit is, wanneer het quaad zo ver is gevordert, waarom zou het niet kragtiger zyn om het voor te komen, wanneer men 'er aanſtonts zyn gebruyk van maakte, en dit verſcheiden maal herhaalde. Hoewel hy dit niet dan als een waarſchynlyk gevoelen bybrengt, doet de ondervinding van onze dagen ons nogtans zien, dat het beſte middel, dat wy weten, om de dolheit voor te komen, is, de dollen in den *Teems* by *Gravesand* in zout water te dompelen, of in de fontynen van zout water te *Cheshire*: ik weet dat men ze verſcheidenmaal moet indompelen, en lang in 't water houden, eer de zieke buiten gevaar is: dog men zal vragen, of zoutheit van 't water, iets tot de genezing toe brengt. Den Heer *Boerhave*, tegenwoordig Hoogleeraar te *Leyden*, verzekert ons, dat wanneer menſchen, van een dolle hond gebeten zynde, het water beginnen te vreezen, men hen nog wel kan genezen: men moet hen de oogen bewinden, hen tot verſcheiden maalen toe in een vyver werpen, tot dat de vreeze begint over te gaan, of datze ten minſten daar weinig mede bezet

zyn,

zyn, hen naderhand aanzettende om veel te drinken.

Van de Vallende ziekte.

Den Heer *Browne* verhaalt, dat iemand daar van gequelt in een put gevallen zynde (ik voor onderſtelle dat hy dies tyts daar van aangetaſt wierd,) volkomen van zyn quaal genas, zonder dezelve naderhand ooit te gevoelen, en hy zeit, dat het niet noodzakelyk is, om de lighaamen in dit geval gelyk in andere voor af te bereiden. Het word alleen vereiſt, dat den lyder, wanneer men hem in een bad van koud water gedompelt heeft, 't elkens drie of vier *minuten* in 't bad blyft; want hem tot boven het hooft in een koud bad dompelende, zyn de indrukzelen die de herſſenen daar door ontfangen zo groot, dat de zieke daar van geneeſt: een ziekte die niet dan een zeker ſlag van ſtuipen is, welke ontſtaat uit een ſcherpigheit in de herſſenen of uit een andere oorzaak, dog wy hebben veel meer ondervindingen nodig, om deze gedagte te beveſtigen, 't verdient ook, dat men deze proef ontrent andere lyders in 't werk ſtelle, om te weten of het zo wel zal ſlagen als in deze perzoon. De Geleerde *Pitkarn*, een Schot van geboorte, en eenige tyd Hoogleeraar te *Leyden* geweeſt zynde, zeit ons, dat de *medecine* geen konſt van genezen is, dat zy niet dan op de *praktyke* ſteunt, en dat dit de geneesmiddelen heeft doen ontdekken: bladz. 264. want wanneer

het

het gebeurt, dat wy geneesmiddelen uitvinden, die dikwils groote uitwerkzelen te weeg brengen, beſtaat de agting van de gene die het voorſchryft in dit wel toe te paſſen, en 'er zig in een diergelyke gelegentheit van te bedienen: dog zo het komt te miſſen, moet men nog een ander geneesmiddel ter hand nemen, dat niet noodzakelyk zou wezen zo de *medecine* een konſt was, om dat de regelen van een konſt zeker gaan, en dat de menſchen, voor zo verre zy menſchen zyn, daar van afhangen.

Voor de Zotheit en Swaargeeſtigheit.

Dokter *Browne* zeit ook, dat het in de gekheit en ſwaargeeſtigheit veel beter is, zyn toevlugt tot de koude baden te nemen, die beter uitwerkzelen voortbrengen dan andere kragtige geneesmiddelen die tegenwoordig in gebruik zyn, voor menſchen die van deze ziekte aangetaſt worden: want 't geen bequaam is, zeit hy om een dronk menſch in een oogenblik te doen bedaren, zal ook in ſtaat zyn om de geneezing van een zot in een maand kragtig te bevorderen. Nu ben ik volkomen verzekert, dat zo men iemand ten eenemaale wil ontnugteren, men hem maar in kout water behoeft te werpen. Ik heb ze gekent, die men in zulken gelegentheit deed bedaren, met hunne handen maar in kout water te waſſchen, Dit gevoelen vind men beveſtigt door Dokter *Blair*, welke verklaart, in een brief aan Dokter *Bayaard*,

een

een zot mensch genezen te hebben, op de volgende wyze: Men bond hem naakt op een kar met de oogen toegebonden, op dat zyn verrassing des te grooter mogt wezen: men bragt hem ten eersten onder een waterval, die hem van twintig voeten af in de hoogte op zyn lighaam viel: men liet hem daar zo lang onder leggen, als zyne kragten eenigzins toelieten: t' huis gebragt zynde, viel hy in slaap en dezelve duurde XXIX. uuren; waar op hy in zulken gerusten staat wakker wierd, als hy ooit geweest was, en 't was reets een jaar geleden dat hy zyn verstand gebruikte, na dat de brief geschreven was. Men geneest ook de Flaautens in de koortzen, met de zieke in kout water te dompelen; waar van men verscheide voorbeelden in de *Historie van de koude Baden* kan nazien, bladz. 226.

Dit verhaal schynt te bevestigen, 't geen den Heer *Floyer* in een Brieft aan Dokter *Browne* bybrengt, die dezen Dokter heeft laten drukken; waar in gezegt word dat men de zo te menschen in *Normandie* in 't koude water werpt om hen te genezen; dewyl 't misschien een te groote hitte in de herssenen is, die alle deze ongeregeltheden veroorzaakt; en dit schynt zeer waarschynelyk te zyn, uit het gedrag van zekere dronkaarts, die, wanneer de dampen van de wyn vervlogen zyn, verfoeyen wat zy in hun dronkenschap gezeit, of gedaan hebben; zo de indompeling in 't koud water de zotten geneest, wat een geluk zou het niet voor veele persoonen zyn die

die tegenwoordig zeer ongelukkig bevonden worden.

Voor de Kliergeſwellen of 't Konings zeer.

Dokter *Browne* verzekert ons ook, in zyn *Verhandeling van de koude Baden*, dat 'er geen vaardiger, zekerder, nog aangenamer middel is, om de Kliergeſwellen te genezen, dan de zieke in kout water te doen baden; hy verhaalt ons bladz. 85. de *Hiſtorie* van een Edelman uit de *Provintzie* van *Jork*, die met deze ziekte kragtig bezet was, hebbende aan de klieren van de hals groote geſwellen, met een groote ontſteking vergezelt, 't geen het in een ſlegte ſtaat gebragt had; Dokter *Baiward* gaf hem raad om zig in kout water te baden, en binnen een maand wierd hy volkomen genezen, zyne geſwellen geheelt zynde, 't geen tegen 't gevoelen van de verſtandige Geneesmeeſters aan loopt.

Voor de Geelzugt.

In de beſchryving van de Schotze Eilanden, word van een buiten gewoon geneesmiddel gewag gemaakt, dat men gemeenlyk tegen de *Geelzugt* in 't werk ſtelt. Zie hier is het, men ontkleed den lyder, men doet hem op zyn buik ter aarde leggen, en men giet onverziens een emmer met water op hem.

Dokter *Cartis* geeft voor, dat men de pyn

in

in de gewrigten ook kan genezen met pomp-water op het ongezonde deel te gieten, en hy geeft raad om de puisten die uit een al te groote hitte ontstaan, met koud water nat te maken. Ik kan iemand, die zeer met ont-steekinge der oogen gequelt was, men gaf raad om: in 't begin van de quaal linne doeken in kout water gedoopt daar op te leggen, en dezelve van tyd tot tyd nat te maken; 't geen drie uuren na malkanderen gedaan zynde, hielt de ontsteeking op; en den lyder was geneezen; en ik weet niet, dat den lyder 't zedert die tyd daar van gequelt is geweest, hoewel zy 'er voor heenen veel mede bezet was.

Voor de Zinkingen.

Dokter *Gideon Harvey*, geeft raad voor de oogen om ze twee maal daags met koud water te wasschen; als geen beter middel zynde, om de Zinkingen op de oogen voor te komen, en het gezigt te bewaren, 't geen het water ongemeen versterkt, ik heb zelfs de waarheit daar van veele jaaren ondervonden; myne oogen waren veelmalen ontstelt, en ik had dikwils moeite om de oogleden te o-penen, ik heb niet gedaan dan de oogen met kout water te wasschen, en heb 'er geen on-gemak meer van gevoelt: behalven het goet dat het water aan de oogen bezorgt, zeggen de Schryvers ons ook, dat het dienstig is, om het geheugen te versterken, wanneer men het voorhooft maar twee mael daags met wa-

ter

ter wascht : 't zelve geneest ook de jeukingen der oogen. En zeker, zo men zorg droeg om het lighaam met water te wasschen, men zou nooit eenige jeukte in eenig deel gevoelen, gelyk Dokter *Cook* uitdrukkelyk verklaart, na dit ondervonden te hebben, in zyne *Waarnemingen over de lighaamen der Engelschen.*

Voor de Vereeltheit en Lykdoornen.

Daar zyn menschen, die eelt en lykdoornen onder aan hunne voeten hebben, 't geen hen zo ongemakelyk valt, dat zy dikwils veel moeite hebben om te kunnen gaan, zie eens wat raad Dokter *Cook* geeft om dit te genezen, namentlyk men moet de voeten met heet water weeken, zo lang tot datze niet hard zyn, en daar na met een mes schrabben; en zo men aan de voeten eenige buiten gewoone hitte gevoelt, is 'er niets beter, om ze te verfrissen dan die in heet water te steeken, dat de sweetgaten opent, en het schadelyke daar uit trekt.

Voor de Scheurbuik.

Dokter *Pitkarn*, met een oogmerk om de scheurbuikige zouten van een te scheiden, en die door de pis af te dryven, 't zy datze zuur of zoutagtig zyn, geeft raad veel water te drinken, 't zy dat de oorzaak van de scheurbuik, koude of hitte is: my zelfs ge-

heugt het nog van de ſcheurbuik ongemeen gequelt geweeſt te zyn, ik viel dikwils in flaaute, en myn pols was zo traag, dat ik die naauwlyks kon voelen; eindelyk bevond ik dat een pint koud water drinkende myn pols zig begon te verheffen, en dat ik binnen korten tyd myn kragten en levendigheit weder kreeg. Ik heb dikwils waargenomen, dat wanneer de maag onſtelt is, de kragten allengskens verminderen, en dat men ze wederom aanwind zo ras de maag herſtelt is Ik heb zelfs door een lange ervarentheit geleert, dat 'er niets is, dat zo veel kragten aan ons lighaam verſchaft, dan een wel geſtelde maag: ten dien einde moet men de matigheit beminnen, en een verfriſſende levenswyze waarnemen, om ze te herſtellen, wanneer ze ontſtelt is.

Voor de Aamborſtigheit.

Ik zal by 't geene ik gezegt heb, hier nog een verhaal byvoegen, wegens iemand uit de *Parochie* van Shoreditch, ik heb het van een geloofwaardig perſoon: deze man was ongemeen met aamborſtigheit gequelt, en in een teering; hy had veele geneesmiddelen, dog alle te vergeefs gebruikt. Eindelyk gaf een Geneesmeeſter hem raad, alzo hy arm was, van niet dan water te drinken, en alleen haver water zonder zout of zuiker te nuttigen, hy deed dit drie maanden lang, zig in het begin een weinig beter gevoelende, en na drie maanden was hy volkomen genezen;

zen; dog by wyze van voorzorge, vervolgde hy deze levens wyze nog een maand; hy wierd toen ſterker en vetter. En dewyl hy tot deze levens wyze niet veel luſt had, wagte hy altyd met eeten tot dat hy honger had, en dan at hy met vermaak: daar in is het, dat mogelyk het grootſte gedeelte van zyn geneezing beſtond: dewyl het dienſtig voor de gezontheit, om niet te eeten, dan wanneer men honger heeft.

Voor de Hoeſt.

Het geheugt my een jong vroumenſch gezien te hebben, die een Zilver-bruineerſter zynde, van een ſterke hoeſt geplaagt was; zeker *Apotheker* had haar veel kruiden gegeven, zonder haar te kunnen genezen. Eindelyk zei haar des *Apothekers* Jongen, dat zyn meeſter gezeit had, dat 'er voor haar niets meer te doen was; dog ook met eenen dat hy haar nu raadde om haar alle dagen agter haare ooren, aan de ſlaap van 't hooft en 't voorhooft met koud water te waſſchen, zy zei my dit gedaan te hebben, en daar door volkomen van haar hoeſt genezen te zyn.

Voor de moeielykheit in 't Water maken.

Men heeft verſcheiden andere gevallen gezien, waar in het gebruiken van Water veel goets gedaan heeft, ik heb een oude Genees-

meester gekent, zynde een groot Genees-oeffenaar; welke my zeide, dat hy verscheidenmaal in de moeielyke water making de lyders geraden had, om de roede in heet water te steeken, zo veel als men 't kon verdragen, 't geen in een oogenblik deed wateren, de vrouwen krygen 'er het zelve voordeel van, met de damp van het heete water op een stoel zittende te ontfangen. Hy gaf ook veel malen raad aan de hardlyvige, die niet dan met veel moeite afgang kregen. om op een pot met heet water te gaan zitten, 't geen wel haast van afgang gevolgt wierd, wegens de damp die in het lighaam trok, en de vuyligheit zonder veel moeite deed loozen.

Men heeft waargenomen dat hartnekkige en weerbarstige kinderen veel zagter worden, met het onderlyf alle morgens met water te wasschen, om het zout van hun water weg te nemen; dat gemeenlyk tot de sweetgaten van het vel doordringt, en hen moeielyk en quaataardig maakt: dewyl 'er niets zo bekwaam is om de scherpe stoffe, die zig aan deze deelen hegt, wegt te nemen dan het water. Ik weet ook geen kragtiger middel, om de velleloose plaatsen, die men door 't paardryden krygt te genezen, dan zig met koud water af te wasschen, en wil men het lighaam verharden, en niet geduurig verkout wesen, moet men de borst alle morgens met kout water wasschen,

Hier zal ik nog byvoegen, dat den Heer *Mayerne* ons verzekert, dat 'er in alle hooft-ziektens

ziektens niets beter is, dan zig met koud water te wasſchen: ik heb 'er zelfs met een goeden uitſlag ondervinding van gehad, in een hevige oorpyn die ik door 't vatten der koude gekreegen had, 't ſcheen my toe, dat de pyn allengskens verdween, wanneer ik een toegevouwen *Servet* in kout water gedoopt, XXX. *minuten* daar op gehouden hadde, en hoewel de pyn eenige jaaren daar na weder quam, verkreeg ik nogtans op dezelve wyze verligting, en eindelyk een volkomen genezing, na het zelfde vier maal gedaan te hebben. Men zal 't zo vreemt niet vinden, dat men door het opleggen van een koud ding, een pyn geneeſt, die uit koude ontſtaan is, wanneer men in aanmerkinge neemt, dat men in het Noorden het verſterven der leden door de koude veroorzaakt, niet kan genezen, dan door 'er ſneeu op te leggen.

Met een woord, het water, wanneer men 'er zig met voorzigtigheit van bedient, ſchynt door de waarnemingen, die wy 'er van gedaan hebben, zeer kragtig, om veele ziektens voor te komen, en te genezen: maar voornaamentlyk, zo men 'er zig inwendig van bedient; want om my met de woorden van Dokter *Cartis* te behelpen, in zyn *Proeve van de bewaring en herſtelling van de gezontheit: het gebruik van 't water tot eengewoone drank, bewaart de natuurlyke geſting van de maag, in die ſtaat waar in ze moet wezen, tempert het bloed, en ſterkt om onze levens draad zo ver uit te rekken als de natuur*

kan toelaten, zy maakt de slaap by nagt geruster en kragtiger, de reden en 't verstand klaarder, de driften geregelder: en zo men te veel eet, is een groot glas vol water veel beter als alle de hartsterkende middelen, om de verteering te bevorderen, zynde het water, volgens zyn zeggen, zo kout nog geesteloos niet als veele menschen zig verbeelden. Behalven 't geen dezen *Dokter* ten voordeele van 't water zeit, is het zekerlyk een drank, die in de maag niet kan verzuuren nog scherp worden, gelyk de wyn en sterke dranken, nog de verteering beletten, gelyk alle de scherpe dingen doen, die in de maag zyn, wanneer 'er te veel gevonden worden; wil men dezelve verzagten en verbeteren, men moet veel water drinken, 't geen de ondervinding van veele jaaren zo wel als veele andere dingen geleert heeft. Hoewel men het water als een veragte drank aanmerkt, heb ik het nogtans over meer dan dertig jaaren begonnen te drinken. Voor deze tyd was myn levenswyze ongeregelt, en ik heb 'er het gebruik 't zedert deze tyd van gemaakt, niet dan zeer weinig wyn of sterke dranken gebruikende, en ik ben tot den ouderdom van LXXIV. jaaren gekomen, terwyl veele menschen, die vermaak scheppen, om sterk bier, wyn en brandewyn te drinken, niet half zo lang leven, 't welk deze Schriftuurplaats bevestigt, Spreuk. XXI. 1. *De wyn is een spotter, de sterke drank woelagtig.* Dewyl dezelve niets toebrengt, om het leven uit te rekken; alzo het zeker is, dat veele menschen, die geen sterke drank gebrui-

bruiken, zo lang leven als die ze drinken. 't Is waar, men vind'er die sterk genoeg zyn, om wederstand te bieden, en niet sterven, dan bejaard zynde, hoewel het groote dronkaarts zyn; maar tegen een, die tot hooge jaaren komt, zyn'er hondert welke sterven in de helft der dagen; en men heeft in 't algemeen aangemerkt, dat de sterkste van langzamer hand, zich door overdaad en dronkenschap vernielen, zynde van alle de levens wyzen, geen zekerder, dan die met matigheit vergezelt gaat: de natuur kan in sommige voor een tyd wel tegenstand bieden, aan de misslagen die men in de levens wyze begaat; dog eindelyk is men genootzaakt om voor dezen vyand te wyken, en zy die zeer lang leven, een ongeregelt leven leidende, zouden door de kragten van hun gestel nog veel langer hebben konnen leven, zo zy minder overdaat in 't eeten gebruykte, en zig aan meer water te drinken gewent hadden; dewyl deze drank de beste is, die'er gevonden word: en wanneer zy, die van een sterke natuur zyn na mate langer zouden leven, zo zy dit deden, is dit zo veel te nodiger voor swakke en zieke persoonen, en die van natuure aan de Jigt, de steen, moeyelyke ademhaling en andere quaalen van dezen aard onderworpen zyn.

Om de Braaking te weeg te brengen.

Dog het voornaame gebruik, in de bewaring van de gezontheit, is om 'er zig als een

Braakmiddel van te bedienen, gelyk men boven gezien heeft; 't is een onfeylbaar genees middel, en het vaardigste, dat men ooit voor alle maagziektens gevonden heeft; want het braken, met warm water te weeg brengende, geneest men zig in een uur tyds: men komt daar door een groote ziekte voor, en men bewaart het leven aan veele persoonen tot een bejaarden ouderdom; met uit de maag deze dikke, lymagtige, en verdorvene stoffe te verdryven, die de oorzaak van het quaad en van alle doodelyke ziektens is: voornamentlyk van de beroertheit, die, hoewelze onder de hooft-ziektens getelt word, nogtans zyn begin uit een al te volle maag heeft, die niet beter dan door braakmiddelen kan ledig gemaakt worden; daar van daan komt het, dat Dokter *Curtis* zeit, dat het zeer ligt valt, om met heet water of met een treksel van *Thee* en *Cardus Benedictus* de stoffen die in de maag zyn te doen verhuysen, en dit dikke en lymagtig vogt, dat aan de rimpels van dit deel vast kleeft te doen loozen, en waar op de buik-zuiveringen altyd niet werken, en dikwils zelfs daar toe niet dienen. Het valt tien maal gemakkelyker, en zelfs aangenamer om door behulp van heet water te doen braaken, dan door een treksel van *Thee* of *Cardus benedictus*, dat de Geneesmeesters zomtyts voorschryven: het is ook zeker, das het heete water geen quaad nog gewelt kan doen, gelyk de braak verwekkende t' zamenstelsels van *Antimoni* doen, wanneer men t' elkens geen zorg draagt,

draagt, wanneer men gebraakt heeft, om een pint of meer haver-of heet water te gebruiken; in plaats dat zo gy u van heet water alleen bedient om te braaken, gy het braaken kunt doen ophouden als gy 't begeert, met natelaten heet water té drinken.

Ik moeft niet vergeeten hier te verhalen, 't geen ik t' zedert eenige jaaren ondervonden heb; en dat aan de menfchen kan dienen, om zig voor ziektens te befchermen die een te groote onmatigheit in het eeten kan veroorzaken; op zeker plaats ten eeten verzogt zynde: alwaar men veele fchotels lekkere fpyfen voordiende, fpoorde men my aan om meerder te eeten, als ik anderzins zou gedaan hebben; en bevond my kort na den eeten een weinig onpaffelyk. Ik ging op een afgezonderde plaats, en zogt te braaken, met de vinger in myn keel te fteeken: dog kon dit na wenfch niet verrichten, gevende maar een weinig dik flym over, waar op ik my nogtans aanftonts beter bevond, en myn walging hield op: Ik heb daar mede verfcheiden maal myn voordeel gedaan, en ik ben van gedachten, dat wanneer men deze flymen op geeft, die op de ingang van de maag werken, gelyk de geft in het bier, dat dit iemand voor zekere ziekten zou befchermen, die de onmatigheit van 't eeten veroorzaakt: 't is de raad, die zo 't my nu te binnen komt, eenen *Vaugkan* geeft in een boek, al voor langen tyd gedrukt, genaamt *Raad voor de gezontheit, voor hen die te veel eeten:* hy raad hen als een uitnemend middel aan,

aan, om de gezontheit te bewaren, om 's morgens opſtaande, met de vinger in de keel te kittelen, om de taaje ſlym die in de maag is, daar door quyt te worden: men zeit ook dat het een onfeilbaar middel tegen de Jigt is.

Voor de Darmkrimpingen.

Het is tyd te eindigen, met in aanmerkinge te nemen, dat men zig in de ziektens, waar in het waterdrinken tot de genezing dient, zig niet te vrede moet houden, met daar van weinig te drinken, maar men moet het in overvloed doen, gelyk by voorbeeld, wanneer 't 'er op aan komt, om de ſnydingen in de Buikloop te ſtillen: want zo men dan maar een pint water dronk, zou men naauwelyks eenige verligtinge vinden: maar zo men 'er drie pinten in 't uur van nuttigde, zou het de ſcherpheit en de quaade hoedanigheden van de *humeuren* verzagten, en men zou aanſtonts verligting gevoelen: zo het weer te koel is, om 't water geheel koud te drinken, kan men 't een weinig op 't vuur warmen, of doet anders een ſtuk gebraden brood, dat heet is: in yder pintje: Het is 'er even eens mede, 't zy in de *Koortzen*, in het *Grazeel* of *Kolyk*, een weinigje kan geen uitwerkinge in deze geleegentheden doen; in het *Kolyk* zyn drie pinten nodig, dit is iets, dat men ter dege moet aanmerken, en zo doet een weinigje in de koorts niet dan de hitte vermeerderen; daar een groote

hoe-

hoeveelheit in korten tyd dezelve zal ſtillen, zo men 'er maar dikwils van drinkt. De ruſt, de onthouding en veel water tot drank, na een of twee braakmiddelen te hebben ingenomen, zyn dingen, die altyd wel gelukt zyn, om de genezing der koortzen te bezorgen, reinigende de onzuiverheden van de maag, die de ziekte veroorzaaken. Deze handelwyze zal altyd van een goeden uitſlag gevolgt zyn, zo de koorts eenvoudig is, zonder met andere ziektens vermengt te zyn, die in ſtaat mogten wezen, om allerlei ſlag van geneesmiddelen tegenſtand te bieden. Want in veele gevallen is'er niets dat de dood kan beletten, gelyk dit klaar is, door de dood van de bequaamſte Geneesmeeſters, en door die van veele menſchen, die hen om hunne genezing raadplegen, dewyl 'er veele zyn, die onder de han en van de verſtandigſte Geneesmeeſters, alzo wel als onder die van de Quakzalvers ſterven.

Voor de Swaargeeſtigheit.

Ik zal by 't geene ik gezeit heb, nog een ondervindinge byvoegen, welke van een zeer groot gevolg is: alzo ik zeer zwaargeeſtig en van een miltzugtigen aard ben, heb ik dikwils zeer verdrietig geweeſt over zekere ongemakken, die my zyn overgekomen, en die zeer groot waren, dewyl ik zelfs bedreigt ben geweeſt, om het leven te zullen verliezen; geduurende myn verdriet, gevoelde ik onophoudelyk een zeer groote moeyelykheit in 't

adem

adem halen, die langen tyd aanhield; maar nu ik een uitnemend geneesmiddel tegen dit ongemak heb, heb ik maar een pint of meer kout water te drinken, en ik vind my in twee of drie minuten geholpen; zo dat ik geen meer verdriet heb. Ik wil deze ondervindinge geerne ten voordeele van die geene mededeelen, die hen in dezelfde omstandigheden bevinden, vastelyk overtuigt zynde, dat de maag een medeneiging met de ziel heeft, en dat het de ziel is, die deze ongeruste bezinning veroorzaakt, en van de pyn die men in deze plaats gevoelt. Ik bevond toen, dat het beste geneesmiddel voor my, koud water was, en ik geloof, dat die geene, die'er zig in diergelyken gelegentheit van willen bedienen, het zelve voordeel daar uit zullen trekken; het neemt ook de vreeze weg.

Voor de Opstygingen.

Daar is nog een andere ondervinding, waar van ik dikwils goede uitwerkingen gezien heb. Zie hier is ze: Zo iemant aan opstygingen onderworpen is, of anders de quaal die men de moeder quaal noemt, moet hy zuiver water drinken, wanneer hen die quaal aankomt; en dit zal hen aanstonds verligtinge toebrengen. By deze gelegentheit schryft *Dokter Batis* hen dit volgende voor: *Neemt een lepel vol farine de france, een once konings-zuiker, en een pint water, meng het te zamen, en geeft 'er de zieke van te drinken.* Dit is aangenamer dan zuiver water; dog het water alleen, zal de zelfde uitwerkinge hebben, of liever nog beter

ter te weeg brengen, gelyk men dikwils omtrent persoonen gezien heeft, die met deze quaalen bezet waren.

Hoe men het goet van het quaet Water, kan onderscheiden.

Men zal mogelyk vragen, hoe men het goet water van het quade kan onderscheiden? Het beste middel dat wy daar toe hebben, is de *smaak* en de *reuk*; want zo het *smaak* nog *reuk* heeft, zo het niet *zout*, *zoetagtig* nog *stinkende* is, is het goed, zo het anders versch, zuiver, en klaar is. Het gemeene water, waar van men zig te *Londen* bedient, heeft alle deze hoedanigheden, wanneer 't gezonken, en in goed weer geschept wort, ten opzigte van de naaukeurige, en die kosten willen maken, is het *gedistilleerde* water best, dewyl de aardsch of metallische deelen in de, *distillatie* noit opstygen, zo dat het *gedistilleerde* water zuiver en uitnemende moet wezen, wanneer 't koud is, en kan ook zoo lang zonder te verderven bewaard worden, als eenig koud water, by de *Apothekers gedistilleerd*, gelyk *Dokter Quincy* in zyn *Dispensarium* verzekert.

Zy die de gelegentheit niet hebben, om *gedistilleerd* water te krygen, kunnen het een weinig doen kooken, gelyk men het Thee water doet; dewyl 't als dan als het koud geworden is, nog fraayer word, en zo 'er eenige *materie* in is, zinkt die na beneden, 't geen het zelve nog zuiverder zal maaken.

Met

Met een woord, al het water, dat door de zeep wel ſchuimt, is gezond en goed te drinken, zonder dat men 't behoeft te kooken, of iets anders daar ontrent te doen.

Terwyl ik deze verzameling van waarnemingen, die ik bybragt, eindigde, viel my in handen een *Verhandeling* van den Heer *Boerhaven*, tegenwoordig de roem en luiſter van Hollants Hooge Schoole in de Geneeskunde; waar in hy verzekert, dat het heete water tot drank gebruikt, een goet geneesmiddel is, om de maagpyn te ſtillen, en goet om de wonden in de trony te ſtooven. Men moet zorg dragen van de wonde altyd nat te houden, het geen men volgens zyn oordeel niet beter kan doen, dan daar op natte doeken te leggen, en die t'elkens, wanneer zy droog beginnen te worden, wederom nat maken; dewyl men op deze wyze de lidtekens zal voorkomen. En hy zeit, dat het heete water bequamer is, om het bloed te verdunnen dan het koude water.

Voor de Koortzen.

Dokter *Hankok*, *Kapellaan* van den Hertog van *Bedford*, gaf onlangs een *verzameling van ondervindingen* over 't water uit, genaamt *de groote Koortsverdryver*, waar in hy zeit, dat men een pint of mengelen heet water op 't bed drinkende, als dan overvloedig ſweet, dat men daar door alle de brandende koorzen geneeſt, en dat men zelfs menſchen gevonden heeſt, die met het zelve maar eens te gebruiken van de koorts genezen zyn. Hy zeit, dat

dit

dit doet ſweeten, zonder dat men zig meer dan naar gewoonte behoeft toe te dekken. Daarenboven verzekert hy, dat zo men 'er van drinkt, in het begin van de koude, wanneer men de koorts krygt, en daar op dan ſweet, dat dit middel twee of driemaal gebruikt zynde, genoeg is om deze ziekte te genezen. Ik weet, dat men aangemerkt heeft, dat men veel heet water drinkende, de koude en trilling in de koorts heeft voorgekomen; dog zonder de zieke te doen ſweeten. Zie hier de berigten, welke de waarneming van Dokter *Hankok* beveſtigen; namentlyk den Heer *Thoresby* (a), Lid van de Koninglyke Maatſchappy van *Londen*, dieze my medegedeeld heeft. Hy had dezelve ontfangen van den Heer *Lucas*, een geleerd Edelman van de ſtad *Leeds*, in de Provintie van *Jork*: Hy zeit dan:

Dat Kapitein *Roſier* van een geweldige koorts wierd aangetaſt: zo ras hy dit gevoelde, zei hy, dat hy koud ſwater moeſt hebben. De *Hoſpita*, alwaar hy huisveſte, oordeelde dat dit niet goed voor de zieke was, liet het buiten zyn weeten kooken, deed daar eenige geeſtagtige vogten in, zond het hem, wanneer het koud was; dog het zelve geroken hebbende, wilde hy 'er niet van drinken, zeggende wel te weten: wat hy deed, om dat hy

 't al

(a) Schryver van het boek genaamt Ducatus Leedienſis, of de Topographie van Leeds, dat de geleerde Biſſchop van Lincoln, in zyn Voorrede van de nieuwe druk van Camdens Brittanniſt een nutte en naaukeurige Verhandelingen noemt.

't al verscheiden maal gedaan had: vervolgens bragt men hem koud water, hy sweette ongemeen, 's anderendaags was hy genezen.

Een ander Scheeps-Kapitein volgde dit ook op, wanneer hy of iemant van zyn volk, de koorts had, en 't had t'elkens zulken uitslag, als hy begeerde.

Den Heer *Lucas* voegt 'er, in een andere brief aan den zelven Heer *Thoresby*, by, dat zyn eigen vrouw, van een geweldige koorts aangetast zynde, veel water dronk, en ongemeen sweette, waer op zy ook genas. Alle deze voorbeelden bevestigen de nieuwe wyze om de koortzen te genezen, die Dokter *Hankok* heeft uitgegeven. Hy zeit ook, dat hy door een lange ervarentheit geleert heeft, dat men de gemeene verkoutheden met koud water geneest, en dat met een groot glas water te drinken, als men te bed gaat, een tweede des nagt, en een derde des morgens, en dat 'er niets beter is, om het scherpe en de *subtile* stoffe, die de verkoutheit veoorzaakt, te verzagten en te kooken, die den *hoest* dan te vergeefs verwekt; want zo de verkoutheit fyn is, valt het moeyelyk die te verdryven, maar wanneer zy dik is, gaat dezelve haast weg, en de hoest houd ras op, 't geen overeenstemt met de langduurige ervarentheit, die ik 'er van gehad hebbe.

Hy verzekert ook, na een langwylige ondervindinge, dat hy de gewoonte gehad hebbende, om 's mergens agt of tien mylen te wandelen, bevond, dat het water hem tweemaal zoo veel kragt byzette, als de wyn, of

de

de (*a*) ael; en zo het bequaam is, om dit uitwerkzel in iemant te doen, die niet naauborstig is, zo twyfelt hy niet, of het heeft het zelfde uitwerkzel in iemant die daar van gequelt is. Hy verzekert ook, dat 'er geen beter middel dan het water is, wanneer men te veel gegeten heeft; een waarheit die ik door een langduurige ervarentheit kan getuigen.

Hy verzekert, dat het koude water tot drank gebruikt, dikwils goede uitwerkingen in een groote verkoutheit gedaan had, in iemant, die 'er van aangetast wierd, om het te drinken, wanneer hy op 't bed was, maar zo het koud water het bloed kragtig verdunt, gelyk den grooten *Boerhave* ons verzekert, het is alsdan beter om het zelve alle dagen heet en veel te drinken; want gelyk *Piskan* waarneemt, is dit het beste middel voor allerlei slag van zouten, die in ons lighaam zyn, en het neemt het weg, met het waterloozen, zo men 'er overvloedig van drinkt; want 't is door deze weg, dat de zouten van ons lighaam geloost worden, gelyk uit de smaak van de pis klaar is.

Voor de Jigt in de Maag.

Dewyl ik door een langduurige ondervindinge geleert heb, dat het water goed voor de maag is, dat het dezelve versterkt, en in staat stelt, om haare bedieninge wel waar te nee-

E 2 men,

(*a*) Zekere drank in Engeland gebruikelyk.

men, heeft hy van gedagten geweest, dat het de Jigt in de maag ook zoude genezen; misschien zou het dit beter doen, als de wyn, 't geen dikwils in deze gelegentheit ontbreekt. En ik ben niet verwondert, dat het zelfde vogt, dat de voornaame oorzaak van de Jigt in de andere deelen is, in plaats van te helpen, die eer dood, gelyk dit dikwils gebeurt; hoewel men de sterkste wyn drinkt die men kan vinden.

Met een woord, hy verzekert, en dat met veel reden, dat het natuurlyker is, sweet in de koortzen te bezorgen, door koud water te drinken, dan met heete sweetmiddelen in te geven, die dikwils schadelyk in 't begin van de koortzen zyn; ten minsten als men 'er niet veel verkoelende vogten by nuttigt, zynde bequamer om aan te stooken, dan te verfrissen en de dorst te blusschen; dat is het, dat de Geneesmeesters verpligt, om het sweeten niet veel aan te raaden, om dat ze van deze wyze van sweeten, om de koortzen te genezen, met kout water te drinken, onkundig zyn.

Hy zeit, gezien te hebben, dat deze handelwyze, by een van zyne vrienden, de vyfde dag wel slaagde, na het begin van de ziekte; hy gaf hem een gedeelte, wanneer hy te bed was, hy sweette XXIV. uuren lang, en was genezen. Een half pint, zeit hy, is genoeg voor een kind, een pint voor een man of vrou, hoewel het niet dan te beter is; zo men een mengelen neemt. In de *purpere koorts*, de *kinderpokjens*; of de *maselen*, schoon het water niet doet sweeten, zal het nogtans de koorts

koorts doen bedaren en stuiten, zo dat de uitbreeking veel gelukkiger zal zyn. 't Geen dient om de aanmerking te bevestigen, die wy bygebragt hebben, nopens de *ordonnatie* van Dokter *Belts*, welke twee mengelen water in de kinderpokjens belaste te drinken, ingevalle de kinderpokjes niet wilden uitbreeken, het water strekkende tot een (a) overdrager aan de zieke stoffe, om ze na de huit te voeren, gelyk de Schryver dit aanmerkt, ontrent zekere persoon in *de Historie der koude Baden, bladz.* 447. en hy zeit, dat hy ons hondert voorbeelden, van gestorven persoonen, van alle ouderdom kan bybrengen, om dat ze geduurende de kinderpokjens geen water gedronken hebben; dewyl dit belet dat de pokken niet ryp worden.

Voor de Pest.

Dokter *Hankok* verhaalt een geval uit de Schryver van een *Verhandeling* getrokken, genaamt *streke Geest*, wegens een vrou, die in de laatste groote Pest in deze ziekte verviel: zy verzogt haar man een pot met water voor haar te halen, zy dronk 'er veel van; dog dewyl ze haar niet wel gedekt hield, sweette zy niet, nogtans genasze. Hy verhaalt ons nog een ander geval, wegens een Engelsman, eertyts een *Resident* te *Marokke* zynde, die in deze stad aan de pest geraakte, en zig water

(a) Velricule.

om te drinken hebbende laten brengen, geraakte hy kragtig aan het ſweeten, en wierd daar door genezen. Waar uit hy beſluit, dat het water goed voor de peſt is, 't welk overeenſtemt met het geene den Heer *Floyer*, in zyn Verhandeling van de koude Baden, verhaalt, waar in hy zeit, dat'er onder alle die op de brug van *Londen* woonen, niet meer dan twee aan de peſt zyn geſtorven, *bladz.* 223. zynde te vooronderſtellen dat de frisheit van de lugt, tot de gezontheit van die aan 't water woonden, toebragt, en dat hun bloed altyt meer, dan dat van andere, gematigt was. Men zegt ook, dat zy ook zo veel verwoeſtingen onder de ſchuitvoerders, als onder het andere volk niet aanregtte.

Laat'er ons nog iets byvoegen, op 't geen de Dokter van de genezing der koortzen zeit; ik zegge, zo de koorts in 't begin met een groote pyn in de maag, en met flaauwtens en braakingen vergezelt gaat, zal het zekerſte middel zyn, de maag met heet water te zuiveren, op die wyze gelyk boven gezeit is: dewyl ik niet van gedagten ben, dat de ſweetmiddelen de maag van de quade *humeuren* konnen verloſſen, 't is waar, zy kunnen wel goet doen: dog het zekerſte is, om de maag ten eerſten te zuiveren, dat de plaats is, waar uit alle ziektens in 't begin hun oorſprong neemen; daar op zal men met een goeden uitſlag koud water te drinken geven, om te doen ſweeten. Zeker ik heb 'er geen andere proef van genomen, t'zedert dat het boek van den Dokter is uitgegeven; maar ik heb veel

veel agting voor zyne waarnemingen, ter opzigte van de voordeelen van 't water, om dat ik 'er veele goede uitwerkzelen van gezien heb, in een beoeffening van veertig jaren, door de ondervinding: want 't is zedert deze tyd, dat ik begonnen heb myne waarnemingen by een te verzamelen, en de proeven te doen, die ik nu gemeen make.

Ik heb ten eerften, ten gemeenen nutte der menfche, van allerlei ftaat, een verzameling van alles, wat ik in de boeken der Geneeskunde, ontrent het gebruik van 't gemeene Water, gevonden heb, om de zicktens voor te komen en te genezen: daar by heb ik myn eigene ondervindingen gevoegt, en na het groot getal van proeven, die ik 'er van gedaan heb, kan ik het zonder vreeze, voor zeker opgeven, voornamentlyk die de ziekte der maag betreffen, door de quade humeuren veroorzaakt, door heet water het braaken te weeg brengende: een ondervindidg, die in een jaar alleen, zo men 'er een gemeen gebruik van maakte, onfeilbaar een menigte van ziekten en vroeg tyde dooden zouden voorkomen. Dewyl men daar door de oorzaak van alle de ziektens der maag wegneemt, waar uit de meefte qualen, die de menfchen treffen, hun oorfprong hebben,

Ik eindige met een berigt, namentlyk dat zo deze Verhandeling van 't gemeen wel ontfangen wordt, de Sehryver voornemens is, om een verzameling in 't ligt te brengen, die hy uit de befte boeken der Geneeskunde gedaan heeft, wegens de geagtfte voorfchriften, en t' za-

menſtellingen der geneesmiddelen, die het eenvoudigſte en het gemakkelykſte voor alle ziektens te bekomen zyn, zynde alles in order gebragt. Ik twyfele niet, of 't zoude van een grooter nuttigheit in veele gelegentheden zyn, dan alle andere byeenzamelingen, die tot nu toe zyn uitgekomen. 't Is meer dan veertig jaaren geleden, dat ik deze Verzamelinge tot myn byzonder gebruik opſtelde, zonder in 't eerſt gedachten te hebben, om het zelve uit te geven. Doch ik ben tegenwoordig voornemens, om de vrucht van myn arbeid aan andere mede te deelen, dewyl ik reden heb om te hoopen, dat het van de zelve wel zal ontfangen worden, die zich aan de gezontheit laten gelegen leggen; welkers bewaring niet anders dan zeer eenvoudige geneesmiddelen vereiſt.

RE-

REGELEN
Om de gezontheit door een goede levens-wyzen te bewaren,
Uit Schryvers over de
GENEESKUNDE
getrokken;

DOkter *Cook* heeft een klyne Verhandeling geſchreven, die ten opſchrift heeft, *de Keuken Medicyn*, waar in den Schryver verklaart, dat men by na geen ziekte kan noemen, die men niet kan helpen, of door een behoorlyke levens wyze genezen. Bladz. 39. En in dezelve Verhandeling toont hy aan, dat zyn gevoelen is, dat alle tedere en ſwakke oude en zieke menſchen dikwils, maar weinig te gelyk moeten eeten, om dat men de ſwakke lighaamen niet dan allengskens en met vogtige en vloibaare voetzels kan herſtellen, en veel eer dan door vaſte ſpyzen, om dat een vogtig voedzel ſchielyker voed, en ligter te verteeren is.

Wanneer men veel eet, zeit hy, en men eetende geen kragten verkrygt, is 't een kenmerk, dat men te veel eet, en hoe meer men deze menſchen met ſpyze opvult, hoe minder voordeel zy daar van hebben, in tegendeel worden zy allenskens erger, om dat zy te veel eetende niet ander doen dan

 de

de quaade vogten by een te voegen, waar van het lighaam reets vervult was, en waar van men zig ligt kan ontſlaan, met zig daar van te zuiveren, door een goede eetregel.

Zie hier de eetregel die hy voorſchryft, namentlyk om nooit zo veel te eeten, tot dat de luſt volkomen voldaan is, en 't nooit te doen, eer men daar trek toe heeft, en de honger is nooit goed, eer men zig geſtelt vind, om allerlei ſlag van gemeene ſpyze te eeten: en hy raad ons, om altyt de zelve levens wyze te houden; dewyl zy, die de nieusgierigheit, en 't veranderen der ſpyſen en dranken vermyden, die nergens toe dienen dan om de gulzigheit aan te ſtooken, gemeenlyk een volkomen gezontheit genieten; daar andere met groote treden na hun verderf hollen.

Een ander Schryver zeit, dat een zieke zo veel te haaſtiger geneeſt, als hy weinig eet; dewyl men rede heeft, om te zeggen, *dat hoe meer gy het lighaam opropt, hoe meer gy het vernielt*: de maag de plaats zynde, alwaar de ziektens beginnen: derhalven wanneer dit deel ſwak en in wanorder gevonden word, kan de verteering zo wel niet geſchieden wanneer men veel eet: van daar komen de raauwe en grove vogten, en van quaade vogten kan geen goed bloed voortkomen.

Elk een weet, door de ervarentheit, dat men zig des morgens voor den eeten ligt en raſch bevind, dog dat men zig na den eeten, voornamentlyk zo men ſterk gegeeten heeft, loom en traag bevoelt; en dik-

dikwils met luſt tot ſlapen bevangen word: 't geen genoegzaam aanwyſt, dat deze groote maaltyden ſchadelyk aan de gezontheit zyn, dewyl men met een middelmatige tafel gelyk voorhenen ligt en veerdig zou gebleven zyn, en de ſwakheit, die de onthouding veroorzaakte, herſtelt hebben.

Het is zeker, dat iemand die niet anders dan eenvoudige dingen eet of drinkt, het gevaar vermyd om zyn luſt boven de noodzakelykheit van de natuur te verwekken, in plaats dat de verandering ons altyt op nieuws aanſpoort, om van alle ſpyzen die op tafel komen te eeten, zo lang tot dat de maag vol en onbequaam is, om een goede verteering te doen; van daar komen deze raauwheden, die oorzaak zyn van zo veel ziektens en haaſtige dooden.

Men neemt in 't algemeen waar, dat het de ziekelykſte en ongezontſte zyn, die veele lekkere ſpyzen eeten, en niet dan zeer kragtige en geeſtagtige dranken gebruiken, terwyl zy, die alle deze lekkere ſpyſen niet op hun tafel hebben, zelden ziek zyn, uitgezondert deze, wiens onverzaadbaare luſt hen aanſpoort om te veel te eeten, zynde een buitenſpoorigheit die men aan de eenvoudigſte tafel begaat, wanneer men, volgens des Apoſtels uitdrukking, *zyn buik tot zyn God maakt*; dog alhoewel men zig van eenvoudige en minder lekkere ſpyzen kan opvullen, ſtemmen eenvoudige ſpyſen en een lang leven nogtans zeer wel overeen.

Jan Bill, van wien in de *Hiſtorie* der oude baden

baden gewag gemaakt word, op de 408. bladzyde, is 'er een voorbeeld van. Hy at maar weinig brood, kaas en boter, en dronk Huy, of Karnemelk, en leefde nogtans 133. jaaren: 't was een lang man, die regt op ging. En *Jan Bailes*, die den ouderdom van 128. jaare bereikte, at de meeste tyd niet anders dan brood en kaas, en dronk niet dan water, klein bier en melk. Bladz. 416.

Hy zag de geheele ſtad van *Northampton* twintig maal begraven, behalven drie of vier perſoonen, en hy zei, dat de ſterke dranken alle de inwoonders van deze ſtad om hals gebragt hadden.

Dokter *Prat* gaf raad om een zobere avond-maaltyd te doen: dewyl hy zei, dat 'er niets gezonder is, dan op die tyd zober te eeten, dat 'er veele de proef van genomen hebben, en dat zy 'er alle de goede vrugten van ondervonden hebben; want de maag niet overladen zynde, is de ſlaap veel beter, en matig eetende, komt men de quaade *humeuren* voor, die zinkingen, verkoutheit, jigt, waterzugt, duizeling, en ſcheurbuik in de mond veroorzaken: matig eetende is men 's morgens aan geen ongemak onderworpen, de verteering gaat wel, en men komt de verſtoppingen voor.

Ieder een weet, zeit een ander Schryver, dat de onthouding, of een goede eetregel, veele ongemakken geneeſt: want dewyl de maag als dan in ſtaat is, om 't geene men nuttigt wel te verteeren, maakt dit een goed *Chyl*, dat in de melk aderen word overge-

bragt,

bragt, en van daar in het bloed, zo dat het voedzame zap wel bereid zynde, het bedorven bloed met der tyd van zelfs wel zal zuiveren, en de stoffen die het verderven, door de sweetgaten van de huit uitgedreeven, en door de uitwaasseming door nieuwe en zuiverder vogten zullen ingenomen worden: ik ben overtuigt, dat daar door de *Teering ziekte*, de *Scheurbuik* en andere langduurige ziekten, zullen verdreven worden. Deze wyze van zieken door de onthouding te genezen, is onder de swynen zelfs in gebruik, die door een natuurlyke indruk, wanneer zy ziek zyn, niet willen eeten eer zy geneezen zyn, 't geen hen telkens gebeurt, wanneer zy te veel eeten, waar in alle, die lust in de gulzigheit hebben, hen navolgen, hoewel zy zig van dezelve middelen niet bedienen, om zich te genezen.

Om de ziektens voor te komen, heeft men altyd raad gegeven om nooit te eeten, eer de spyzen, in de voorgaande maaltyd genuttigt, verteert zyn, en dat 'er niets meer in de maag is: by voorbeeld 's avonts niet te eeten voor dat 'er niets, op 't middag maal genuttigt, in de maag is, 't geen nooit gebeurt, dan wanneer men honger heeft en lust gevoelt om op nieus te eeten: zo men zorg draagt om deze raad altyd op te volgen, zal de *Chyl* die het voedzel maakt wel gestelt zyn, en zo de *Chyl*, een zeker slag van melk, goed is, zal het bloed dezelve hoedanigheden hebben, en zo het bloed goed is, zullen de geesten wel gestelt zyn; uit dit al-

les

les moet men besluiten, dat zulk eene van een goede gesteltheit en welvarende zal zyn; maar in tegendeel, zo 't het vermaak alleen is, dat ons aanzet om te veel spyze te nuttigen, en de maag het niet konnende verteeren, gelyk 't behoort, zal de *Chyl* raauw en bedorven zyn, het bloed met onrype vogten vervult, en het lighaam in wanorder en aan menigte swakheden onderworpen zyn.

Andere zeggen; dat de onthouding en de matigheit ons van de meeste ziektens bevryden, inzonderheit van de zinkingen, de hoest, heesheit, duiseling, hooft- en maag pyn, een schielyke dood, slaapziekte, *podagra* en *heupjigt*; zynde de quaade verteering, de oorzaak van alle deze quaalen: zy voorkomen ook de *Mildziekte*, de *Steen*, het *Graveel* en de *drooge Gal:* het lighaam bevind zig sterker, en in beter staat: de vyf uitwendige zinnen blyven zeer wel gestelt, zo ook het geheugen, 't verstand word levendiger, de dritten gematigder; kort om, die weinig eeten en drinken, vermyden allerhande quaalen en leven lang.

Men zeit, dat twee maaltyden daags genoeg zyn, voor allerlei slag van persoonen, boven de vyftig jaaren, en voornamentlyk die swak zyn; en dat het altyd zeer goet is, dat swakke en bejaarde persoonen zonder eeten na 't bed gaan, zo zy welvarende willen blyven, om dat de maag, wanneer men niet eet, wel haast van zelfs van de lymaggige en dikke vogten, waar mede zy beladen is, ontlast word; en daar door word den hon-

honger vernieuwt, en de verteering der ſpyſen is beter: behalven dat, moeten alle menſchen, die 't onderworpen zyn by nagt te ſweeten, of een ſtinkende mond hebben, met winden, en moeyelyke droomen gequelt zyn, 's avonts niet eeten; dewyl de vezels van de maag, in de ſlaap ontſpannen; en met zo veel kragt niet konnen t' zamen trekken, als of men wakker is; om de ſpys te drukken, en door wryving in zeker ſlag van zap te veranderen, dat in de ingewanden komt, alwaer het voedend zap zig afſcheid, om in de malkaderen te komen, en zig van daar in alle de deelen te verſpryden.

Dokter *Curtis* zeide, dat ſchoon zy, die in de onthouding leven, geen langduurige arbeid kunnen uitſtaan, dat nogtans deze menſchen, wanneer hunne bezigheit met hun kragt overeen komt, langer leven, dan die van een kragtige geſteltheit zyn, welke oordeelen, dat men veel moet eeten om kragten te hebben: zy leven voor al meer, als die ſterk zyn, en die zig niet dan na evenredigheit van hun kragt oeffenen, om het overvloedige, dat de groote menigte van ſpyze hen verſchaft, te verteeren; zo dat het eenigſte middel, om lang te leven, wanneer men welvarende is, en niet verpligt is om zyn koſt met de handen te winnen, is matig te leven, en deze matigheit beſtaat in niet te eeten, om dat men ons volgens het gewoone gebruik noodigt, zo de honger dit niet vordert: wy moeten ons niet meer laten ver-

voe-

voeren, door een bedorven luſt, gelyk zy; die enkel maar uit vermaak eeten, en niet om de behoeftens van de natuur te voldoen; en wanneer wy eeten, moet men zig niet verbeelden, dat hoe meer wy zullen eeten, wy ook ſterker zullen zyn; men bedriegt zig daar ontrent: een weinig wel verteerde ſpyze, geeft meer kragt aan 't lighaam, dan een groote overvloed, het grootſte gedeelte moet bederven, en men is genootzaakt om buikzuiveringen te gebruiken, of anders zullen deze bedorven vogten eenige ziekte veroorzaken, en het beſte geneesmiddel is dit, 't geen de Hollanders *honger* noemen, zo men daar in vervolgt.

De geleerde oordeelen dat de kinder ziekte, *Rachutis* genoemt, door de moeders toekomt, om dat zy dezelve, van de wieg af, gulzigaarts maken, hen met ſpyze opproppende tot datze walgen, op een valſch gevoelen ſteunende, dat dit het middel zou zyn om hen voordeel te doen, en kragten te verſchaffen: een onmatigheit; die niet alleen de oorzaak van deze ziekte is, maar dikwils zelfs van een vroege dood: in andere geefs het naderhand aanlydinge tot veel ziektens, die zodanige drukken, welke een hooge ouderdom konnen bereiken: niet te vrede zynde om hem met ſpys op te proppen, beelden zy zich, hoewel te vergeefs ook in, dat ze hen met ſterke dranken konnen verwarmen, 't welk alles bevat, wat men 't gevaarlykſte voor de gezontheit der kinderen kan uitdenken; die weinig en veelmaal moeſten

eeten

eeten en verfrissende vogt gebruyken. De mannen moesten het zelfde doen, wanneer ze door hunne hooge jaaren in hun kintsheit vervallen, ik meen in een staat, waar in zy zig zelven niet konnen helpen, 't geen men zo veel, als het mogelyk is, door een verfrissende en bevogtig nde levens wyze, zou kunnen voorkomen, staande tegen over een heet en droog *temperament* van deze jaaren, dewyl 't de hette en de droogte is, die het grootste gedeelte van het ongemak der oude luyden veroorzaakt: voornamentlyk de vervlieging van deze stoffe, die de vogtigheit der deelen bewaart, en een schoone gedaante en buigzaamheit aan 't lighaam verschaft; zy, die de wyn, de *melk der oude luiden* noemen, bedriegen zig grofflyk, dewyl de melk verfrist, en de wyn verhit.

Dokter *Putt*, voor dezen Geneesheer van 't Gasthuis van *Sint Bartholomeus*, oordeelde, dat de onthouding, de rust, en 't water tot drank, het grootste gedeelte der ziektens genezen kon; en 't is buiten twyfel, met veel reden, dat hy dit verzekert; dewyl de onthouding aan de maag goet is: een ingewand zynde, dat het beginzel van alle de ziektens insluit: om dit te zuyveren, is het zeker dat 'er geen beter middel is, dan een groote menigte water te drinken, dat met een de werking van de maag bewaart, dezelve vervullende wanneer zy leedig is. In deze tyd moet 'er rust wezen, als dan is het lighaam niet wel tot de oeffening geschikt: hoewel het zuyvere water, voedzel ge-

 noeg

noeg verschalt om de gewassen te onderhouden en aan te queeken, eenigzins bequaem is om het gebrek van en 't voedzel te vergoeden; gelyk wy uit het voorbeeld van twee persoonen gezien hebben, die zeer langen tyd, met alleen water te drinken, in 't leven bleven. Met een woord, het beste middel, om de gezontheit te herstellen, is weinig te eeten, of te wagten, tot dat men honger heeft, volgens deze spreuk. *De eetreegel geneest de meeste ziektens, zo men 't maar lang genoeg kan opvolgen*; nu is het zeker, dat men de onthouding van de spyze, om veele ziektens te genezen, lang genoeg kan doen duuren, met behulp van 't gemeene water. Ik heb gehoort, dat twee persoonen, van de teering aangetast, volkomen genezen zyn, met veel heet water te drinken, behalven een geheele onthouding van spyze, en hoewelze zeer swak waren, wierden zy binnen zes weken herstelt: ik kenne een ander die genezen is, met een drank te gebruiken, waar van de eene helft melk, en de andere helft Huy was, zonder iets anders te eeten: hy droeg alleen zorg om dit vogt een weinigje meer dan laau te drinken; men oordeelt het veel kragtiger te zyn, dan Ezelinne melk; welkers deugt niet dan in de vloeibaarheit bestaat, die grooter dan die van andere melk is.

Behalven de eetregel, is een frisse drooge lugt zeer goet om de gezontheit van menschen te bewaren, welke gezont zyn: Het vermengt zig met het bloed, en dit is het, dat

dat'er de beweging van bewaart, als ook die der geesten: dit ziet men in de vaten der duikers, waar in zy niet konnen leven, wanneer de lugt door hun adem, en door de hitte die uit hun lighaam vloeit, verwarmt is: men bewyst het ook, door de ondervinding van Dokter *Crooke*: hy nam een hoen en hy doodde het byna, met het zelve te smooren, ondertusschen lugt in de long blaazende met een klein blaasbalkje, kwam het in 't leven, hoewel het een oogenblik te vooren geen teken daar van gaf. Het blykt daar uit, dat het gedrag, dat men gemeenlyk by de zieken houd, zeer gevaarlyk is, en zo verre af van hen eenige verquikking toe te brengen, dat het genoeg is om iemant die gezont is ziek te maken; want zo men voor twee, drie of vier weken, iemant in een warme kamer, als een stoof, opsloot, met hem het bed te doen houden, de gordynen toeschoven, en alle de vensters wel gesloten zynde, de lugt van de kamer met de reuk van de geneesmiddelen vervult, met een koffer voorzien, die alleen bequaam is, om iemand ziek te maken, die eens in de kamer komt, wat zou zodanig een niet overkomen? Zeker men zou 't nooit geloven, dat dit het middel is om een zieke te genezen, die een frisse lugt, en een beter reuk om zyn bloed te verfrissen nodig heeft, alzo 'er niet beter dan een frisse, opene, en gematigde lugt is, om het lighaam te versterken, honger te verwekken, de verteering te bevorderen, en levendigheit en bewe-

ging aan de geesten te verschaffen: men moest dit voordeel aan alle zieken bezorgen, uitgezondert aan de kraamvrouwen, en die de kinderpokjens hebben, dewyl de frisse lugt aan andere ziekten niet nadeeling kan zyn, wanneer ze wel gedekt te bed leggen of op een stoel in de kamer zitten.

Het is eenige jaaren geleden, dat een van myne gebuuren aan een heten koorts ziek lag, zyn vrouw bewoog hem: om na 't bed te gaan: ik bevond dat de vensters gesloten waren, de gordynen digt geschoven, en de zieke klaagde geen genoegzame lugt te hebben. Ik opende de bedgordynen, ik liet de lyder wel toedekken, en opende daar op de vensters, waar op 'er lugt in de kamer quam; eenige tyd daarna zei hy, dat hy geen moeite meer had, om zyn adem te scheppen. Ik overreedde hem om water te drinken, hy deed dit, en gevoelde zig zeer verquikt, en na dat ik afscheid van hem genomen had, eiste hy nog meer water: wanneer hy het glas in de hand had kwam de *Apotheker*, die door zyn vrou ontboden was, deze ziende, dat hy water dronk, zeide, dat hy een man des doots was, zo hy 't meer deed; maar in plaets van het glas over te geven dronk hy het leeg in zyn tegenwoordigheit, daar op ging de *Apotheker* weg, en zei dat hy niet meer aan hem te zeggen had; ondertusschen stond de zieke eer de nagt aanquam op, ging uit, en was van de koorts genezen. Zie daar een voorbeeld onder veel andere, die ik zou kunnen byhalen,

len, om de nuttigheit aan te tonen die de frisse lugt aan een zieke verschaft, die zig warm op het bed hout; want op deze wyze verfrist zyn lighaam inwendig, en hy haalt zyn aassem met meer vryheit, wegens de versse lugt die in zyn longen komt, en die zyn bloed matigt.

Ik zal 'er alleen byvoegen, dat wanneer ik zeg, dat men het bloed moet verkoelen en zuiveren, ik dit versta, dat men niet alleen een gematigde eetregel moet houden; maar by na niet eeten, dan verkoelende dingen, als *Garst*, *Rys*, *Grutte*, *Appelen*, en zelfs *Melk*, dat by de *Haver* gevoegt, tot het voornaamste voedzel van de Bergschotten verstrekt, die alle kragtig en sterk zyn, en die veel kinderen hebben, gelyk Dokter *Cheine* in zyn *Verhandeling van de Jigt*, bladz. 108. zeit, 't welk aantoont, dat de *Melk* en *Haver* een uitnemend voedzel zyn, dat het bloed in een goede staat houd, zo dat den mensch met deze twee voedzels zou kunnen bestaan, zonder *Osse-Verkens*, of eenig ander *vleesch* te nuttigen, of zo veele andere moeielyke spyze, om te verteeren, te eeten, en zonder iets anders als water te drinken, gelyk de Bergschotten doen. Dokter *Cheine* geeft ons, op de 103. Bladzyde, een voorbeeld van de goede uitwerkzelen van de *Melk*. Zeker *Dokter* was langen tyd met de Vallende ziekte gequelt geweest: hy bespeurde op 't laatst, dat hoe zyne maaltyden geringer waren, hoe zyne toevallen ook minder kragt hadden. Eindelyk stapte hy van alle

alle dranken af om niets dan water te drinken, en hy bevond, dat zyne toevallen veel minder waren, en de tusschentyden langer duurden; bespeurende dat zyne ziekte verminderde, na mate dat men 'er de oorzaak of de haart waar op 't gestookt wierd, afsneed, gaf hy zig over om alleen van planten te leven, en niets dan water te drinkan, 't welk eindelyk zyn quaal deed ophouden, zonder daar toe ooit weder te vervallen: dog bespeurende dat deze spyzen hem winden veroorzaakten, gaf hy zig aan de melk over, dronk 'er des morgens een pint van, op de middag eens zo veel, en 's avonts zo veel als 's morgens, zonder visch, vleesch, of brood te eeten, of eenige geestagtige of sterke drank, of iets anders, dan water te proeven. Hy leefde XIV. jaaren op deze wyze, zonder het minste ongemak, altyd sterk zynde, dog eindelyk storf hy aan de *Pleuris*, 't welk ter bevestiging dient van 't geene Dokter *Cook* verzekert: hy geeft voor, dat men de ziektens met een gematigde en verkoelende eetregel kan genezen.

Met een woord, de matigheid, de goede eetregel, of het onthouden van spysen en lekkere geregten, heeft nooit eenig quaat aan een sterk mensch toegebragt, en zonder haar kunnen swakke en zieke persoonen niet lang bestaan: want hoe meer deze laatste eeten en drinken, hoe swakker zy hen bevoelen, zo dat alhoewel de sterke menschen, de matigheid veragten, de verquikking van swakke, zieke, en quynende persoonen

nen beſtaat nogtans volkomen in de geduurige waarneming van deze levens wyze: niets valt ligter wanneer men daar toe maar eens gewend is; men is zelfs in ſtaat, om van zyne onmatige luſten met zo veel vermaak afſtand te doen, als men voorhenen behagen had, in 't geen den naam van goed voedzel, en goede drank niet kon verdienen: dewyl 'er niets goet is, wanneer 't aan de gezontheit ſchadelyk word bevonden: 't is niet dan door de gewoonte, dat de menſchen tot gulzigheit en dronkenſchap genegen zyn, en een tegen overſtaande gewoonte zal hen daar ontrent zo veel walulſt geven, als zy 'er tegenwoordig neiging toe hebben. Derhalven ben ik verwondert, dat de Ryke luiden niet tragten om daar toe te komen: want wat een ſnoden dwaling van de menſchen is 't, om niet te eeten, dan om hun gezontheit te vernielen? terwyl de matigheit het in ſtaat zou ſtellen, om op hun gemak te leven, en hunne rykdommen een lange reeks van jaaren te doen genieten: de matigheit, en het water alleen, kan ons een hooge ouderdom doen bereiken, hoewelze de magt niet heeft, om de ouden jong te maken.

DE GROOTE KOORTS-VERDRYVER.

MEn zal zich, en mogelyk met reden, verwonderen, dat ik, geen Geneesmeester zynde, voorgeve regelen tot geneezing der ziekten te willen geven, en zelfs van de Koortzen: die tot noch toe de bequaamste en ervarentste Geneesmeesters, zo oude als jonge, belemmert hebben, en waar tegen men noch geen verzekerd middel gevonden heeft.

Bovelli zeit, in zyn *kort begrip der Koortzen*, dat veele geleerde Geneesmeesters, de genezing van de Koortzen niet verstonden, zo ook de oorzaak niet die ze voortbrengt, en dat men dus niet verwondert moet wezen, zo hy zich zelven in iets, dat hy 'er van zeide, bedroog, doende by na alle, die over de Geneeskunde geschreven hebben, de zelve bekentenis.

Dokter *Pitkarn*, in zyn *Beginselen van de Geneeskunde*, *bladz*. 88. van de gewoone geneesmiddelen tegen de Koortzen spreekende, en inzonderheit van de Aderlating, en de krachteloosheit, en de onzekerheit daar van bekennende, voegt hy 'er by, zo iemant een geneesmiddel vond, dat de uitgesting van het bloed schielyk stilde, en deszelfs beweging verminderde, zonder dat 'er eenig gevaarlyk uit-

uitwerkzel op volgde, dat het Aderlaten dan niet meer noodig zou zyn. 't Is waar, dat hy aanſtonts daar zo zeit, dat men zo licht geen ſweetmiddelen moet geven, en dat men 'er zich niet van moet bedienen, dan wanneer het uit de pis blykt, dat de vogten wel gekookt zyn, om dat zy de uitwaaſſeming en de beweging van 't bloed te veel vermeerderen; een voorbehoedzel, dat door veele andere Geneesmeeſters is voorgeſchreven: maar het blykt, dat hy geen anderen dan heete ſweetmiddelen kende: ten welken opzichte de aanmerking goet is; en ik vreeze, of zy niet wel meer zieken gedood, als genezen hebben, t'zedert de Arabiſche Geneesmeeſters dezelve in 't gebruik gebracht hebben: dewyl zy voorhenen weinig bekent waren, en *Hippocrates* en *Galenus* daar van byna niets zeggen.

Dokter *Sydenham* beklaagt zich op verſcheiden plaatzen van zyne werken, wegens de ſtoutheit en onbeſcheidentheit, waar mede zekere Geneesmeeſters zo veel heete, hartſterkende middelen, in allerlei ſlag van Koortzen geven, en ſchryft de gevaarlykſte toevallen, die daar op volgen, aan het geduurig gebruik toe, dat men 'er van maakt.

Dokter *Friend* zeit, over *Hippocrates*, van de volk ziektens, dat men zich niet moet bedienen, dan van de gematigtſte ſweet en hartſterkende middelen.

Dokter *Mead*, in het laatſte Hoofſtuk van zyn *Heerſchappy van de Zon*, van de graveelachtige pyn ſpreekende, zeit, dat men zich moet wachten van heete dingen, die het bloed

verhitten, om dat zy alle dagen een kleine koorts toebrengen: 't is daarom, dat ik geloof dat deze groote man zeer wel doet, in zyn laatste Hooftstuk van de *Pest*, te kennen te geven, dat hy met de hartsterkende en sweet verwekkende middelen niet ingenomen is, raadgevende om in pesttyden tot een sweetmiddel in te nemen een kookzel van Virginische slange wortel, met een goede *quantiteit* gemeen water; want hoewel deze wortel heet is, zy word nochtans heilzaam, wanneer men 't met een zekere hoeveelheit van verkoelend vogt inneemt.

Ik zou diergelyke voorbehoedzelen, tegen 't gebruiken van heete geneesmiddelen, uit de werken van de grootste Geneesmeesters konnen aantoonen, die t' zedert *Riviere* tot op Dokter *Sydenham* geschreven hebben, die, zo veel als ik 'er bescheit van kan krygen, het ys, ten opzichte van de verkoelende geneesmiddelen, gebroken heeft. En 't geen my verwondert, is, dat niemant deze laatste in de pest gebruikt heeft, ik geloof nochtans de reden daar van ontdekt te hebben.

Verscheide Geneesmeesters, en voornamentlyk Dokter *Willis*, maken in hunne geschriften een onderscheiding, tusschen de Koorts, en de kwaataardigheit, of het fenyn van de Koorts, en zyn van gedachten, dat het op het laatste is, waar op men in alle quaadaardige koortzen voornamentlyk acht moet geven; en dat hoewel de heete geneesmiddelen, als sweetmiddelen gebruikt, schadelyk mogen wezen, en zelfs de koorts

ver-

vermeerderen, zyn zy nochtans volstrekt nodig, om het fenyn tegen te staan, en te verstompen; dog het schynt mynes oordeels gemakkelyker en heilzaamer, om het fenyn van de quaataardige koortzen in verkoelende vogten als te versmoren, dan het door heete en vierige geneesmiddelen te verbranden, en dat de koorts die zekerlyk door dese heete geneesmiddelen vermeerdert, immers zo zy niet van eenige voorname uitdamping gevolgt zyn, zo men daar op niet past, de vogten van 't lighaam zal verderven, en de zelve in iets zal veranderen, dat na vergift sweemt: want gelyk 'er onder alle de vogten, die in vergift veranderen, geen erger is, dan dat van een dier, ben ik van gedachten dat de *humeuren* van onzen lighaam, ten minsten zommige, door een langduurige stilstand, voornamentlyk in sterke koorzen, tot zulken trap van verrotting konnen komen, dat zy na het vergift van padden en slangen gelyken; en dat by na alle de koortzen, 't zy door de quade gesteltheit van de vogten van ons lighaam, 't zy door een ondeugende levenswyze, zodanigen quaataardigheit konnen verkrygen, dat zy zelfs een *Pest* worden.

Verscheiden Schryvers bekennen, dat de ouden water in de Koortzen gaven; maar zy zeggen, dat hunne wyzer kinderen deszelfs gebruik nagelaten hebben. *Riviere* zeit, dat men'er zich niet dan met voorzorge van moet bedienen: en zommige geven voor, dat de verkoelende dingen verstoppingen veroorzaken, 't geen my voorkomt tegens de waarheit aan te loopen, oordeelende dat de

meeste

meeſte verſtoppingen, in de vaten van 's menſchen lighaam, van een buitengewoone hitte en droogheit van 't bloed en de vogten voortkomen: want de vloeibaare dingen bevorderen de omloop beter, als haar tegengeſtelde, en het bloed kan niet meer omloopen, zo de beginzelen die het uitmaken, zo als zy zyn, niet ſwemmen, in een bequaame hoeveelheit van weiachtigheit. 't Is de verſtrooying, die van deze weiachtigheit door de hitte van de koorts te weeg gebracht word, voornamentlyk wanneer ze quaataardig is, die het bloed kleefachtig maakt, en onbequaam om vryelyk om te loopen.

Het is zeker, dat de ouden water in de koortzen voorſchreven. *Galenus* raad het bloed af te tappen, tot dat de zieke in flaaute valt, en water te drinken, tot dat hy bleek, door het te veel drinken, word. Ik keure geene van deze twee handelingen goed: wat de tweede belangt, het is zeker dat het bloed zo wel te veel, als te weinig kan verdunt worden. En een langduurige ervarentheit heeft my geleert, dat een enkeld kopje kout water, aan een zieke, die te bed leit, de eerſte of tweede dag van de koorts gegeven, voornamentlyk zo hy niet gewoon is water te drinken, maar meer kopjes, zo hy het gewoonlyk doet, zulk een overvloedig ſweet voortbrengt, als vereiſt word, en veel gemakkelyker als een heet ſweetmiddel zoude konnen doen; maar wy zullen daar van in 't vervolg breder ſpreken.

Hippocratus zeit, in zyn vierde Boek van zyn

zyn *Levenswyze*, dat zo de koorts uit een overvloed van bloed of vogten onſtaat, men drie dagen lang aan de zieke niet dan water moet geven. Ik oordeele dit middel beter, om het bloed tot zyn natuurlyke toeſtand van omloop te brengen, dan met zes of acht oncen bloed af te tappen. Dokter *Pitham* zeit nochtans, dat het aderlaten goed aan de omloop doet, en het bloed zyn kleefachtigheit beneemt. 't Is waar, dat het de omloop bevordert, wanneer het bloed aan 't omloopen is, maar hy is verpligt te erkennen, dat het bloed daar door veel van zyn kracht verlieſt. Wat aangaat, dat hy zeit, dat het aderlaten de kleefachtigheit van het bloed wegneemt, ik ſta toe, dat ik niet begrype, hoe het aftappen van zes, acht, of tien oncen bloed, zo veel indruk op het overige kan maken, dan in het lighaam blyft, dat het zo kleefachtig niet is, en dunner word; maar wy zullen in het vervolg hier meer van zeggen.

Het zal goed zyn eer wy vaſtſtellen 't geen ik ontrent de genezing der koortzen op een ervarentheit te zeggen heb, die ik by geval gedaan heb, dat ik ook gewag make van de hoope die een groot man ſchynt opgevat te hebben, om door middel van de beginſelen, van de nieuwe *Filoſofie*, van de Geneeskonſt een waarachtige wetenſchap te maken, op zulke zekere betoogingen ſteunende, als 'er in de *Meet- en Telkonſt* konnen gevonden worden, en ook een onderſcheit te konnen ſtellen, tuſſchen een verſtandige en een gemeen Geneesmeeſter. De werk-

tuig-

tuigkunde of de werktuigige beschryving van de koortzen, is het werk, waar in hy zulken grooten zaak onderneemt.

Deze groote man dat *Bellini* is, is zediger als zyn Vertaalder, hebbende zyn boek alleen den naam gegeven *van de Koortzen*, daar den Overzetter, volgens de smaak van zyn tyd, en waarschynelyk om zyn vertaalinge beter te verkopen, het zelve genoemt heeft *Werktuigige beschryving van de Koortzen*; men vind nochtans niets werktuigkonstigs in 't geheele werk van *Bellini*, maar alleen een lange redevoering, duister genoeg ontrent een zekere verdikking, dat een, ik weet niet wat, is, dat in de koortzen de omloop van het bloed verhindert.

Hy zeit ons niet wat het is, of het is de kleefachtigheit van 't bloed, of gelyk eenige voorgeven, dat in de quaataardige koortzen iets inkomt, dat het hardachtig maakt: hy zeit ons niet klaarder, wat'er de oorzaak van is; hy schynt ons alleen op een plaats te kennen te geven, dat hy oordeelt, dat het uit de gal ontstaat; hy geeft voor dat deze verdikking, hoe ze ook zy, zich eenigsins aan de inwendige oppervlakte van de vaten hegt, en nochtans door een traage beweging voortgaat; dat wanneer ze tot de fynste aderen komt, dit de afgaande koortzen veroorzaakt, en volgens haar meerder of minder vloeibaarheit, meer of minder tyd vereist, om tot de dunne adertjes weder te keeren, om een nieuwe koorts te veroorzaken; geduurende dat het vloeibaarste deel van het bloed in

de

de vaten verſcheiden omloopen doet. Daar is niet veel werktuigigs in dit alles, alleen maar dat het zyn opzigt tot de omloop des bloeds heeft, dat van elk een bekent is; en deze beſchryving is duiſter, gelyk ze alle zyn, die ik van de *gereguleerde* wederkeering van de afgaande koortzen gezien heb.

't Is waar, dat *Bellini* ons een uitgebreider verhaal geeft, van 't geene vooraf gaat, van 't geene het verzegelt, en van 't geen op de koortzen volgt; dog dat alles kan ons niet dienen, om ons de verſcheiden ſoorten van koortzen te doen kennen; want wat de koorts zelfs belangt, yder een kan ze, door de hitte en beroering van 't bloed, kennen. Ik verachte hem daarom niet, dewyl ik bevinde dat geen Schryver regelen geeft, om de ſoort van de koorts te kennen, eer dat ze haar zelfs openbaart, als de *purperkoorts*, de *kinderpokken*, en de *pleuris*, daarom oordeele ik de zwakker of ſterker toevallen; niet dan uit de verſchillende trappen van de koorts te ontſtaan, en niet van haar onderſcheiden ſoort. Ik geloof ook, dat 'er in de koude, van de derde en vierdendaagſche koortzen, toevallen gevonden worden, die zeer wel na de peſt gelyken. Ik geloof eindelyk dat de aanmerking, die *Bellini* maakt, dat de koortzen ontſtaan uit het gebrekt dat 'er in de hoeveelheit en hoedanigheit, of uit de beweging van 't bloed ontſtaaat, ons niet wyzer maakt; want zo 'er te veel of te weinig bloed is, of gebrekkig in zyn hoedanigheit, is het noodzakelyk, dat het dit ook zo in zyn beweging is.

Ik

Ik wensche ze alle het beste toe, die hen aan de (a) *Machanica* overgeven; want niemant zou blyder dan ik zyn, dat de Geneeskunde zo in de beschouwinge als oeffening betoogbaar gemaakt wierd: maar ik ben zeer bevreest, dat wy niet verplicht zyn, om ons te vergenoegen, met van tyd tot tyd eenige ondervinding te doen, die ons de zaken doet kennen, waar van wy nooit hebben hooren spreeken, en waar van wy nooit in onze boeken iets gevonden hebben; gelyk die ik van't water gedaan heb, die de koortzen door het sweeten wegneemt, en waar van ik over dertig jaaren zo vreemt was te denken, als ik nu ben om te geloven, dat ik de lengte van Oost en West zal vinden. Wy konnen, 't is waar, een weinig op onze ondervindingen redeneeren, en de redeneering kan ons dienen, om het op diergelyke gevallen toe te passen; maar wy moeten dan genoegzaam verzekert zyn, dat de gevallen even eens gevonden worden, en dat de redeneeringen, die wy op onze ondervindingen doen, ons niet te verre leiden; uit vreeze dat zy niet strekken om ons te doen verdwalen. Wy hebben verscheiden verstandige werken, over de geheimen van de diergelyke huishoudingen, en andere onderwerpen; maar zy zyn niet genoeg, om van de Geneeskunde een betogende wetenschap te maken, gelyk de Meetkunde is: men moest ons noch een werktuigige beschry-

(a) Werktuigkunde.

ſchryvinge van het bloed geven, van de beginſelen die het t'zamenſtellen, en van de rechte evenredigheit, en de nette vermenging, die onder haar beginſelen moet zyn: men moet ons een werktuigige beſchryving, van de *humeuren* en vogten van ons lighaam geven, en ons zeggen, hoe, en op wat plaats, zy van het bloed zyn afgeſcheiden; hoe en waar zy haar weder vereenigen; aldaar ſwemmen en het zelve verderven. Wy konnen de huishouding van de aderen en ſlagaderen ligt bevatten, om dat zy den anderen volgen, en dat waar de eene eindigen, de andere beginnen; maar wy wenſten een klaarder kenniſſe te hebben van de zenuwen en dierelyke geeſten, en te weten, of deze geeſten heete en vuurige deeltjes zyn, gelyk zommige vooronderſtelt hebben, en gelyk zy moeten doen, welke gelooven dat de heete dingen, die men hartſterkende genoemt heeft, en de andere geeſtachtige vogten zo nodig zyn, om de geeſten te onderhouden, dat de lighaamen dezelve byna niet konnen miſſen, of zo het een fyn vogt is, gelyk zy ſchynen te vooronderſtellen, en naar myn gedachten met meerder waarheit, die een en het zelve van de diergelyke geeſten en het zenuw zap, of ten minſten van het fynſte daar van maken. Men zou ons moeten zeggen, hoe en waar deze geeſten uit het bloed in de herſſenen getrokken worden, en in de zenuwen, en het overige van het lighaam *paſſeeren.* Men moeſt ons een werktuigige Beſchryving van de ziektens geven, en zo men 't maar ten opzichte van de koortzen deed, ik

zou het overige geerne willen overſtappen.

Verſcheide groote mannen hebben ons zulke werktuigige Beſchryvingen van de koortzen gegeven, als de Meetkonſt, de *Algebra*, en zelfs de Werktuigkunde enz. ons zoude kunnen geven; zy kunnen alle niet waar zyn, zy kunnen in tegendeel alle valſch of onvolmaakt wezen. Ik heb gezeit, dat zy zo werktuigkundig zyn, als zy zouden kunnen wezen; want zy vooronderſtellen alle de ſtoffe, de beweging, en een algemeen beginzel van optrekking, zo ze 'er zyn, en zyn alle op de omloop van 't bloed gegrond, dat iets is dat werktuigig is; ik zondere hier nochtans de inbeeldinge van *van Helmont*, over *de oorzaak der Koortzen* uit: dit beginzel, gelyk hy het noemt, dat op de ingang van de maag zyn verblyf heeft, en dat, wanneer 'er iets is, dat haar beledigt, alles in vuur ſtelt, en ontroert de geheele diergelyk huishouding; dat is, veroorzaakt koorts: maar word 'er by de ingang van de maag, zulken quaden gaſt gevonden; men moet ze te bed leggen, en hem een kop kout water op het hooft gieten, hy zal aanſtonds tammer dan een lam worden.

Schoon men zo ver gekomen was, met ons te doen weten, 't geen wy gezegt hebben, en dat men 't op een werktuigige en betogende wyze gedaan had, wy zouden daarom niet te verder gevordert zyn; immers als men niet kan aantoonen, wat de middelen zyn, om de dierlyke huishoudinge in order te houden, om alle ziektens te genezen, de verſcheiden gehei-

heimen die daar in voorvallen, om 'er de buitenſpoorigheit van te beletten, en om niets van iets anders te ſpreeken, en allerlei ſlag van koortzen te genezen; waar aan twee derde van de menſchen ſterven, neffens alle haare gevolgen; dat alles gedaan zynde, is het nodig, dat deze Heeren, die zo ſterk op de werktuigkunde ſteunen, de gantſche dierlyke, *mineraale* en waſchbaare regeering door te loopen, dat zy ons zeggen, door hunne wiskunde; zo zy het kunnen doen, wat de bequaamſte geneesmiddelen zyn voor de onderſcheidene ziektens, die het menſchelyke lighaam aantaſten, en dat zy ons de krachten van alle de enkelde dingen, door de *natrekking* en zonderlinge ſwaarheit doen weten: zo zy de boom des levens vinden, men zal hen niet meer afvorderen.

Dokter *Pitkarn*, die zo wel als iemand anders aan de nieutſte *Philoſophie* ſchynt gehegt te zyn, en die 'er zich op zekere plaats groote voordeelen in de Geneeskunde van belooft, beleid nochtans op verſcheide andere plaatſen openhartig, dat alles in de *praktyk*, in ervarentheit, en waarneming beſtaat, en niet in redeneeringen en betoogingen, en noemt de Geneeskunde, de kenniſſe en 't geheugen van 't geene van andere of van ons zelven goet of quaat in zodanige gevallen is uitgevonden; hy maakt zelfs van deze Beſchryving een beginſel, om een geneesmiddel te vinden, dat eensklaps de koorts kan wegnemen.

Hy gebruikt daar en boven, een geheele Redevoering, om te bewyzen dat de Genees-

meesters met de *Philosophie* niets te doen hebben, van wat slag zy ook zy, 't zy oude, of nieuwe: hy moest 'er ook de nieuwste byvoegen; dat wanneer men van de zaak verzekert is, door goede ondervindingen, het te vergeefs is, om zig met de oorzaken te belemmeren, dat men een ziekte kan genezen, zonder, ten minsten op geen betoogbaare wyze) verzekert te wezen, van de oorzaak van de ziekte; en zonder te redeneeren, van de oorzaak van de zelve over de uitwerkzelen van de geneesmiddelen; dat een Geneesmeester zig niet als een slaaf aan eenige vooronderstelling moet hegten, en bygevolg op eenige redeneering steunen, die op *Philosofische* gevoelens gegrond zyn, waar over men altyt gezintwist heeft: en dat men mogelyk tot het einde des werels toe doen zal: dat is te zeggen, dat men de ervarentheit moet raadplegen, met een weinig daar over te redeneeren, en niet te redeneeren, zonder de ervarentheit. Dit is de leerwyze die men in de nieuwe wysbegeerte heeft waargenomen, en die nog nodiger in de geneeskunde is.

Ik kan niet nalaten, om alhier myn gedagten te uiten, dat men in 't stuk der geneeskunde, met alle onze *Philosofische* vooronderstellingen, by na niet verder gevordert is, als de oude met hunne eerste gevoelige hoedanigheden, het heete en het drooge; het koude en het vogtige, het heete en het vogtige, het koude en het drooge. Wy weten mogelyk haar natuur niet naaukeurig; maar

maar wy weeten dat men in de brandende ziektens, verkoelende en bevogtigde geneesmiddelen moet geven: zo deze regel was opgevolgt, zouden onze boeken over de geneeskunde, met zo grooten menigte van heete geneesmiddelen niet opgepropt zyn, tot geneezing der koortzen, onder de weitze naamen van ſweetmiddelen *Cardiaken*, *Alexipharmaken*, enz.

Men zal my mogelyk vragen, met wat oogmerk ik dit zegge? Ik antwoorde, dat ik niemant in 't oog heb, en 't niet dan om myn eigen nuttigheit doe: ik zal iets voorſtellen dat van de gewoone wyze verre afwykt. Ik ben geen Geneesmeeſter, ik heb alleen maar een ſmaakje van de *Philoſophie*, en ik agte my niet bequam, dan enkel van een ondervinding te oordeelen, en daar over wat te redeneeren: 't is niet, dan op myn eigen ervarentheit, dat ik de zekerheit van 't geen ik heb voor te ſtellen, grondveſte: hoewel ik aan elk een de vryheit late, om my te geloven, of niet, ontrent de voorvallen die ik zal bybrengen, ik betuige nogtans, dat het de waarheit is. Wat de redeneeringen belangt, die ik ontrent deze voorvallen, en ander ſlag van koortzen doen zal, ontrent welkers genezing ik geen ondervinding heb, ik wenſch, dat niemant daar agt op geve, dan voor zo verre hy van diergelyke gevallen zal oordeelen: ik ben overtuigt, gelyk ik voor henen gezegt heb, dat onze redeneeringen bepaalt, en duiſter zyn, en dus verre daar van daan, om betoogen-

 de

de te wezen, in deze ſtoffe, gelyk in de meeſte *Philoſophiſche*, en dat de geneeskunde zeer weinig met de meetkunde te doen heeft; ten zy mogelyk in eenige omſtandigheden, die zeldzaam zyn.

Over zes maanden wanneer ik, voornam aan het gemeen een kort verhaal mede te deelen, van de langduurige ervarentheit die ik hebbe van de geneezing van allerlei ſlag van koortzen; en om de overreding te ontdekken die ik heb, dat myn geneesmiddel in tyts gebruikt, goet voor de Peſt zoude zyn, gelyk ik by gelegentheit aan verſcheide perſoonen 't zedert ontrent XXV. jaaren gezeit heb; maar wanneer ik het wilde opſtellen, bevond ik dat ik de gemeenſte bewoordingen van de geneeskonſt vergeten had, de namen van de geneesmiddelen en de gemeenſte zamenmengſelen, en veele andere dingen, die my noodig waaren, en ik oordeelde, zo ik niet eenigen tyd beſteedde om een weinigje te lezen, ik gevaar zou loopen om minder als een Geneesmeeſter, dan als een zot te ſchryven: de zeven eerſte jaaren van myn oeffening, had ik veel boeken van de geneeskunde gelezen. Ik liet dit lezen, proponent geworden zynde, volkomen na; ik had toen een goede verzameling van de beſte Schryvers; maar ik opende dezelve naderhand by na niet, en zelfs heb ik 't zedert dertig jaaren by na geen genees-boeken by my gehad, hebbende alle die ik had aan en van myne zoonen, die een Geneesmeeſter was, overgegeven. Men moet zig dan niet verwonderen,

zo ik na verloop van vyftig jaaren, zonder by na iets over deze ſtoffe te lezen, daar zo wel niet over ſpreeke, als men mogt verwagten, en ik hoop, dat men my wel zal willen verſchoonen.

Ik heb nooit, tot op deze laatſte tyd toe, de nieusgierigheit gehad, om de werken van Dokter *Sydenham*, welke eenige tyd daar na uitquamen, te lezen, na dat ik het lezen der boeken van de geneeskunde geſtaakt had. Hoewel ik ze voor myn zoon gekogt had, en dikwils in de verkeering had hooren zeggen, dat hy een nieuwe wyze om de koortzen door verkoelende geneesmiddelen te geneezen had uitgevonden, nogtans kan ik met waarheit zeggen, dat ik 'er nooit twee bladzyden in gelezen hadde, 't geen myn geringe nieusgierigheit aantoont, maar eindelyk heb ikze gelezen, geduurende deze zes laatſte maanden, met veel aandagt en vermaak: want onze eige liefde doet ons vermaak vinden, in 't geene met onze gedagten overeen ſtemt. Den *Autheur* ſchryft met veel zedigheit, hy bekent zyn onwetentheit, omtrent de oorzaken van veele dingen; waar omtrent andere op een meeſteragtige wyze, volgens hunne verſchillen *Philoſophiſche* t' zamenſtelſels, uitſpraake doen: zyn *Praktyk* wat de ſcherpe ziektens belangt, beſtaet in weinig dingen; zeer dikwils te aderlaten, zomtyts koppen te zetten, dog nogtans zelden; en alleen, zo veel my te binnen ſchiet, wanneer het hooft meer dan na gewoonte belemmert is; een naaukeurige eetregel, veel drank die

geen quaat kan doen te gebruiken, van tyd tot tyd zagte braakmiddelen in te nemen, zelden *purgeeren*, en in het uiterfte geeft van *Vitriool* te gebruiken. Eindelyk is hy zomtyts tegen zyn eigen t'zamenftelfels aan, verpligt om toevlugt tot de heete hartfterkende middelen te nemen, en de gedagte waar in hy is, dat men de koorts niet te veel moet verfwakken, uit vreze, dat de natuur geen kragt genoeg mogt hebben, om de zieke ftoffe na buiten te dryven: 't welk my als een ydele vreeze voorkomt, gelyk ik, eer ik eindige, zal aantoonen. Ik heb onlangs een boek van *Van der Heyden, De Aqua frigida, fero Lactis & Aceto*, gevonden, dat ik twintig jaren lang te vergeefs gezogt had. Deze Schryver pryft het koude water aan, in verfcheide ziektens, waar ontrent ik van zommige gelegentheit zal hebben in deze Redevoeringe te fpreeken, dog ik zie niet dat hy het voor een fweet middel in de Koortzen erkent: hy zeit alleen op 't einde, dat hy 't niet qualyk zou oordeelen, dat men in de koorts garften water gebruikte.

Ik heb een groot getal genees boeken doorgelopen, zo veel als de bladwyzers my dit toelieten, (want men behoeft niet te denken dat ik ze in zo weinig tyd in 't geheel gelezen heb) en ik heb 'er niets in gevonden, dat overeenkomftig met myn gevoelen is, dies kan ik het niet met eenig gezag onderfteunen.

Ik weet wel dat ik my blootftelle, voor de afkeuring van zommige, en voor de veragting

agting van andere; en ik mag dit wel verwagten, dewyl de groote *Sydenham* zo dikwils, en met zo veel bevreestheit spreekt, in zyne boeken, van de berisping, die hy gereet stond te ondergaan; om dat hy verkoelende geneesmiddelen in scherpe ziektens aangepresen had: ik zal eenige plaatsen van zyne werken aanhalen, zonder my daar mede in het minste met deze groote man te vergelyken, die een van de beste Geneesmeesters van zynen tyd was.

In zyn brief aan Dokter *Brudy* (bladz. 8.) verklaart hy, dat hy 't voor een grooter geluk zou aanmerken, een zeker geneesmiddel voor eenige ziekte uitgevonden te hebben, danalle de rykdommen van *Kresus* te bezitten.

In zyn boek van de *Scherpe ziektens*, (bladz. 352.) verzekert hy, dat zo het de liefde niet geweest was, die hy voor de menschen had, hy nooit zou geschreven hebben, en dat hy 't ten kosten van zyn agting gedaan had, die veel om de nieuwigheit van zyne gevoelens had geleden.

In zyn *Redevoeringe*, over de *afloopende Koortzen*, (Bladz. 93.) na dat hy bekent hadde, dat hy de vierdendaagsche koorts in de Herfst niet konde genezen, en dat de *China* niet genoegzaam was, om het te doen, voegt hy 'er by, zo iemant een bequaam middel vond, dat dit zekerlyk deed, men hem niet als een vroom man zou kunnen aanmerken, zo hy dit aan 't gemeen niet mededeelde.

Myn geheele oogmerk is, myn best te

 doen,

doen, om verkoelende geneesmiddelen in te voeren, die naar myn oordeel, de beste in de scherpste ziektens zyn. Ik zal het tot en eer rekenen wanneer ik op een eerlyke wyze bestraft worde, door geleerde Geneesmeesters, welke zullen aantoonen, dat ik bedrogen ben.

Over XXVII. of XXVIII. jaaren, quam my een buyten gewoone geelziekte over, met een groote Koorts vergezelt gaande, en met zulken kragtigen hoest, dat ik my genootzaakt vond, om my twee maanden lang over einde te houden, zonder te konnen leggen, uit vreeze van te zullen smooren: myn longe was aangesteeken, ik loosde met hoesten veel bloed, en zelfs de laatste veertien dagen een groote menigte slym, die zo swart als myn hoed was: alle de Geneesmeesters, die my gezien hadden, verlieten my, sommige wilden my zelfs geen tweede bezoek vergunnen, ondertusschen behaagde 't God, dat ik tegen de verwagting van elk een het gevaar ontsnapte, hoewel ik het geheele jaar swak en in een quaade toestand bleef.

De volgende lente, namentlyk in de maand *April*, quam my de Geelzugt wederom over, en wel in dezelve week, zo myn geheugen my niet bedriegt, als het voorgaande jaar, met een swaare hoest. Ik vreesde toen niet wederom te zullen opkomen, wegens de quaade toestand, waar in myn pols toen was. Ik sprak ondertusschen eene myner vrinden, die my raadde, een weinig poeyer van *Barnsteen*, met kaut water, in te nemen,

men, ik deed het, en myn hoeſt ſtilde aanſtonts. De eerſte gedachte, die my te binnen quam, was, dat de Barnſteen zulk een ſchiekelyke uitwerkzel niet konde voortbrengen, en dat men 't aan 't water moeſt toeſchryven.

Eenige uuren daar na, myn hoeſt weder gekomen zynde, nam ik een kop water zonder Barnſteen, en ik ondervond het zelfde uitwerkzel: wanneer ik na 't bed ging, dronk ik een glas water, en ik nam een ander by my, om het zelve na myn eerſte ſlaap leeg te drinken. Ik lag de gehele nagt geruſt en ſliep, bevond my des anderen daags morgens aan 't ſweeten: na my afgedroogt en verfriſt te hebben, ſtond ik op, en bevond my veel beter. Ik hield aen, met verſcheiden maalen, zo op dezen dag, als den volgenden, water te drinken, en geraakte die morgen wederom aan 't ſweeten, en bevond my nog veel beter. Eindelyk ſweette ik den vierden dag niet meer, en ik bevond my zonder hoeſten, koorts, en geelzugt.

Ik heb het zelfde in koortzen ondervonden, die zo quaataardig waren, als zy konden wezen.

Ik had een zoon, die zig op zeker nagt niet wel bevond, en zulken grooten koude, geduurende het grootſte gedeelte van de nagt gevoelde, dat het bed onder hem beweegde, gelyk zyne broeders my 's anderen daags zeiden. Hy ſtond nogtans den volgenden dag op, en quam beneden; dog hy had 'er geen half uyr geweeſt, of hy gavoelde zig zo qua-

lyk, dat wy meenden, dat hy aanſtonts den geeſt zou geven: wy bragten hem na 't bed, en zo haaſt als hy 'er op was, gaf ik hem een half pint kout water in, weinig tyt daar na begon hy kragtig te ſweeten, hy ſweette dien geheelen dag. Ik heb hem zelfs by na nooit zo ſterk zien ſweeten; des nagts hield het ſweeten op, wy verdroogden hem zorgvuldig, en 's anderen daags bevond hy zig zeer wel, en begon eeten te eiſchen. Wy lieten hem twee dagen de kamer houden, waar op hy ons zo wel toeſcheen, dat wy oordeelden, dat hy wel beneden mogt komen, 't geen hy deed. Dog de twee deuren van het huis opſtaande, en het hard waajende, 't geen zo ik vermoede de reden was dat hy inſtorte, dewyl hy zig een uur daarna zo qualyk als voorhenen bevond, liet ik hem gelyk te vooren koud water drinken, en hy ſweette ongemeen: het ſweet hield eenige tyd voor de nagt op, wy bezorgden hem, en hy bevond zig den volgenden morgen veel beter: wy lieten hem de kamer vier of vyf dagen bewaren, hy at met luſt, en begon vervolgens uit te gaan, zonder zig van eenig geneesmiddel te bedienen, en zonder dat dit eenig quaad gevolg had, 't welk een genoegzaam goet teken is, dat dit ſlag van ſweeten, niet alleen de koorts wegneemt; maar met eenen ook de maag veel beter en ſchielyker zuivert, als eenig heet ſweet-middel zoude konnen doen.

Ik zal nog een aanmerkenswaardiger voorbeeld, na myn gedagten, byhalen, als het

voor-

voorgaande, van een geneezing, door 't koud water gedaan, in een, koorts die waarschynlyk van de quaataardigste zou geweest hebben.

Een onzer buurvrouwen wierd ziek en sturf aan een quaataardige koorts, de vrouwen, die op haar pasten, maakten geen swarigheit, om te zeggen, dat het de Pest was. Haar man hield een Koffy huis, waar in een kerkelyk persoon, van myn kennis, aan wien ik myn ondervinding verhaalt had, als ook aan verscheiden andere persoonen, welke aldaer een kop Koffy gingen drinken. Deze man leed de geweldigste toevallen, die gemeenlyk in het begin van de quaataardigste koortzen ontstaan, en zei, dat hy zig veel qualyker bevond, als zyn vrou geweest was, wanneer zy ziek wierd, en dat hy 'er zekerlyk aan zou sterven. De kerkelyke persoon zei, dat hy hem zou genezen, en bewoog hem om na 't bed te gaan: wanneer hy dit deed, liet hy hem een pint water drinken: kort daar na begon hy kragtig te sweeten, dat den geheelen dag duurde, en 's anderen daags bevond hy zig zeer wel.

Wat de gemeene koortzen belangt, ik ben van gedagte, dat het water op zyn tyd gebruikt, dezelve gemakkelyk zal wegnemen; ik heb het zo dikwils, in myn huisgezin, ondervonden, dat ik de volgende waarnemingen, die ik ontrent dit stuk gedaan heb, aan het gemeen kan mededeelen.

Voor 1. in de gemeene koortzen doet het water zomtyts niet sweeten, en brengt niet anders,

anders, dan een zagte warmte te weeg; en na dat men twee, of drie uuren, op 't bed gelegen heeft, gaat de koorts weg; men mag dan wel opstaan, en zyne zaken zonder eenig gevaer verrigten: wanneer dit voorvalt mag men besluiten, dat het een dagkoorts is, die in een twee of drie dagen zou opgehouden hebben.

2. Zomtyts sweet de zieke veel; dog zo overvloedig, nog zo langen tyd niet, als in de gevallen, waar van ik voorheenen gesproken heb: wanneer dat gebeurt, geloof ik, dat men 'er uit mag besluiten, dat de koorts zo ze niet weggenomen was, een *gereguleerde koorts*, of 't geen de ouden een *Etterkoorts* noemden, zou geweest hebben.

3. Zomtyts sweet de zieke zeer sterk, gelyk in voorgaande voorbeelden, en als dan heeft men reden om te geloven, dat de Koorts, zo zy niet genezen geweest was, een quaataardige zou geweest zyn,

4. Een langduurige ervarentheit, heeft my genoegzaam geleert, dat een goede dronk koud water, op 't bed ingenomen, allerley slag van koortzen wegneemt, namentlyk, zo men 't in tyds geeft, dat is de *eerste* of de *tweede* dag. Ik heb het eenmaal, met een goeden uitslag op den *vyfden* dag gedaan.

Het is ontrent XXV. jaaren geleden, dat een myner vrinden ontrent CL. mylen (versta Engelsche) van myn verblyf plaats af woonende, aldaar quam, en ziek wierd. Het was den vierden dag reets, wanneer ik zyn aamkomst en ziekte vernam: ik bezogt hem,

in

in zyn Herberg, en overreedde hem, om zich in myn huis te laten overvoeren: zo ras hy daar was, liet ik hem te bed brengen, en gaf hem een brave teug water; hy ſweete XXIV. uuren zeer ſterk, en de koorts hielt aanſtonts op.

5. Ik geloof, dat het onverſchillig is, wat water men gebruikt, 't zy *rivier-put* of *regenwater*, zo 't maar klaar en zoet is: ik gebruik gemeenlyk regenwater, om dat het digter by zynde, gemakkelyker te bekomen is, en om dat het rivierwater eerſt geſchept zynde, gemeenlyk zo klaar nog zoet niet is.

6. Wat de hoeveelheit belangt, eenige theekopjes vol zyn genoeg, om een kind van redelyken ouderdom te doen ſweeten; een man en vrou hebben een half pintje van noden; dog een geheel pint zal zomtyts nog beter wezen.

7. In koortzen die met uitwaaſſemingen vergezelt gaan, gelyk de *Purpurkoorts*, de *Kinderpokken*, de *Maſelen*, doet het water de zieke niet ſweeten; dog het krenkt de koorts zodanig, dat de uitwaaſſemingen zagter en gemakkelyker geſchieden, ik ſtel de peſt niet onder de rang der koortzen die de uitbreeking vergezellen; maar onder de quaataardige, en alleen in de hoogſte trap van quaataardigheit: 't is daarom, dat ik overtuigt ben, hoewel ik nooit gelegentheit gehad heb, om te ondervinden, dat het koude water, in het begin van de peſt aan de zieke gegeven, ſweet zou veroorzaken, gelyk ik by ondervinding weet, dat het doet

in andere quaataardige koorzen.

8. Het is niet nodig, om op deze wyze te ſweeten, zig meer als naar gewoonte toe te dekken; ten minſten, ik heb het nooit laten doen; men heeft het nooit in myn *familie* gedaan, daar men zig nogtans gemeenlyk, om te ſweeten, dubbeld laat toedekken.

9. Het blykt daar uit, dat deze wyze van ſweeten, de gemakkelykſte en de zagtſte is, en die de natuur het minſte gewelt aan doet, en zo is ze heilzamer, en doet meer uitwerkzelen, dan deze kragtige ſweetingen, die in het begin van de koortzen, van haar zelfs ontſtaan, of door heete ſweet middelen voortgebragt zyn: en in der daat, daar is zulken grooten onderſcheit, tuſſchen het ſweeten, dat bygebragt word, door heete ſweetmiddelen, of door kout water, dat 'er niets is, dat meerder kan verſchillen: wanneer men heete ſweetmiddelen inneemt, eer het ſweet uitbreekt, vermeerdert de beweging van het bloed, het geen een grooter hitte voortbrengt, en de koorts voor deze tyd zekerlyk vermeerdert, om niet te zeggen, dat het bloed daer door word verdorven; zo dat, ingevalle de zieke niet overvloedig ſweet, men wel mag twyffelen, of de koorts door de hitte van de ſweetmiddelen en door het daar op gevolgde ſweeten, niet eer vermeerdert, dan vermindert is; maar wanneer men door middel van het kout water ſweet, is de koorts zo verzwakt, de pols gaat zoo gemakkelyk, hoewel wat flaauwer dan in haar natuurlyke toeſtand, dat zo men alsdan een Geneesmeeſter ontbood, en men hem zeide dat

de

de zieke de koorts had, hy het zig niet zoude konnen verbeelden, en de zieke aan 't ſweeten ziende, zou hy aangezet worden, om te denken, dat het een nieuw ſlag van ziekte is, waar van hy nog niet heeft hooren ſpreeken, voornamentlyk wanneer hy den lyder niet meer toegedekt ziet; als naar gewoonte, en aan dezelve by na geen hitte meer gevoelde.

Te meer, wanneer het ſweet, door heete ſweetmiddelen verwekt, heeft opgehouden, blyft 'er in het bloed zodanigen hitte en zulken grooten droogte, dat de zieke daar van zeer ontſtelt is: in tegendeel na het ſweeten, door 't water te weeg gebragt, word de zieke zo fris bevonden, als in zyn natuurlyke ſtaat van gezontheit.

Een jaar, na dat ik *proponent* geworden was, was ik *Paſtoor* van een *Parochie*, waar in gemeenlyk alle jaaren drie hondert perſoonen ſtorven; en vierhondert of meer, wanneer de kinderpokjes regeerden; de gedurige bezoeken, die ik by de zieken deed, hebben my gelegentheit gegeven, om de wyze waar te nemen op welke men hen behandelde. Ik heb dikwils aangemerkt, dat wanneer de Geneesmeeſter, Heelmeeſter of Apotheker in tyts ontboden waren, en aderlatingen braak- en ſweetmiddelen voorſchreven, hoewel het ſcheen dat deze geneesmiddelen wel te pas voorgeſchreven waren, de koorts nogtans vermeerderde, de overhand kreeg, en doodelyk wierd. Ik had toen gedagten, dat de ſweetmiddelen de beſte tegen

 de

de koortzen waren: ik weet niet al te wel hoe dit zo konde wezen; want ik zag het zeer quade uitwerkzelen voortbrengen, maar het gaf my gelegentheit om de ondervindingen te doen, die ik hier aan het gemeen mededeele. Ik kan betuigen, dat het aan 't water nooit ontbroken heeft, in de gevallen, waar van ik gesproken heb, de koorts weg te nemen; en ik ben overtuigt, dat het nooit zal nalaten te genezen, wanneer men 't in tyds gebruikt; zo de oorzaak van de koorts in 't bloed en in de vogten is, en dat de vaste deelen, en de vaten niet beledigt zyn. Ik heb zelfs ondervonden, dat een half pint water of wel een geheel pint, op verscheiden tyden gedronken, zekerder en met minder gevaar geneest, als de *China China.* De *China China* is een goed geneesmiddel, maar ieder een weet, dat het zelden in de vierdendaagsche koortzen slaagt, en niet altyt in de derdaagsche, en dat zo het geen goed doet, quaat veroorzaakt, wanneer men 't lang gebruikt, gelyk daar voorbeelden genoeg van zyn.

Ik had een zoon, die zo gezond was, als iemant kan wezen, en op een lage en vogtige plaats woonende, kreeg hy de koorts, hy oordeelde door het *Quina Quina* te zullen genen, en gebruikte het zes maanden na malkanderen; dog 't zy by gebrek van de lugt, van de koorts, of van 't *Quina Quina,* hy heeft 't zedert geen gezontheit meer gehad.

Hoewel ik met verscheiden persooneen van

myne

myne ondervindingen gesproken heb, heb ik nogtans niemant konnen oveerreden, om het eens te beproeven, dan nu voor eenige tyd.

Het is ontrent agt maanden geleden, dat ik met iemant van onzen Kerkhoofden van de pest sprak, die in Vrankryk regeerde. Ik verhaalde hem de ontdekking die ik gedaan had, daar by voegende, dat ik van gedagten was, dat het water de pest zoude konnen genezen, zo men het ten eersten dronk, wanneer men daar van aangetast wierd. Hy had toen de koorts, nogtans zeide hy 'er my niets van, maar toen hy dezelve kreeg; ging hy te bed, en dronk water, hy sweette agt of negen uuren zeer veel; en naderhand gevoeld hy 'er niets meer van: 't is iets, dat hy my zelfs gezeit heeft.

Een voornaam persoon, met wien ik verscheidenmalen van myne ondervindingen gesproken had, verhaalde my eens, dat hy een arm man op straat gevonden had, die zes maanden lang met de koorts bezet geweest was, en zig in een ellendige staat bevond. Hy gaf hem de raad, myn geneesmiddel te gebruiken, 't geen hy deed, en de koorts verliet hem, na dat hy 't tweemaal gedaan had.

Wat belangt de *Vierdendaagsche Koortzen*, ik heb'er geen ondervinding van genomen; maar ik ben overtuigt, dat een heldere dronk water de hartnekkigste zou wegnemen, en dat'er geen geneesmiddel zou zyn, dat meer goed zou doen, om dat het, schoon de geneezing niet te weeg brengende, minder quaat zou te weeg brengen: neem het zo dikwils als

gy wilt; 't zy dat het geneeſt, of niet, ik derf wedden, om al het geene, dat ik bezitte, dat het nooit geen quaad zal doen: en om alles met een woord te zeggen, ik ben van gedagten, dat dit het onſchadelykſte middel, en te gelyk iets is, dat het meeſte opent, zo men 'er het quikzilver van uitzondert; dog dat nog heilzamer, dan dit is. Het verkoelt het bloed, en bevordert des zelfs omloop, ſchoon het niet mogt doen ſweeten; het bevordert de ongevoelige uitwaaſſeming; dringt door de fynheit van zyn deelen, in de klynſte vaten en adertjes, ſcheid de vogten, die de verſtoppingen veroorzaken van een; ſmelt en verſlind de ſchadelyke en ſteenagtige zouten, die in de fyne vaten mogten dringen, en neemtze met de onzigtbaare uitwaaſſeming weg: dog 't is genoeg over dit onderwerp, ik heb 'er niets meer by te voegen, dan alleen, dat zo de zieke de zelve dag of twee of drie glaſen op verſcheiden reizen drinkt; en dat hy 'er zelfs een weinigje kanari wyn ondermengt de genezing gemakkelyker zal te weeg gebragt worden, hoewel dit niet noodzaakelyk was. Men moet voor 't overige agt geven, dat wanneer het ſweeten begint, men het water drinken moet nalaten. Zo de hoeveelheit die ik voorgeſchreven heb, geen ſweeten te weeg brengt, men kan 'er zo veel te meer in verſcheiden reizen zonder gevaar van drinken. Ik heb nogtans nooit gezien, dat deze hoeveelheit naliet zyn uitwerkzel voort te brengen; ten minſten zo de koorts zo gering niet

was,

was, dat zy van zelfs wegging en by gevolg het ſweeten daar ontrent te vergeefs was.

Terwyl de zieke ſweet, moet men hem van tyd tot tyd een ligt vleesſapje geven.

Laat ons nu tot de *Koortzen* overgaan, die met uitwaaſſemingen verzegelt zyn. De eerſte ondervinding, die ik van 't gebruiken van 't water in de koorts gedaan heb, was in een *Purperkoorts*, wanneer ik bevonden had, gelyk ik reets gezeit heb, dat het water dat ik gedronken had, terwyl ik de *Geelzugt*, een ſterke *Haeſt*, en de *Koorts* had, gelyk die 'er in 't gemeen by is, my een zagte ſweeting veroorzaakt hadde, geduurenee verſcheiden dagen, redeneerde ik daar over, en ik overreedde my, dat het water goed in de koortzen zoude kunnen wezen; dat zo het in 't begin deed ſweeten, het dezelve ook zoude konnen genezen gelyk het gedaan had, in deze, die myn *Geelzugt* vergezelde; en dat zo dit gebeurde, dit ſweetmiddel miſſchien de zelve kwade uitwerkzelen zou te weeg brengen die ik dikwils door heete ſweetmiddelen had zien gebeuren, die dikwils niet alleen onvermogend waren, maar ook de koorts, in plaaats van die te verminderen, vermeerderde. Ik vond dan goed, om de eerſte gelegentheit waar te nemen, die in myn *familie* zou voorvallen, en 't kon onder negen of tien kinderen niet lang aan loopen of dit moeſt wel haaſt voorvallen: veertien dagen daar na had een van myn dogters de koorts, ik liet haar op het bed brengen,

gen, en gaf haar een brave teug water: ik quaam een half uur daar na, en vond ze zoo rood, als vuur, met een *Purperkoorts* bezet. Ik geloof, dat zo men haar heete geneesmiddelen had ingegeven, zy in groot gevaar zou geraakt zyn. Drie of vier van myne kinderen hadden de zelve ziekte, dog zo ſwaar niet: ik behandelde die even eens, en zy wierden alle voor haar zuſter genezen, die de koorts het eerſt gekregen had, en die zeer ziek was geweeſt: en zo de zieke ſtoffe niet ten eerſten uitgedreven was, geloof ik dat ze geen drie dagen zou geleeft hebben.

Wat de *Kinderpokjes* belangt, ik heb de zelve ondervinding met eenen goeden uitſlag gedaan. Eene van myne dogters wierd van de koorts aangetaſt, met zeer ſware toevallen vergezelt zynde, ik behandelde dezelve, gelyk ik gewoon was, in diergelyken gelegentheit te doen. Ik liet haar te bed brengen en gaf haar een luſtige teug water, ik dagt, dat zy aan 't ſweeten zoude geraken, dog zy deed het niet, 't geen my wat verwondering baarde, nogtans hielden de toevallen kort daar na op, en de koorts nam ſterk af. Ik liet haar geduurig verkoelende dingen gebruiken, de kinderpokjes kwamen op den vierden dag te voorſchyn. Ik vervolgde dezelve levens wyze, en gaf haar garſten water, met een ſtuk gebraden brood daar in. Het geheugt my niet, dat ik haar eenige hertſterkinge gaf; maar een weinigje Kanari-wyn, of een ander gematigt ding,

kan

kan geen quaad doen, zo men zo weinig maar geeft dat het de maag een weinigje kan verwarmen, zonder indruk op het bloed te maken: de pokken quamen menigvuldig, dog zeer onderſcheiden voor den dag. Ik heb ze nooit zo veel, zo onderſcheiden en zo verheven gezien; zy wierden ryp, zonder eenige quade toevallen. De zieke had nog hooftpyn, nog raaskallingen, nog flaautens; 't geen my meer verwonderde, was, dat zy geen ongemak nog in de maag nog in de keel had, dat zy des nagts zo wel ſliep, als of ze gezond was, en dat zy het grootſte gedeelte van de dag gewaakt had: op het einde van de kinderpokjes bevond ik geen koorts, zy was niet kwalyker dan voorhenen, en was alleen wat ongeruſt: wy deden niets omtrent het aangezigt: wanneer de pokken waren afgevallen, waren 'er geen kenmerken van overgebleven, of men moeſt haar van na by en met voordagt bezien: men kon niet beſpeuren dat zy de kinderpokjes gehad had, de weinige putten die zy had, waren zo klyn, dat men dezelve niet kon onderſcheiden wanneer men 'er een weinig van af was. Het geheugt my niet, iemand ooit gezien te hebben, die ze wat ſwaar gehad had, die 'er minder hinder van behield.

Ik beken, dat ik geen ander voorbeeld, ontrent dit onderwerp, heb by te brengen: zynde deze dogter de laatſte van myne kinderen, die de kinderpokjes gehad heeft, hebbende alle de andere, uitgezondert een, die reets gehad, eer ik van deze handelwyze wiſt,

't Is daarenboven te vergeefs, iemand te willen diets maken, van zich van een wyze te bedienen, die zo vervreemt van alle gewoone handelwyzen is.

Het blykt daar uit dat het voornaamste in de kinderpokjens daar in bestaat, en na 't geene ik geloof in alle de koortzen, die met een uitborrelinge vergezelt gaan, is de koorts ten eersten te stillen: zo dit gelukt, durf ik verzekeren, dat de uitborrelingen zachter en zonder eenig gevaarlyk toeval zullen geschieden.

Verscheiden Geneesmeesters, die van dit slag van *koortzen* geschreven hebben, geven nochtans voor, dat om de zieke stoffe te doen uitdryven, en de uitwaassemingen te bevorderen, de koorts niet te sterk nog te swak, maar in een gematigde trap moet zyn. Dokter *Sydenham* is van dit gevoelen, hoewel het onovereenkomstig met zyn t'zamenstelzel is, en met de handelwyze die hy in de genezing van de *scherpe Ziektens* opvolgt: zelfs ontsnapt hem op zeker plaats een groote waarheit, die het ten eenemale om verre werpt. *Hoe geruster het bloed is*, zeit hy: *hoe beter de kinderpokjens zullen uitkomen.* Deze grondregel is naar myn gedachte zo waaragtig, als eenig konstregel van *Hippocrates*, en men kanze op alle andere koortzen toepassen, die als klein zynde, even als de kinderpokjens met uitborrelinge verzegelt gaan.

Zy die van het gevoelen zyn, dat ik boven aangehaalt hebbe, zullen mogelyk zeggen, dat de uitdampingen beter in de koorts geschieden, dan in een natuurlyke staat van gezontheit;

heit; dog dit is zo niet, dewyl de grootste swarigheit in de koorts bestaat, om het bloed daar toe te brengen, dat het zyne natuurlyke uitwaasseningen heeft, en zelfs kan elk een zig van de valsheit van dit gevoelen overreden, door een gemeene opmerking in de kinderpokjens: by voorbeeld, wanneer zy niet wel voortzet, vermindert de koorts niet, in plaats dat zy vermindert, wanneer zy gelukkig uitbreekt, en zelfs wanneer ze voortzet en afvalt, is men dikwils zonder koorts.

Ik merke het als een zekere waarheid aan, dat wanneer 'er, volgens de natuur van de ziekte, uitborrelingen moeten zyn, dat het de kragt van de koorts is, die haar belet om ten eenemale uit te breken (en dan moet men niet dan de dood te gemoet zien) of die haar qualyk op een ongeregelde wyze, of tegenspoedig, of met gevaarlyke toevallen, doet uitbreken.

Dokter *Sydenham* merkt op zekere plaats (zo ik my niet bedriege) aan, dat niemand aan de kinderpokjens sterft, om dat ze niet uitbreeken; maar ik ben van het tegendeel overtuigt, dewyl ik menschen heb zien sterven, die kleine witte puistjes over 't geheele lighaam hadden, dat waarschynelyk de kinderpokken moesten wezen, die toen in hun huit was.

Daar zyn twee dingen in de handelwyze van *Sydenham*, in 't genezen van de kinderpokjens, die ik niet goetkeure.

Ten 1. Wil hy, dat de zieke buiten de rusttyd, zo veel als hy kan, van 't bed blyft, op de derde, vierde, vyfde en zesde dag. Hy

oordeelt dat een te groote trap van hitte in deze ziekte gevaarlyk is: ik geloove het, gelyk hy, maar de zieke kan zig zeer wel op het bed voor een al te groote hitte veiligen, met zig niet te veel toe te dekken; en ik ben overreed, dat de kinderpokjens beter door middel van een zagte en geduurige hitte op 't bed zullen uitbreken, als door een vuur, waar door men verbrand aan de eene, en bevrieſt aan de andere zyde. Daarenboven geſchied de omloop van 't bloed gemakkelyker op het bed, alwaar het bloed (*a*) waterpas omloopt, dan wanneer men over einde is, dewyl het als dan (*b*) regtſtandig omloopt, en genoodzaakt is om na de verſcheide deelen van 't lighaam meer of minder op te klimmen; bygevolg heeft het bloed meer kragt op 't bed, dan wanneer men over einde is, om de nodige uitdampinge te doen, en de zieke ſtoffe uit te dryven. De moeyelykheit van deze omloop, van om laag na om hoog, is de reden, waar door ſwakke en tedere perſoonen zig byna altyd qualyk bevinden, wanneer zy eenige tyd van 't bed zyn.

Ten 2. Wil hy, dat de zieke dikwils van plaats op zyn bed verandert, op dat hy niet te heet word. Dit is iets, dat my gevaarlyk voorkomt; want zo de zieke koude vat, gelyk zekerlyk zal gebeuren, indien hy zo dikwils verandert, zal deze koude van een grooter en erger hitte gevolgt worden; en hoewel zy

(a) Horiſontalement.
(b) Perpendiculairement.

zy den zieke aangenaam voorkomt, zal hy 't naderhand wederom moeten betalen. Ik keure de raad ook goet, die zommige geven, om de kamer-vensters van de zieke zomtyts te openen, om daar een versſche lugt in te brengen, die hem goet zal doen; dog men moet wel oppassen; dat de bedgordynen na de kant van de vensters digt zyn, op dat de wind geen vat op hem kan krygen.

Ik heb ook de nutbaarheit van 't water in de *maselen* ondervonden. Een van myne dogters wierd ziek, ik kreeg aanstonds gedachten dat het de *maselen* waren, en wilde daar ontrent zorge dragen; dog kon myn vrouw niet overhalen, om na myn zinnelykheit daar ontrent te werk te gaan. Wy ontboden een oude en zeer ervaren *Apotheker*, en die voor gewoone ziektens noodzakelyk behoorde te weten, wat de bequaamste Geneesmeesters, waar mede hy omging; en die hem langen tyd gebruikt hadden, voorschreven. Hy quam dikwils, en gaf haar verscheiden dingen, die my nu al vergeten zyn; ondertusschen bleef zy qualyk gestelt, en op zekere nagt was zy zo ziek, dat myn vrouw het op geen ander durfde laten afloopen, om op haar te passen; 's morgens ten drie uuren wekte myn vrouw my op, en zei, dat myn dogter gevaar liep van te sterven. Ik stond aanstonds op, en bevond haar veel slimmer als myn vrouw wel dagt; en ik oordeelde dat zy nog drie uuren zoude konnen leven. Wy besloten den *Apotheker* nog eens te ontbieden; dog dewyl het wat ontydig was, een man van zyne jaaren

op

op te wekken, en denkende, dat zo hy al quam, hy dezelve geneesmiddelen als voorheenen, die geen beterſchap aanbragten, zoude geven; daerenboven bedugt zynde, datze wel dood mogt zyn, eer hy quam: zo overreedde ik myn vrouw haar na myn goedvinden te mogen behandelen, en zig aan de Goddelyke Voorzienigheit te onderwerpen, hoe 't ook afliep, en dat zy te bed zou gaan: myn dogter worſtelde toen met de dood, en haar boeſem beziende, zag ik, dat de *Maſelen* ingeſlagen waren, en niet meer dan eenige blaauwe plekken overig waren, 't geen my deed wanhopen. Ik liet haar aanſtonts een klein glas water nemen, durvende niet meer doen, wegens de onzekerheit, waar in ik ontrent de uitkomſt was: twee *minuten* daar na gaf ik haar een tweede, na eenig verloop van tyd een derde en een vierde glas. Ik bezag haar boeſem, na haar het derde glas gegeven te hebben, en ik bevond dat de *maſelen* op nieuws uitgebroken waren, dat zy zeer rood was, en zo vuurig, als zy was eer zy 't water gedronken had; zy had veel moeite om haar adem te halen, en lag als te ziel-toogen; maar eer zy al het water genuttigt hadde, haalde zy haar adem vry en zonder eenige moeite, en kort daar na dronk zy het vierde glas: zy ſliep geruſt ontrent vier uuren lang, bevond zich vry wel: wanneer ze wakker wierd, was ze buiten gevaar, en wierd kort daar na herſtelt.

Uit dit alles beſluite ik, dat zo men haar koud water had gegeven in het begin van de

koorts,

koorts, zy in geen gevaar zou geweest hebben, en dat 't zelfde geneesmiddel verscheide persoonen zou konnen helpen, die in de gemeene koortzen tot het uiterste gekomen zyn, en die met geen uitborrelingen vergezelt gaan; 't zou 't bloed dat bederft beter doen loopen, en gemakkelyker voortstuwen, 't geen als dan noodzakelyk is, ik meene een zagt sweeten, als de beste hartsterkingen; die men gemeenlyk heeft.

Ik heb ook ondervonden, dat het koude water goet is voor de gemeene verkoutheden. Ik merk de verkoutheit als een beginzel van de koorts aan, en een ongemak dat derwaarts henen leit, en de ondervinding leeraart ons, dat ze dikwils daar door eindigt. Niemant kan 'er zich ten eenemaal voor bewaren, hoewel hy altyd in een heete kamer by een goed vuur is, dat hy zich warm houd, dat hy zich zo veel wagt als 't mogelyk is; want zo ras 'er een volheit van vogten is, zoekt de natuur een weg, om ze na buiten te dryven, alwaar een koorts gestigt word. Het aderlaten en sterk sweeten, waar van zy zich, die 't meest op hun zelfs moesten passen, bedienen, zyn niet noodzakelyk; neemt, wanneer gy op 't bed zyt, een glas water, een ander des nagts, en nog een ander 's anderendaags morgens, dit geneesmiddel zal dit klaare vogt verdikken, verzagten en kooken, dat scherpen bytend is, dat de longe prikkelt, en een sware hoest veroorzaakt; want wanneer dit vogt zo klaar is, kan men het niet uitdryven, maar wanneer 't gaar is, en dat de slymen in de longe verzamelen, kan men

men ze gemakkelyk en zonder gevaar na buiten dryven. Zommige Geneesmeesters hebben raad gegeven om water met gebraden appelen op 't bed te nemen; dog dit beneemt het geneesmiddel al zyn kragt, doende de appelen meer quaad, met de scherpheit van de slym te vermeerderen, dan het water goet doet, met het zelve te verzachten en te kooken. Wy hebben in onze nabuurschap een Juffrouw, die voor XXV. jaaren een swaare verkoutheid had, haar Geneesmeester of iemand anders gaf haar raad om water met gebraden appelen te neemen. Zy gebruikte dit langen tyd, dog zonder voordeel: op zeker tyd by haar zynde, sprak zy met my van haar ongemak, ik ried haar de appelen aanstonds na te laten, en niet dan water te gebruiken, zy deed dit, en was binnen korte dagen herstelt.

Dewyl ik nu van de verkoutheden spreeke, zal ik hier een ondervinding bybrengen, die ik over omtrent vyftig jaaren gedaan heb: het een of tweeentwintigste jaar myns ouderdoms, verviel ik in zodanigen teering, dat Dokter *Charleton*, die toen te *Crewshall* in *Cheshire* woonde, en myn Geneesmeester was, aan eenige van myne en zyne vrinden zeide, dat hy van gedachten was, dat wat ik ook doen mogt, ik niet in 't leven zou blyven. Ik had reden om in dezen toestand deze verkoutheit te vreesen, zynde met een swaaren hoest geplaagt. Ik merkte toen aan, dat in alle verkoutheden een gedeelte van 't vogt de neus uitgaat, hoewel het grootste gedeelte op de long valt, en ik nam voor

voor om eens te bezien, of ik alles niet door de neus kon quyt worden, oordeelende dat het veel beter was, dat het daar quaad deed, als op de longe. In de volgende verkoutheit, die ik had, deed ik my niet aderlaten; maar een geheele dag of twee byna niet anders, dan zo fterk te fnuiten als ik konde. Ik deed op deze wyze in myn volgende verkoutheden, en ik merkte aan, dat de vogt meer en meer de neus uitliep; en dat het minder op myn longe viel; ik bereikte eindelyk, 't geen ik begeerde; en t'zedert ontrent vyftig jaaren, beginnen alle de verkoutheden, die my overkomen, door een fterke vloeijing van vogt door de neus, zonder byna eenige hoeft; en wanneer deze vloed ophoud; is het vogt, door het water, dat ik nuttige, zo dik, zo verzagt, en tot een wit flym gekookt, dat het my byna niet meer doet hoeften; en dit flym looze ik met het grootfte gemak van de werelt. Ik geloof dat die geene, die van groote verkoutheden aangetaft worden, en krachtig hoeften, het zelve zullen ondervinden, de zelve handelwyze gebruikende, voornamentlyk, zo zy zo jong zyn, gelyk ik was. Zo ik dit voorbehoedzel niet gebruikt hadt, twyfele ik niet, of de fweet, die 'er zedert in myn long geweeft is, zou gevaarlyker dan nu geweeft zyn. Ik geloof dat ik geen beter plaats kan vinden, om aan het gemeen de wyze mede te deelen, op welke ik de fweet genas, die ik in de longe had. Ik heb hoeftende bloed bloedige materie zes of zeven jaaren lang opgegeven, dan eens meer: en dan weder minder, 't geen

my gemeenlyk des morgens over quam. Na dat is des morgens meer of minder hoeſte, was ik dien dag beter of ſlimmer; wanneer ik niet wel was, en buiten de ſtad op een heuvelachtige plaats wandelde, hoeſte ik aanſtonts, en gaf bloed over, zo dat ik genoodzaakt was, niet dan door de ſtad te wandelen. Ik giſte daar uit, dat de lugt van 't platte land, voornamentlyk op heuvelachtige plaatſen, zo quaat voor zommige is, voornamentlyk voor de engborſtige, als de lugt van de ſtad voor andere: ik deelde deze gedachten aan een Dokter, eene myner vrinden mede, die aan een engborſtigheit ziek lag; dog hy wilde my niet gelooven, en ging op een hooge plaats woonen, alwaar zyn gezontheit van dag tot dag verminderde: na verloop van negen maanden, was hy genootzaakt, om zich na een plaats van een lager grond te begeven; pog hy ſtierf kort daar na. Om dan tot myn onderwerp te komen, ik nam om my te genezen, alle de geneesmiddelen die ik my konde verbeelden, en die andere my zeiden; ik gebruikte voornamentlyk eenvoudige of t'zamengeſtelde balſems, en dat niet alleen een of tweemaal, maar een lange tyd na malkander; ik gevoelde 'er geen beterſchap door, zelfs niet van de balſem van *Gilead*, en alle de Geneesmiddelen brachten niet anders te weeg, dan myn maag te bederven. 't Geen my noch het beſte was, was de bloem van ſwavel, met ingeleide rooſen; dog 't was nochtans niet bequaam om my te genezen. Het laatſte dat ik nuttigde, was de ſwavel-balſem van Dokter *Wil-*

Willis, die my meer quaat dan goet deed. De onnutbaarheit van alle deze geneesmiddelen deed my besluiten, om in 't geheel niet meer daar van te gebruiken, maar my in de handen Godts over te te geven, en my tot myn laatste einde voor te bereiden, dat my zomtyts in de staat, waar ik my bevond niet verre scheen te wezen. Ik ging my zomtyts een uur of twee met myne medemakkers in een koffi-huis vermaken; op zekere avond ging ik 'er zeer qualyk gestelt van daan, myn vrouw my gevraagt hebbende, of ik niet wilde eeten? gaf ik ten antwoord neen. Ik heb, zeize, wat ingeleide pruimen, en die eet gy gaarn. Ik stond het toe dat ze my wat zou brengen: zy gaf my een half tafelbord vol, ik atze, en ging daar op na 't bed. 's Anderen daags smorgens gat ik tegen myn gewoonte niets over, alzo dan gemeenlyk drie of viermaal hoestende, drie of viermaal bloed en bloedige stoffe braakte, 't geen my zeer verswakte; dog nu hoeste ik in 't geheel niet. Ik nuttigde den volgenden avond het zelfde, en hield eenige tyd dezelve levenswyze. Ik bevond my 'er zeer wel by, en verkreeg wel haast myn voorige krachten. Een jaar of twee daar na, braakte ik een bloedige stoffe uit; dog maar eens van myne pruimen nemende, bevond ik 'er my zeer wel by.

Ik heb deze raad aan verscheide persoonen gegeven, die het zelfde ongemak als ik hadden; ik vond 'er een half *dozyn*, die my zeiden, door het zelfde geneesmiddel genezen te zyn.

Ik zal 'er alleen maar noch een ding byvoe-

 gen,

gen, dat ik by ondervinding geleert heb, dat het eeten van ingeleide pruimen, in die hoeveelheit gebruikt, als ik gezeit heb, eer men na 't bed gaat, het vaardigste geneesmiddel is, om de hoest te stillen, de verkoutheit te genezen, en dat het zelfs beter uitwerking als het water doet.

Ik zal nog een ondervinding bybrengen, die ik gedaan heb, zommige Lezers zullen mogelyk oordeelen, dat ik te veel van my zelfs spreeke, dog dat zal niet beletten, om 'er te zeggen, 't geen ik denke.

Wanneer ik *Predikant* in een groote *Parochie* was, alwaar ik acht of negen jaaren myn verblyf hield, predikte ik aldaar tweemaal in een groote Kerk, en voor een groote vergadering, en had 'er 's nademiddags noch dikwils begraaffenissen en den doop waar te nemen. Ik was 'er zomtyts zo moede en uitgeput van, dat ik eenige verfrissing nodig hadde. Ik beproefde het met *Kanarische*, *Mallagase* en *Alikantze* wynen; dog ik bespeurde, dat wanneer ik 'er veel van genuttigde, dezelve my quaad deeden, eindelyk bevond ik, dat ik my noit beter dan met klein bier verfriste. Ik vond nogtans in 't vervolg iets, dat daar toe noch bequamer was, om de vermoeitheit en uitputting der krachten te verdryven dan de sterke wynen, Bier, Koffi, en Thee, (dewyl ik het met alle deze dingen bezogt heb) en met alle vogt dat my bekent was: ik sneed een groot stuk brood, dat ik voorzichtig liet braden, zonder het te verbranden; ik deed het heet zynde in een half pint kout water, en na het zelve eenige
tyd

tyd daar in te hebben laten ſtaan, zette ik dit met elkander by het vuur, en liet het daar zo lang ſtaan, tot dat het water zo heet was, als 't geene men met *Thee* gebruikt; terwyl het by 't vuur ſtaat, ontfangt het de geeſten van 't gebraden broot, en dus zynde, neem ik daar van eenige kopjes, zonder zuiker; zomtyts heb ik 'er drie, vier, vyf, of zes genomen, volgens myn goetdunken: en ik heb 'er my altyt wel by bevonden. Men kan daar uit zien, dat men in de koorts geen onſchadelyker noch verfriſſender vogt kan geven, als dit: zo de zieke met een drooge hitte bezogt is, kan men 't hem koud geven; zo hy begint te ſweeten, kan hy 't warm gebruiken.

Op dit alles kan ik deze volgende waarnemingen opmaken:

1. Wanneer de natuur door eenigen arbeid vermoeit, het bloed verhit, en deszelfs weiachtigheit uitgedroogt is, 't welke de natuurlyke omloop ontſtelt; zo men in eenige tyd niet gegeten heeft, heeft de natuur als dan niet een luſtige dronk heete vogt van noden, die het minſte ſchadelyk zyn, om de omloop te bezorgen, en voort te zetten; in dit geval is het zo zeer de hoedanigheit niet, als wel de hoeveelheit van het vogt, dat de verkoeling te wege brengt.

Ten 2. Wanneer het lighaam vermoeit is, kan het, zonder daar nadeel van te gevoelen, zo grooten hoeveelheit van ſterke en heete vogten niet verdragen, als het doen zoude, zo het dusdanig niet was. De reden daar van is klaar, om dat deze vogten de

 hit-

hitte en droogte van 't bloed vermeerderen, dat door de vermoeitheit niet dan te veel verhit, en uitgedroogt was.

Ten 3. Elk een kan waargenomen hebben, dat wanneer men ſweet, een glas Brandewyn of Kanary wyn het ſweet zo wel opdroogt, als eenige andere ſterke drank; maar dat een glas klein bier, hoewel het, dit vermeerdert, en zomtyts de koorts veroorzaakt, zo het kout is.

Ten 4. Zy die zorg voor hun gezontheit dragen, moeten acht geven, hoe zy zich zullen gedragen, wanneer zy verhit, en van den arbeid vermoeit zyn, 't zy in 't geheel niets drinkende, of niets dan onſchadelyke dingen gebruikende, die het bloed niet meerder verhitten. 't Gebrek van voorzorg in deze gevallen, heeft meer menſchen om 't leven gebragt, als de peſt oit gedaan heeft, of doen zal.

Ik zal aan het gemeen nog eenige ondervindingen mede deelen, die ik in een ander ſlag van koortzen gedaan heb.

Voor eerſt, wat het (a) keel geſwel in de koorten belangt, ik ben verzekert dat een hartige dronk kout water, by tyts op 't bed genoten, wanneer de keel begint te ontſteken, de voortgang van 't quaad zal beletten. Zo dit water doet ſweeten, het zal de vogten elders henen leiden, zo het dit niet doet, het zal verkoelen, en het bloed zodanig vermengen, dat het met zo veel geweld op het zieke deel niet meer zal aanvallen, en niet in de plaat-

zen

(a) Eſquirancie.

zen ſtaan blyven, die voorhenen ten deele gesloten waren. Laat niemand hier zich verbeelden, dat ik het aderlaten verwerpe, in gevallen waar in het bloed en de vogten met geweld op eenig deel aanzetten, gelyk in de *pleuris*, in de (a) onſteeking van de long, in de (b) Belroos enz. want zo het aderlaten oit noodzakelyk is, 't is by deze gelentheden. Ik wil alleen zeggen, dat het keel-geſwel zomtyts zonder het aderlaten, en mogelyk noch beter, door het zelve genezen is. Ik vrees nochtans dat het al te grooten vertrouwen, dat men op de aderlating ſtelt, en de verachting die men voor alle andere dingen heeft, geen gelegentheit verſchaft hebben, om veele misſlagen in alle deze ziektens te begaan.

Ik heb een *pleuris* gezien, die veroorzaakt was door een krachtig verdriet over eenige quade behandeling, die zekerlyk noit door het aderlaten zoude genezen zyn, zo men met de zieke een groote menigte bloed af te tappen, men hem met eene niet veel koud water had laten drinken.

Het is klaar, dat Dokter *Sydenham* voor de verkoelende geneesmiddelen is, in het keel-geſwel, de *pleuris*, de onſteeking der longe, als in andere koortzen, waar in hy ook gelyk heeft; want in 't algemeen ſpreekende, de koorts is de oorzaak van het keel-geſwel, van het zyde-wee, van de ontſteeking der long, en van de belroos, en 't zyn deze ziektens niet, die de oorzaak van de koorts zyn; zy zyn 't

 voor

(a) Peripneumonie, (b) Eriſipele.

voor de meeste tyd ook niet dan van de toevallen, en hangen zeer dikwils van de gesteltheit der deelen af, waar op het bloed en het vogt vallen, wanneer zy die aantasten: voor 't overige, zo de koorts de oorzaak van de *pleuris*, van de ontsteeking van de long, en van het keel-geswel is, deze ziektens vermeerderen van hun kant de koorts, en dus helpen zy zich wederzyts.

Ik ben van gedachten, dat een brave teug kout water, op 't bed gegeven, zo ras als de koorts begint (zo 't in 't eerst is) alle deze ziektens zou voorkomen, en dezelve tot de staat van de gemeene koortzen zou brengen, 't zy datze de loop van de vogten, door het sweet of de onzichtbaare uitwasseming zou afwenden, 't zy in het bloed te verkoelen, en de kracht van haar beweging te verminderen, 't zy in het zelve te mengen, en het dus gemakkelyker in de deelen te doen omloopen, alwaar de ziektens verstoppingen veroorzaaken.

Zelfs vooronderstellende, dat deze ziektens wezentlyk; gelyk men ze noemt, en niet alleen toevallige zyn; zo ras als de keel begint te swellen, dat de pyn zich aan de linker zyde doet gevoelen, dat de kenmerken van 't keel-geswel verschynen, dat de long ontstoken word, neemt men een braave teug water op 't bed, en zelfs de helft meer als naar gewoonte; en dit geneesmiddel zal de koorts voorkomen, en deze ziektens gemakkelyker doen genezen.

Het zal zelfs (a) sweeren, (b) koutvuur,

(a) Abscès. (b) Gangréne.

vuur, (a) aanwas in de neus beletten, die men door ontleding in de lighaamen van die gene bevind, die van de zyde wee, of de ontsteeking van de long sterven, en de verstervingen, die dikwils op swaare belroozen volgen.

Ik heb ook de nutbaarheit van 't water in de (b) *Engborstigheit* ondervonden. 't Zy dat dit de gewoone engborstigheit is, waar in men een moeyelyke ademhaling heeft. 't Zy ze tot een zo hoogen trap gekomen is, dat die geene, die 'er van aangetast word, in gevaar is van te smooren, wanneer hy ter neder legt, wat 'er de oorzaak van mag wezen.

Zo de engborstigheit ontstaat uit de kleefachtigheit en verdikking van 't bloed, is het water ook goed, om het zelve te verhelpen: zo ze ontstaat, om dat de doortogten van de long te eng zyn, of by gebrek van (c) veerachtigheit in de aderen, het water is goet, om de zaken in de behoorlyke staat te herstellen.

Zo ze uit te grooten overvloed van slym voortkomt, die de mond van de long-vaten belemmert en stopt, en aldus de blaasjes belet om zich in de ademhaling uit te rekken, om die daarenboven den hoest verwekt; de ervarentheit die ik heb, dat het koude water het beste geneesmiddel voor de verkoutheit is, 't geene deze vogten vaardig verzagt en kookt, met dezelve in een zagt, dik en witachtig vogt

 te

(a) Polypes.
(b) Astume.
(c) Elasticilé.

te veranderen, het geeft my te kennen, dat zy in het tegenwoordige geval nutbaar kan wezen.

Zo de engborstigheid van de droogheit en hardigheit van de allervaste en vleesagtigste deelen van de longe ontstaan, daar is naar myn gedagte niet beter dan het water om 't zelve te bevogtigen en te verzagten.

Dus is het water te gelyk goet, om het bloed in de klynste vaten te doen omloopen, en de aderen en naauste doortogten bekwamer te maken, om het bloed te ontfangen en over te voeren.

Zo het gebrek in 't middel rit gevonden word, de *musculen* van de borst, de longe te veel perssende, en die haar geen plaats geven om zig in de ademhaling uit te breiden, dan weet ik geen bequamer, om ze weder in een behoorlyke staat te brengen, als het water.

Dog zal men my mogelyk vragen, wat ondervindinge ik ontrent dit stuk heb? Ik ben gereet om het gemeen daar ontrent te voldoen: ik ben in myn tyd een goet voetganger geweest, en ik ben het nog genoegzaam na myne jaaren, ik heb zomtyts (a) agt of negen mylen, eer ik ontbeten had, gekuiert: ik heb de nieusgierigheit gehad, om allerhande slag van vogten te beproeven; om eens te zien, wat my de meeste kragt in 't wandelen zou byzetten. Zomtyts heb ik Kanarische wyn genuttigt, zomtyts andere wyn; zom-

(a) Vesta Engelsche.

zomtyts water, en zomtyts bier, en de ervarentheit heeft my geleeraart, dat het water, de ademhaling bevorderende, eens zo veel gemak geeft, in 't kuieren, dan wyn of bier; nu zo het dit uitwerkzel aan iemand te weeg brengt, die niet engborſtig is, het kan dit ook doen op hen die daar van gequelt worden: men kan dan zeggen, in 't algemeen ſpreekende, dat het water de beſte drank voor een engborſtige is. Laat hy van tyd tot tyd daar van een glas vol nemen, voornamentlyk wanneer hy te bed gaat, of dat hy iets moeyelyks zal aanvangen, dit kan zo eenen niet dan deugt doen. Een geduurige ervarentheit heeft my, ontrent dit ſtuk, zo verzekert gemaakt, dat zo ik ontrent het loopen een wedding aangegaan had, myn tegenwedder mogt vry een half pint wyn drinken, wat my belangt ik zou zo zeel water nemen.

De ervarentheit heeft my ook geleeraart, dat het water het beſte geneesmiddel voor de onverteertheit der ſpyzen is, 't zy datze groot of gering is, en dat het zekerder gaat, en heilzamer is de *gediſteleerde* wateren, met ſlaapbollen en andere kruiden, die men gemeenlyk in deze ziekte geeft.

Het is ook beter, als brandewyn en andere ſterke drank, waar van verſcheiden perſoonen zig in deze gevallen bedienen: ik bekenne dat deze ſterke vogten zomtyts ligte raauwigheden genezen, maar zo zei meer van belang zyn, vreeze ik, dat zy de zelve, in plaats van te genezen, vermeerderen en zomtyts de koorts veroorzaken. Een by na

natuurlyk gevolg van de niet verteering, zo zy niet by tyts genezen word, is de koorts, het water zal het voorkomen, en aan de natuur tyd geven, om haar van haar pak te ontſlaan; het is ook bequamer om het zuur te verbeteren, dat de bedorven ſpyzen, door haar te langduurig verblyf in de maag verwekken; derhalven, wanneer ik my op dusdanige wyze ziek bevinde, drinke ik des morgens een (a) kalkoentje water, des winters zo ras als ik opgeſtaan ben, en des zomers wanneer men, gelyk men dikwils doet, met een zagte ſweeting opſtaat, een half uur daar na: by deze gelegentheit verdubbele, ja drinke ik zelfs tot drie maal toe zo veel water: ik ga zelfs nog verder, tot dat myn ongemak weg is. Door deze handelwyze, die ik zedert twintig jaaren op gevolgt heb, ontbreekt my zelden de luſt om te ontbyten, en ook niet minder, om het middagmaal te houden.

Ik geloof ook, dat een of twee glaſen water bequaam zyn, om de maagqualen te genezen, die wy de (b) zo de noemen, en ik ben overtuigt, dat zy ze ſchielyker zouden genezen, als kryt en eenige andere drooge en inſwelgende aarde, hoewel ze zeer goet zyn.

Ik ben genoegzaam verzekert, dat een brave teug water, bequaam is, om de ſterke brakingen te ſtuiten. Ik meene brakingen, die van zelfs zonder behulp van de geneeskunde ont-

(a) Demi Septier.
(b) Ardeur de cœur.

ontſtaan; want ik durf het niet zeggen, of men 't kan geven, wanneer het braakmiddel te kragtig is, en te veel werkt. De reden die my dus doet ſpreeken, is, dat telkens als ik water ingegeven heb, in 't begin van de koortzen, om de zieke te doen ſweeten, hoewel hy dikwils ſcheen te moeten braaken; nogtans, wanneer hy het water ingenomen had, bedaarde zyn maag zonder opriſping of luſt om te braken.

Zoo ik niet bedugt was, my voor de beſpotting van de Geneesmeeſters en andere bloot te ſtellen, zou ik hier zeggen, wat ik van de genezing van *Cholera morbus*, door een brave teug water, oordeele: zo het quaad ſterk is, gelyk het gemeenlyk gebeurt, het is klaar dat de braakmiddelen, de buikzuiverende, de t' zamentrekkende, en zelfs de ſlaapverwekkende, zo wel gevaarlyk als kragteloos zyn. Zo het water een zieke doet ſweeten, ik geloof dat het een vordering tot zyn genezing is: 't zy hoe 't wil, ik verbeelde my, dat het de braakingen zou ſtuiten, de vogten miſſchien beter als de ſlaapmiddelen ſtillen, en dat ze door haar gewigt de natuur zou aanzetten om niet, dan beneden te werken; waar op men zig dan van de gewoone geneesmiddelen zou konnen bedienen; dog dewyl ik hier niet dan uit giſſing ſpreeke en door redeneeringen die dwaling onderworpen kunnen zyn, zal ik 'er niet meer van zeggen.

Ik ben ten deele, door de ervarentheit overtuigt, en ten deele door de redeneering dat het kout water zeer goet voor het *Ko-*

lyk

lyk is, en dat het niet alleen het toeval daar van zal genezen, maar dat het ook de oorzaak daar van zal weg nemen, 't geen ik by na overtujgt ben te denken, dat de heete wateren niet zouden doen. Ik heb 'er eenige ondervindingen ontrent my zelfs van gedaan: de geheele tyd van myn leven, eer ik het gebruik van 't water wist, heb ik dikwils met het kolyk bezet geweest: ik heb het nooit, God zy glooft, gevaarlyk gehad, nogtans heeft het my dikwils ongemak aangebragt: 't zedert dat ik by na alle dagen water heb begonnen te drinken, geheugt het my niet daar van het minste gevoel gehad te hebben, en zo 't nog al gebeurt is, dat my niet geheugt, 't is zo weinig geweest, dat het geen opmerking verdient: ik schryve dit toe aan het water, dat ik drinke, en ik ben 'er ook overtuigt van, dat dit 'er de oorzaak van is.

Ik geloof dan, dat zo iemant van deze quaal aangetast zynde, een pint kout water neemt, en zig in een geduurige beweeging houd, dan eens zittende, dan eens leggende, zomtyts op de eene, en dan op de andere zyde, dan zig eens in zyn bed omwentelende, en buitelende, dan een trap opklimmende enz. het water ook een van de beste middelen zynde, om de winden te verdryven, zal 't de (a) kringswyze beweging van de ingewanden gebruiken om daar in te slagen: ik kan nogtans niet zeggen, dat ik het ondervonden hebbe, hoewel ik overreed ben, dat het

(a) Periſtaltique.

het ten dezen opzigte wel zou uitvallen.

Wat de oorzaak van het *Kolyk* aangaat, het koude water, voornamentlyk zo men van tyd tot tyd een glas nuttigt, mengt, verkoelt, en verzagt de vogten, die in de ingewanden zyn, en ſchiktze om gemakkelyk door de gewoone uitwaaſſemingen te konnen geloſt worden; daar alle de heete en ſwavelagtige wateren, hoewel zy goet kunnen doen in het oogenblik, wanneer men dezelve gebruikt, om dat zy het quaad voor dezen tyd verdryven, naar myn gedagte de vogten veel eer uitdroogen, die te veel aan de ingewanden gehegt zyn, en kunnen daar alle oogenblikken, deze winden voortbrengen, die oorzaak van het *Kolyk* zyn, met de ingewanden meer dan na gewoonte op te blaſen, zo dat ze niet meer kunnen inkimpen, en de kringswyze bewegingen ten minſten verſwakkende, zo zy dezelve niet ſtuiten. Ik zal niet meer dan een zaak, ontrent dit onderwerp, hier byvoegen; namentlyk, dat zo men zig van dit geneesmiddel bediende, 't zelve, ſchoon 't geen geneezing aanbragt, geen quaat zou doen; dewyl 't geen groote dwaling is te denken, dat het water ter regter tyd genomen winden veroorzaakt.

Het koude water is ook goet voor het neus bloeden, 't welk iets is, dat ik door myn eigen ondervindinge geleert heb. Weinig menſchen zyn aan dit ongemak meer onderworpen geweeſt, den tyd van veertig jaaren lang, dan ik: ik loosde dikwils zeer veel bloed; maar 't zedert ik de gewoonte

ge-

gehad heb, om alle dagen water te drinken, heb ik niet gebloed.

Het is ook goet voor de *Steen*, juist niet om ze te genezen, maar om ze voor te komen en de pyn te verzagten.

Ik heb dikwils van een oud Geneesmeester van myn kennis hooren zeggen, die te *Mancester* woonde, en die schrikkelyk van die pyn geplaagt wierd, wanneer hy te *Cambridge* was, en dat 'er onder alle de geneesmiddelen, die *Cambridge* en mogelyk *Londen* hem kon verschaffen, hy 'er geene gevonden had, dat hem in zyn pyn meer verquikt had, dan veel koud water te drinken: ik was in myn jonkheit, eer ik twintig jaaren berykt had, zeer veel van het *Graveel* gequelt, zo dat ik geen twee uuren na malkander kon zitten om te *studeeren*, zonder pyn in myne nieren te gevoelen: dit deed my verkiezen om staande te *studeeren*, 't welk ik 't zedert die tyd altyt gedaan heb, en aan alle jonge *Studenten* ook aanraade, om 't op te volgen; ik gevoelde evenwel nog de pyn van 't *Graveel*, ten tyd toe, dat ik het water gebruikte: dewyl ik 't zedert deze tyd geen meer zandagtigheit of gruis in myn water gezien, of pyn in myne nieren geleden heb.

Ik heb 't nooit beproeft, of het koud water goet voor de teering is, gelyk *Galenus* zeit, en andere Geneesmeesters ook voorgeven: maar ik heb zomtyts gedagt, dat zo de Geneesmeesters hunne zieken zomtyts water, met een weinig Kanarische wyn gemengt, of eenig ander diergelyk vogt lieten drinken, zo

zy

zy hen ten opzigte van hun voedzel meer vryheit gaven, latende hen zo wel vleeſch als ander dingen eeten, die van een ligte verteering zyn, zonder hen zulken naauwen eetregel te doen opvolgen, dit ook nut zou zyn, dewyl 'er gevaar in de volkomen verandering van 't voedzel kan ſteeken, ten opzigte van hen die de gewoonte hadden om veel vlees te eeten, daar van nu in de ziekte ontbloot zyn, en aan wie men het gebruik van de wyn en 't bier berooft, om ze water te doen drinken: ik geloof nogtans, dat allerlei ſlag van wynen, zonder die van *Alicante* of de oude wynen van *Mallaga* uit te zonderen, hoewel vry veel genuttigt, niet goet voor de teeringagtige zyn.

Ik heb de nutbaarheit van 't water in de verkoutheit ondervonden, en ik heb het met een goede uitſlag aan veele perſoonen aangeraden, die daar van zonder aderlatingen en eenig geneesmiddel genezen zyn. 't Is onder andere eenige jaaren geleden, dat ik iemand ried, die 'er van gequelt was, om na 't bed te gaan, ik deed hem water drinken, en zyne verkoutheit ging weg. Ik geloof dat niemant zal ontkennen, dat de verkoutheit en de Jigt een zeker ſlag van koorts zyn. De verkoutheit is niet dan een onvolkomen en ongeregelde Jigt, en de Jigt een geregelde verkoutheit, die een *Criſes* voortbrengt: de zieke ſtoffe na de verafgelegenſte deelen van 't hart verdryvende, dat is, in de handen en voeten, en ik ben van gedagten dat een geregelde Jigt een verkoutheit zou genezen.

Dokter

Dokter *Brudy* vraagt in zyn brief aan Dokter *Sydenham*, of men geen beter geneesmiddel tot genezing van de verkoutheit zou kunnen uitvinden, dan dit wrede geneesmiddel, (gelyk hy dit noemde,) waar door men zo veel bloed aftapt. Dokter *Sydenham* zeit in zyn antwoord, dat hy een *Apotheker* genezen heeft, genaamt *Matthus*, met hem, drie dagen na malkanderen, zeer veel Huy te drinken te geven; maar dat men dit geneesmiddel aan geen ouden moet geven, uit vreeze, dat hy te veel mogt verſwakken. Ik ben volkomen van gedagten, dat het water zo goet zou zyn en veel minder zou verſwakken (zo men maar de menſchen kon overtreden, dat het koud water geen gevaarlyke nog doodelyke zaak is) dewyl de *Huy* bequamer is, om door afgang als door uitwaaſſeming te werken, en dat dit het beſte middel niet is om de verkoutheit te genezen. En in 't gemeen, van allerlei ſlag van koortzen ſpreekende. Nu is 'er niets, ten minſten naar myn oordeel, dat bequamer is als 't water om te doen ontbinden, en door ſweeten en uitwaaſſemen deze harde zouten weg te nemen, die (zo wy de verſtandige Dokter *Steven* geloven, die zo fraay daar over geſchreven heeft, de zieke ſtoffe) van de verkoutheit en Jigt is: de reden die my dus doet ſpreeken, is, om dat het water het bequaamſte is, om de zouten in te ſweigen en te ontbinden; een hoedanigheit, die niemant tegenſpreekt: dog hoewel het zonder gevaar, in een grooter menigte

kan

kan geuuttigt worden, als alle andere vogt, bequaam tot het zelven gebruik, zo dat het dienvolgens een grooter hoeveelheit van zouten kan ontbinden: Ik kan 'er nog byvoegen, dat 'er niet bequamer is om de verstoppingen te ontsluiten, als het water, voornamentlyk zo men 't overvloedig gebruikt.

Ik twyfel niet, of het koude water is ook goet voor de *Jigt*, die zo zeer na de verkoutheit sweemt, hoewel ik 'er geen proef van genomen heb, heeft een geloofwaardig persoon my daar van een getrou verhaal gedaan. Een voornaam Koopman had de Jigt zodanig, dat hy 'er geduurig mede geplaagt was. Eene van zyne vrinden beloofde hem te genezen, zo gy zyn raad wilde opvolgen: de Koopman dit toestemmende, belaste hy hem niet anders, dan water te drinken, en geduurende zekere tyd, daar wat look onder te doen, 't geen ik onnut oordelen: dewyl 't water zelfs daar toe genoeg was. Dezen man dan gewent zynde, niet dan water te drinken, kreeg de Jigt niet meer, en was binnen korten tyd zo wel gestelt, als of hy de Jigt voorhenen nooit gehad had, en even eens, als zy die 'er nooit van gequelt geweest zyn.

Het is een gewoone *Praktyk* wanneer de Jigt de maag, en de ingewanden aantast, om veel sterke wynen te drinken; de ondervinding heeft geleert, dat dezelve de Jigt uit de maag verdryft, en na de uiterste deelen voortzet: men kan zeggen, dat het dan de tyd is, om eenig geneesmiddel in te ne-

men, dat zodanigen uitwerkzel doet; want zo de jigt deze deelen volkomen aantaſt, mag men wel denken, ten eerſten te moeten ſterven: dog de wyn zal deze kwaal geweldiger, en pynelyker maken, hoewel 't voor die tyd de quaal uit de edelen deelen verdryft. Ik ben van gedachten, dat een brave teug koud water, het zelve uitwerkzel zonder ongemak zou voortbrengen; voornamentlyk zo men 't op 't bed dronk, dan zou 't deze jigtige zouten, die de humeuren en de andere vaten van de maag ongemak aan brengen, en kragtige en gevaarlyke braakingen, als ook de hik en andere moeyelyke toevallen veroorzaken, doen ſmelten; welke quaalen, zo men die ter regter tyd niet voorkomt, alsdan voor de zieken doodelyk worden. Het zou, zo 't op bed gedronken word, de jigtige ſtoffe ten deele inſwelgen, en door de onzigtbaren uitwaaſſeming, een goed gedeelte daar van doen loozen, en het overige vaardiger na de uiterſte deelen, en met minder gevaar voortſtuwen, dan eening heet geneesmiddel zou doen. Ik ſpreek daar van niet, dan by wyze van beſpiegeling, dewyl ik niet gelove, dat ik iemant tot deze wyze van behandeling zal kunne overhalen.

Zy die 't meeſt van de *Jigt* aangetaſt worden, zyn het die een lekkere tafel houden, veel wyn drinken, en hen weinig oeffenen. Daar zyn ook andere in wien dit quaat erffelyk is.

Ik ben verzekert zo deze menſchen, eer zy de jigt kregen, zig wilden onderwerpen, om alle

alle dagen eenige brave teugen water te drinken, dit een goed middel zou zyn, om dit altyt voor te komen: want de wyn ten eenemaale nalatende, voor menſchen, die de gewoonte hebben, om zo veel te drinken, is iets, dat gevaarlyk kan wezen; hoewel 't gevaar miſſchien zo groot niet is, gelyk men zig wel verbeelt. Zo zy, die reets de jigt gehad hebben, redelyker wyze geen hoope kunnen hebben, om 'er niet meer aan onderhevig te zyn, ieder dag een brave teug water dronken, gelyk zy ſterke dranken gebruiken, zou de jigt hen zo dikwils niet overkomen, en zy veel minder pyn hebben; voornamentlyk, zo zy na een glas wyn gedronken te hebben, een glas water gebruiken, zou dit water, deze kalkagtige zouten wegnemen, die door middel van de wyn, die lang in het bloed blyft, zodanige opeenhopen, dat zy in de kleine vaten indringen, en noodzakelyk de jigt veroorzaken; en zouden aldus de lighaamen van de gevaarlykſte en doodelykſte ziektens bewaren.

Het beweegmiddel, dat my aanſpoort, om aan het koude water zo veel kragt als aan de wyn toe te ſchryven, om de jigt uit de maag te verdryven, is de waarneming, die ik al langen tyd gedaan heb, wegens de kragt, die het zelve bezit, om de maag in order te houden, en de galagtige vogten te verbeteren, te mengen, de ſlymagtige vogten te kooken, de winden te verdryven, en alle de ſchadelyke ſcherpigheden te verſtroojen, die hen openbaaren door de zuure uit-

werkze'en van een ontste'de maag, en de kragten van de maag te onderhouden, op dat ze haare bedieningen kan waarnemen.

Een andere reden, die my beweegt om van dit gevoelen te zyn, is, dat in het begin van de koortzen, gelyk ik reets gezeit heb, de maag, hoewel ze gereed is om in opstand te komen en te braken, dezelve, zo ras men koud water gedronken heeft, in stilstand geraakt. Ik laat het aan 't gemeen over, om te oordeelen, gelyk het goed vind, van alles wat ik mogelyk te vergeefs gezeit heb.

Ik zou 'er nog veel meer van konnen zeggen, zo ik wilde bybrengen 't geen de ervarentheit my geleeraart heeft, en 't geen ik by andere gevonden heb, in alle gevallen die van deze natuur zyn: dog het is genoeg: Ik zal alleen maar een beknopt verhaal geeven, van de ziektens ontrent welke *Van der Heyden* in zyn boek, *De Sero Lactis, aqua frigida & Aceto*, van gedagten is, dat het koud water goed word bevonden.

Hy zeit, dat het koude water voor de jigt bewaart, en dezelve geneest, 't geen my billykt ten opzigte van 't geene ik ontrent dit onderwerp gezeit hebbe.

Hy zeit ook, dat het indoopen der handen, en beenen, in 't koud water, de vogten niet doet intrekken; maar dezelve verkoelt, het vel verzagt, en de *humeuren* na buiten trekt, waar uit ik besluite, dat het niet quaad kan wezen, om handen en voeten in de jigt dikwils en zagjes te wasschen, of in 't water te doopen, en daar door, zo men

het

het naauwkeurig waarneemt, zal het vogt van de jigt gemakkelyker na de deelen van de huid wyken, alwaar het vel zagter is, en de fynste adertjes verkoelt, en bevogtigt worden, en alzo bequamer zyn, van zig te openen.

Hy zeit, dat men de *Heuppyn* binnen vier of vyf dagen geneest, alleen in 't begin van de quaal kout water drinkende; zo dit waar is, geloof ik, dat hy bevestigt, 't geen ik van de genezing der verkoutheden, door 't kout water gezeit hebbe: de pyn van de verkoutheit, die in de heupen gevoelt word, is volgens de bekentenisse van elk een moeyelyker te genezen, dan die eenig ander gedeelte van 't lighaam aantasten.

Hy zeit, dat de maagpypen, die uit raauwigheit ontstaan, door 't water genezen zyn; 't geen ik dikwils ondervonden hebbe, gelyk boven gezeit is.

Hy zeit, dat het bequaam is, om de pyn van de steen te verzagten: ik heb 'er ook van gesprooken.

Hy zeit ook, dat handen en voeten in kout water dompelende, die door koude bevrosen zyn, men dezelve geneest, dat door de ondervindinge bevestigt word: dewyl elk een by na weet, dat wanneer men bevrosen handen en voeten heeft, dat het veel beter is, dezelve met sneu te wryven, of met koud water te wasschen, dan die tegen 't vuur te houden, dat dikwils het bloed door de einden der vingeren henen trekt.

Hy haalt ook aan, 't geen *Hippocrates*, in

in zyn V. boek van zyne *Konstspreuken*, *Spreuk.* XXIV. zeit, dat het koude water de styfheit, die zomtyts in de *Musculen* is, geneest, 't welk te weeg brengt, dat het lighaam zig van de eene na de andere zyde niet kan buigen, 't welk iets is dat ik niet weet, en aan *Hippocrates* overlaet.

Hy zeit, dat de lamme leden, binnen weinig tyt konnen herstelt worden, met de zelve veelmalen met kout water te wasschen, Dokter *Pitkarn* pryst het zelfde ook aan, en ik vooronderstelle het ook goet te wezen.

Hy zeit, dat 't een goet geneesmiddel tegen de hooftpyn is, het zelve in 't water te steeken, of te wasschen.

Hy zeit ook, dat het water de *Schouderpyn*, als ook van *Rug* en *Nieren* geneest: 't welk alzo wel de waarheit kan wezen, als het de *Heupjigt* geneest. Ik ben langen tyd van gedagten geweest, dat wanneer de pyn uit verkoutheit ontstaat, en zig in eenige gedeeltens van 't lighaam vast zet, dit een middel zou zyn, om ze veel beter te stillen met koud water, dan met brandewyn, of water van de Koningin van *Hongarie*: ik heb dit nogtans aan niemant konnen wys maken.

Hy zeit, dat men de handen, voeten, en beenen, langen tyd in 't water houdende, de winden die het *Kolyk* veroorzaken verdryft: zo dit waar is, zal men, overvloedig water drinkende, gelyk ik gezeit heb, veel beter en zekerder daar door zyn oogmerk bereiken.

Ik weet wel, dat men van my eenige redenee-

deneeringen verwagt, ontrent het geene ik voorgeſtelt hebbe. Ik heb dan twee dingen te bewyzen.

1. Dat de ſweetmiddelen de beſte voor de genezing der koortzen zyn.

2. Dat overvloedig verkoelende dranken, en inzonderheit kout water te drinken, het heilzaamſte, gemakkelykſte, en kragtigſte middel is, om de uitwaaſſeming en een zagte ſweeting te weeg te brengen.

Ik zeg voor eerſt, dat de ſweetmiddelen de beſte zyn, tot genezing van de kooortzen; zommige menſchen ſchynen geen groote gedagten van het ſweeten te hebben; om dat *Hippocrates* en *Galenus* weinig van de ſweetmiddelen zeggen. Dokter *Friend* ſchynt ook van het zelfde gevoelen te zyn; hy zeit dat men 'er weinig van te verwagten heeft, en dan wanneer de Geneesmeeſter zig daar van bedient hebben, zy genootzaakt zyn, om vervolgens tot de braakmiddelen, tot aderlatingen en het koppen te komen. Dokter *Sydenham* veragt de ſweetmiddelen, in alle zyne werken, en ſchryft ze de gevaarlykſte toevallen toe, die in de koortzen gebeuren: daar by voegende, dat, zo de koortzen door enkele ſweetmiddelen konden genezen worden, elk een Geneesmeeſter zoude konnen zyn.

Dokter *Hartis* zeit, in zyn boek van de peſt, dat het oogmerk van de (a) *Alexipharma-*

(a) Sweetdranken.

maques wel is, om 't ſweeten te verwekken; maar dat ze de koorts vermeerderen.

Daar zyn andere, die gunſtiger van de goede uitwerkzelen van de ſweetmiddelen, in de koortzen, ſpreeken; *Van Helmont* ſpot met hen, die voorgeven, de koortzen door andere middelen, als door ſweetdranken te genezen; Dokter *Willis*, ſchyntze niet dan in de quaataardige koortzen goet te keuren; om het vergif in de quaataardigheit tegen te ſtaan. Dokter *Steven* is van gedagten, dat de klieren van het vel te openen, iets is, dat een grootea ontlaſting door het ſweeten veroorzaakt, en bequaamer is om de koorts weg te nemen, dan alleen de klieren van de maag door braaking te openen, of die van de ingewanden door buikzuiveringen.

Eindelyk beſluit Dokter *Pitkarn*, uit de waarnemingen van *Sanctorius*, over de evenredigheit die 'er is, tuſſchen de ontlaſting, die 'er door de uitwaaſſeming geſchiet, en die van de afgang en 't water maken, dat de koortzen tweemaal gemakkelyker door het ſweeten, als door alle andere ontlaſting genezen konnen worden. Het is niet nodig, een grooter getal van Schryvers aan te halen, ik zal my alleen vergenoegen, om twee aanmerkingen te maken, op 'tgeene ik gezeit hebbe.

Voor 1. Dat ze door ſweetmiddelen deze verſtaan, die men *Alexipharmakiſche*, *Alixeteren*, en *Cardiaquen* noemt, waar van veele uitnemend heet zyn, hoewel zommige wederom zagter en gematigder, dan andere zyn; ik

ik geloof niet, dat de Geneesmeesters toen de manier geweeten hebben om de koortzen door middel van verkoelende dranken te genezen, en voornamentlyk door water in overvloed genuttigt, 't welk een geneesmiddel is, dat men met een goeden uitslag in de hevigste kootzen kan ingeven, zonder dat het van noden is eenig voorbehoedzel te gebruiken: of zo eenig geneesoeffenaar dit bekenst geweest is, hy heeft dit aan het gemeen niet mede gedeelt, of ten minsten heeft hy 'er zig in de *praktyk* niet van bedient.

Ten 2. Zy willen dat men geen sweetmiddelen ingeeft, dan wanneer de tekenen van de kooking van de zieke stoffe door de pis of iets anders blykt: ik zou hier verscheiden Schryvers konnen aanhalen, of liever alle die over dit onderwerp geschreven hebben; dog ik zal 'er alleen maar twee bybrengen.

Dokter *Sydenham* drukt op meer dan twintig plaatsen van zyne werken deze gedagte in, die hy van de kooking van de *humeuren* heeft, en zeit op zekere plaats, dat hy gelooft, dat zy die de koortzen liefst door 't sweeten genezen, niet anders wanen, dan dat de vogten na haar koking niet bequaam zyn om na buiten gedreven te worden.

Dokter *Pitkarn*, die in alle zyne werken de gevoelens van verscheiden genees oeffenaaren bestryd, heeft nogtans dezelve gedagten over dit onderwerp.

Ik ben van gedagten, dat 'er by na geen zaak is, waar in de Geneesmeesters meer dan hier in bedrogen zyn, en dat zy daar door

ſtilſwygende erkent hebben, dat ze in de koortzen niet konnen uitwerken, tot dat zy 'er de tekenen van ontdekt hadden, dan maar alleen agt te geven op zommige van haare geweldige toevallen: namentlyk, dat wanneer de natuur haar werk eenigzins gewrogt had, zy die een weinigje konden helpen, en de koorts genezen, ſchoon het waarſchynelyk was, dat zy van zelfs, zonder haar behulp, zou opgehouden hebben.

In de quetzuren of geſwellen, die op de uitwendige deelen van het lighaam zyn, zeggen wy, dat de vogten gekookt zyn, wanneer het ſcherpe vogt, door behoorlyke behulpmiddelen zodanig verzagt is, dat het in pis verandert. In de verkoutheit, die dikwils in een koorts verkeert, zeggen wy, dat het ſcherpe ſlym gekookt is, wanneer het door de natuur of geneesmiddelen in een zagt, zoet en wit vogt verandert is.

Ik geloof niet dat men kan zeggen, dat zodanigen koking van de koorsachtige ſtoffe in 't bloed is, of kan wezen; dewyl zy de omloop ten eenemaal zou beletten, dewyl het onmogelyk is, dat zodanigen ſtoffe door de fyne of onzigtbare adertjes kan doorgaan, en op een zichtbaare wyze kan uitwaaſſemen.

Dokter *Sydenham* zeit, dat de kooking of verteering, de ſcheiding van de zieke van de gezonde ſtof maakt: zo hy daar door verſtaat dat de ſcheiding in 't bloed zelfs gedaan word, dan zou deze afſcheiding deze ſtoffe erger, en de koorts gevaarlyker maken; zo hy dit begrypt, dat zy buiten 't bloed gedreven word,

wat

wat zal 'er dan van zyn gedachte van de kooking worden?

Dokter *Pitkarn* zeit, dat de kooking de afscheiding van de zieke ſtoffe in zulke kleine deelen is, dat zy bequaam worden, om door de zichtbaare of onzichtbaare uitwaaſſeming verdreven te worden. Dit gevoelen is waarſchynelyker, dan het ander, dog het voldoet niet; want ik ben overtuigt, dat de zieke ſtoffe, die in het bloed is, terwyl het omloopt, zo dik en grof niet is, noch kan wezen, dat het door ſweeten niet zou konnen uitwaaſſemen; maar het gewelt van de koorts ſluit de natuurlyke afgang, en het bloet is zo heet, zo droog, zo verdunt en opgeſwollen, 't geen veele door de verdunning verſtaan, dat het niet door de fyne adertjes kan *paſſeeren*: en bygevolg de zieke ſtoffe kan niet door uitwaaſſemen verdreven worden: terwyl de Geneesmeeſter de kenmerken van kooking afwacht, bederft de zeike ſtoffe het bloed, verandert het meer en meer in zulke zieke ſtoffe; daarenboven komen de kenmerken van de kooking in 't geheel niet voor den dag. Al 't geen de Geneesmeeſter doen kan, wanneer de koorts in een lighaam plaats genomen heeft, is de zaken zodanig te beſtieren, dat het bloed niet te machtig word; dat het bloed door haar omlopingen by trappen, en allengskens de zieke ſtoffe kan uitdryven, en tot zyn natuurlyke ſtaat van omloop brengen.

Ik voeg 'er noch op dit onderwerp by, dat alle heete dingen, welke verhitten, het bloed verdrogen, en dienvolgens uit zyn natuurlyke

toe-

toeſtand brengen: immers zo men 'er niet zeer weinig van ingeeft, laat men ze noemen, zo als men wil, ſweetmiddelen, *Cardiaken*, *Alexipharmaques*, zy zyn veer van daan, nutbaar in de koorten te wezen, in tegendeel zeer gevaarlyk: dat 'er geen beter middel is, om de klieren van de huid te openen, en om het bloed in de fyne adertjes te doen omloopen, dan geduurende de koorts, verkoelende dranken in overvloed te geven, die geen quaat konnen doen, het bloed mengen en verkoelen, en het zelve zo veel als 't mogelyk is tot haar natuurlyke trap van omloop brengen; zo men dit einde kan bedoelen, zullen de kenmerken van de kooking op hun tyd voor den dag komen, en zo men daar in niet kan ſlagen, is het te vergeefs, dat men deze tekenen verwagt.

Het zal niet onnut zyn, hier iets van de ſcherpe en zuure dingen te zeggen, die in 't algemeen door alle de Geneesmeeſters, niet alleen in de gemeene koortzen, maar ook in de peſt zelfs worden voorgeſchreven. Ik beken dat, hoewel ikze tot noch toe zeer goet geoordeelt heb, ik nochtans t'zedert ik onlangs iets van de gevoelen der Geneesoeffenaaren, over de oorzaken van de koorts gelezen heb, daar ontrent een weinig verandert ben. Zommige zeggen, dat den Heer *Boile* bewezen heeft, dat 'er geen ſcherpigheit in 't bloed noch in het lighaam is, wanneer ze in hunne natuurlyke toeſtant zyn. Dokter *Pitkarn* is zodanig met dit gevoelen ingenomen, dat hy de gedachten van Dokter *Willis* uitlagt, welke een giſting

aan

aan 't bloed toeschryft, welke geschiet gelyk die van de wyn en eenige andere vogten by wyze van (a) verzending, of als die van 't huy, by wyze van stremming. Hy zeit, dat alle gisting, niet dan een stryd is tusschen het *zuure* en het *zoute*, waar in het sterkste de overwinnig behaalt. Byna alle de Genees-oeffenaren, die onlangs geschreven hebben, schryven de koorts aan een zeker slag van *zuur* toe, gelyk ik mogelyk gelegentheit zal hebben, om in 't brede op een andere plaats te toonen. Niet tegenstaande dit alles, konnen de zuure dingen in hoedanigheit, als verkoelende aangemerkt, goet bevonden worden: hoewel zy het misschien in hoedanigheit als zuure niet zyn. Ondertusschen heeft niemand het noch gewaagt, om ze in een groote *quantiteit* in te geven; 't geen te weeg brengt, dat zo ze niet goet zyn, zy ook geen groot quaad toebrengen. 't Geene Dokter *Pitkarn* zeit, dat de zuure dingen in zoute veranderen, wanneerze in 't bloed zyn, is voor zo verre de waarheit, anders zou ik vreezen, dat zy niet goed voor de koortzen waren, zo het bedorven vogt in alle koortzen een zeker slag van zuur was.

De beste zuure dingen, die men in de koortzen kan geven, zyn naar myn gedachten *limoenzap*: wanneer ik ongemak aan de long had, was ik verscheide jaaren, dat ik geen zuur kon verdragen; want zo haast als ik het nam,

(a) Deputatio.

nam, gevoelde ik pyn in de keel, ik kon geen heete dingen uit haar natuur meer verdragen, en nuttigde zelfs met ongemak een enkeld kopje Saly, op de wyze van Thee gedronken; dog het limoenzap kon ik noch eenigzins verdragen; 't welk my deed giſſen, dat dit het bloed zo veel niet ontroert als de andere zuure dingen, en dat het derhalven zo ſchadelyk in de koortzen niet moet wezen, als andere, hoewel het zuurder van ſmaak was.

Dog men zal my mogelyk vragen, zo ik op het ſweeten in het genezen der koortzen zo ſterk ſtaan blyve, of ik geen plaats vergunne aan de braakmiddelen en aderlatingen? Ik antwoorde daar op, dat ik het noit beproeft heb, of gelegentheit gehad om het te doen, 't zedert het gebruik van het koud water bekent geweeſt is.

Wat de *braakmiddelen* belangt, ik twyfele niet, of zy kunnen zeer goed wezen, wanneer het onderwerp dit vereiſt; maar t'zedert dat ik my in de koortzen van 't water bedient heb, heb ik ze onnut bevonden; te meer, om dat zo haaſt men water gedronken heeft, de qualen van 't *hart* ophouden, en de maag bedaart is. Alle Geneesoeffenaaren komen hier in over een, dat zy in het begin van de koortzen goed zyn. Dokter *Hartis* pryſtze voornamentlyk in alle koortzen, en zelfs in de peſt aan, gelyk men in zyn Latynſche werk over de peſt kan nazien. Maar zy ſtemmen ook eenpaarig toe, dat de braakmiddelen zagt moeten zyn, en intyds gebruikt worden, anderzins ontroeren zy het bloed te veel, dat het reets niet dan

te

te veel is. Voor 't overige, daar is een groot getal koortzen, waar in de maag maar weinig ontrust word; 't geen de oorzaak is, dat de braakmiddelen niet altyd even noodzakelyk zyn, dewyl het te vergeefs is, door veel geneesmiddelen te doen, 't geen men door minder kan verrichten.

De koortzen zyn zulke gevaarlyke dingen, en het goede of het quaade uitwerkzel van de geneesmiddelen, die de Geneesoeffenaren geven om ze te genezen, hangt van zo veel omstandigheden af, dat ik overtuigt ben, dat het voor de bedrevenste Geneesoeffenaars moeyelyk valt, om nette waarnemingen te doen, wanneer het aderlaten, dat een van de eerste dingen is, die men gemeenlyk voorschryft, goet of quaat doet, en of zy eenig uitwerkzel in de meeste koortzen veroorzaakt.

In myn *familie* was eens een zeer quaataardige koorts; wy waren met ons elf zieken, vyf wierden 'er adergelaten, en zes niet. Ik bespeurde geen onderscheit tusschen die geene, die niet, en die al adergelaten waren. Eene van myne dochters stierf, maar 't was om dat ze niet wel behandelt wierd. Zy was twee dagen zonder koorts, en scheen ons toe genezen te zyn; de *Apotheker* oordeelde dat men haar *China China* moest ingeven, om het wederkomen van de koorts te beletten. Zy nam het in, en was aanstonts zieker dan te vooren Zy stierf binne drie of vier dagen, met een zeker slag van pestbuylen bezet. Ik ben 'er moeyelyk over, dat zommige Geneesmeesters zo stout zyn, dat zy *China China* in quaadaardige koort-

koortzen ingeven, wanneer dezelve wat ophouden en verminderen. Dog ik ben blyde, twee grote Geneesoeffenaren te vinden, gelyk Dokter *Sydenham* en Dokter *Friend*, die den eenen het te lang gebruik, dat men 'er van maakt, afkeurt, en den ander dat men 't zodanige ingeeft, die tusschenpozige koortzen hebben.

Zeker, het groote verlies van bloed, dat ik in myn jonkheit gehad heb, en verschyden Historien die ontrent dit stuk in *Schenkius*, en andere Schryvers gevonden worden, hebben my overreed, dat men veel bloed kan verliezen, 't zy in ziekte, of in gezontheit, zonder zich daer qualyk by te bevinden.

Maar aan de andere kant, kan ik qualyk geloven, dat acht of tien oncen bloet in het begin van de koortzen veel goets kunnen doen, 't zy dat 'er met het bloed de zieke stoffe ook uitgaat, dewyl 'er niet meer is, in 't geene afgetapt word, als in 't geene overig blyft, of 't zy in de omloop te bevorderen; want de moeyelykheit van de omloop is niet in de aderen, maar in de slagaderen, door de verstoppingen die 'er gemeenlyk onder de koortzen in de fynste adertjes voorvallen.

Het aderlaten kan geen meer indruk maken op het zenuwzap, welkers verderf en scherpheit, naar 't gevoelen van zommige, de oorzaak van alle koortzen is. Alle de vaten, inzonderheit de slagaderen en aderen, zyn veerachtig, en openen of sluiten zich eenigzins, volgens de hoeveelheit der vogten, die ze in zich bevatten: zo dat, ingevalle het bloed te heet,

heet, te dik, te veel uitgedroogt, door de hitte te veel verdunt of opgeſwollen is, de omloop ook veel moeyelyker dan voorheenen zal zyn.

Het zekerſte middel om de omloop van het bloed te bevorderen, is het bloed zelfs te veranderen. Het grootſte gebrek van 't bloed in de koortzen is, dat het te veel weiachtigheit ontbreekt, zonder 't welke de omloop niet gemakkelyk geſchiet; maar dat als dan te veel verdroogt, en uitgewaaſſemt is, door de buitengemeene beweeging en hitte van het bloed. Nu is 'er geen zekerder middel om de omloop van het bloed te bevorderen, dan verkoelende dranken te gebruiken, die geen quaad konnen veroorzaken, waar voor ik het gemeene water voor het beſte oordeele, als meer na de weiachtigheit van 't bloed gelykende, dan eenig ander vogt, wat het ook zyn mag. Deze vogten zullen het bloed mengen, deszefs opgiſting en verdunning ſtuiten, en minder plaats in de vaten doen beſtaan. Zy zullen het verkoelen, bevogtigen; deszelfs beginzelen in een behoorlyke vermenging onderhouden, en 't beletten om van een te ſcheiden, en te ſtremmen.

Of, zo eenige ſtremming of verderf in de bloed-deelen is, zal het water dit verdryven, en met het bloed omloopen. Het bloed dus vermengt en verkoelt zynde, zal veel gemakkelyker door de fyne adertjes *paſſeeren* in de klieren van de huid, en zich door een onzichtbaare en zichtbaare uitwaaſſeming ontlaſten van alle de ſchadelyke deelen, en de koorts

L zal

zal of eensklaps; gelyk ik dikwils ondervonden heb, of hy trappen weggaan.

Daar blyft voor my dan maar een ding overig, dat het voornaamste is, dat ik in dit geschrift ten oogmerk heb, namentlyk om aan te toonen, dat het waarschynelyk is, dat zo persoonen, van de pest aangetast, zig van dit geneesmiddel bedienden: zo ras zy daar van aangetast wierden, het koude water hen zou genezen: om daar toe te komen, laat ons dus by trappen opklimmen.

Voor eerst, de *Pest is een Koorts*: wanneer ik dus spreke, maak ik een onderscheit, tusschen de besmette lugt, die uitwendig is, of die uit de persoon voortkomt die de pest heeft, en de ziekte die deze lugt veroorzaakt.

Het eerste is geen koorts, maar de oorzaak van de koorts: 't is waar, dat wanneer de besmetting zo geweldig en quaataardig is, dat zy eensklaps de geesten smoort, en zig daar van meester maakt, dat zodanigen pest zonder koorts kan wezen: het is ook waar, dat zo ze schielyk komt, de zieke kan sterven, eer de koorts tyd heeft zig te openbaaren; maar zo de natuur tyd heeft, om tegen de ziekte te stryden, zal deze stryd een koorts voortbrengen: met een woord, men kan in 't algemeen zeggen, van de pest sprekende, dat ze een koorts is.

Zommige werpen daar tegen in, dat de *History* van verscheide persoonen gewag maakt, die aan de pest gestorven zyn, zonder eenige koorts te hebben. De heilige *History* verhaalt ons

ons van t' zeventig duifens mannen, die ten tyde van *David* in drie dagen aan de peft ftorven, maar daar word ook gezeit, dat ze door de hand van den Verderf-Engel omquamen, en dus was het geen gewoone peft.

Het is zeker dat men ze in alle peften vind, die fchielyk fterven, dog dat is niet tegen ons, 't zelven valt voor in de gemeene quaataardige koortzen: ik heb menfchen in een dag of twee aan quaataardige koortzen zien fterven, ten tyde, dat de tegenftand van de natuur, tegens de quaal, de koorts ook begon voort te brengen. Men heeft ook aangemerkt, dat zy, die aan de vierdendaagfche koorts fterven, die altyt in de koude in 't begin van de koorts doen. Het komt hier alleen maar op aan, om te weten, of de *Hiftory* van eenige peft fpreekt, waar in alle die geene, die 'er van befmet waren, daar aan zonder koorts te hebben ftorven: en dewyl we iets diergelyks niet vinden, ben ik overreed, dat de peft een koorts is, en dat over al waar de peft gevonden word, de koorts de befmette perfoon aantaft, ten minften als de natuur ten eerften niet ter neder geflagen was, en geen tyd had om zig tegen de quaataardigheit van de befmetting te verdedigen.

Ik merke het *Engelfche fweet*, als eene van de gevaarlykfte peften aan, die 'er ooit geweeft zyn, hoewel het door eenige hedensdaagfche Schryvers, een gematigde peft genoemt word: want daar is niets geweldiger dan op een dag op vyf hondert perfoonen

aan te vallen, en die zonder barmhartigheit in XXIV. uuren te dooden, en ondertusschen is het niet zonder koorts.

2. De *Pest* is om eigentlyk te spreeken, een geduurige koorts: de Geneesmeesters noemen deze geduurige koortzen, waar in de koortsagtige gesteltheit altyd, 't zy meer of minder, in de heheele loop van de koorts bestaat; en de afgaande, deze *waar* in geduurende de tyd van de ophouding, zig geen teken van de koorts vertoont, en de zieke daar van schynt vry te wezen; zodanige zyn de derde, en de vierdendaagsche.

Ik geloof, dat alle de koortzen, zo wel als de quaataardige en de pest zelf, een tussen poos in hun loop hebben, dat is tyden, waar in de koorts zo sterk als anders niet is: men noemt ze wel geduurige, om dat ze de zieken nooit ten eenemale verlaten: en de pest is een koorts van dezen aard, hoewel ze de ergste en gevaarlykste van allen is.

3. De pest is koorts, waar in de ongeregeltheden der geesten, en van 't zenuw zap grooter is, en de verrotting en 't verderf van 't bloed en de vogten aanmerkenswaardiger, dan in eenige andere ziekte is: daar is een groot verschil onder de geneesoeffenaars, om te weten, of de natuur van de pestagtige koorts in de verrotting bestaat. *Frakastor* beschryft het, een zeer vuyle verrotting te zyn, en veele zyn van zyn gevoelen: anderen willen, det men het de naam geeft, van de vergiftige besmetting, die 'er de oorzaak van is: ik geloof dat de pest niet dan zelden

zelden uit een geduurige verrottinge in 't lig- haam ontstaat, en die veroorzaakt word, door het verderf van het bloed en de vogten: hoewel 'er lighaamen konnen wezen, die bequamer zyn dan andere, om de besmettinge van de lucht, of van besmette persoonen aan te nemen, en maken de koorts dus kragtiger en doodelyker. 't Geen zeker is, is, dat zo de pest zyn weg gaat, en men dezelve niet stuit, zy een groote verrotting zal veroorzaken.

4. De pest moet niet onder het getal van deze koortzen getelt worden, die in 't algemeen met uitborrelingen vergezelt gaan. Een vermaard Schryver, dezer dagen, de pest met de kinderpokjens vergelykende, geeft voor, dat de pestkolen en buylen zo wezentlyk aan de pest zyn, als puysten in de kinderpokjes: ondertusschen hebben alle de Genecesmeesters, die persoonen welke aan de pest lagen, aderlieten, ons gezeit, dat veele van de pest genezen, en tot een volkomen gezontheit gekomen zyn, zonder dat 'er voor, of na, of geduurende de quaal, eenig kenmerk of toeval van de pest aan hen bespeurt wierd, derhalven ben ik van gedagten dat de pestkolen en buylen niet wezentlyker aan de pest, dan aan andere koortzen zyn.

5. Het gemeenste gevoelen onder de Geneesmeesters is, dat 'er geen verschil tusschen de pest, en andere quaataardige koortzen is, dan in de trap, in de grootheit van de besmetting, en van de bequaamheit om andere te besmetten; en zy zullen gemeenlyk geen ander onderscheit tusschen dezelve maken, dan alleen, dat 'er in de andere quaat-

aardige koortzen meer opkomen, dan sterven: daar 'er in de pest meer van sterven, dan genezen. Het geheugt my niet, eenig Schryver, 't zy oud of jong, gezien te hebben, die andere gedagten hier ontrent heeft; derhalven oordeele ik, het zeer onnut te zyn, om hier getuigenissen by te brengen: alle de raadgevingen die deze schryvers ter genezing van de pest geven, is alle de dingen te gebruiken, die goed in de quaataardige koortzen waren, ter genezing van de ergste pest ziekte.

Alle onze hedensdaagze Geneesmeesters leeren niets anders: alhoewel alle de geleerde mannen de pest nooit gezien of de geneeskonst in de plaatzen, daar ze was, geoeffent hebben, oordelen zy nogtans genoegzame kennisse te hebben, van 't geene dezelve aangaat, om 'er over te schryven, en om die geene, die, 'er van aangetast worden, te behandelen, zo zy in het land quam, om dat zy oordelen, dat het niet anders is, dan een quaadaardige koorts, die op zyn hoogste trap is gekomen: en ik ben volkomen overtuigt, dat zo iemand van hen eenig geneesmiddel wist, dat de quaataardige koortzen onfeilbaar wegnam, hy het niet zou nalaten, om 't in de pest te geven. Laat deze Heeren my dan de vryheit vergunnen, om even eens als zy te redeneeren; ik heb 't niet eens, maar zeer dikwils bevonden, dat een brave teug kout water op het bed gegeven, in het begin van de quaataardigste koortzen, die wy zedert XXV. jaaren, en langer in *Londen* ge-

gehad hebben, hen alle, door een overvloedig ſweeten genezen hebben; 't is daarom, dat ik, zo ik de geneeskunde oeffende, dit geneesmiddel in de peſt zou goet keuren; wanneer de gelegentheit zich daar toe aanbood; en ik twyfele niet, of ik zou het ook met vrugt doen; dog laat ons voortgaan.

6. Alle de Geneesmeeſters bekennen, dat men tot nog toe geen zonderling geneesmiddel heeft uitgevonden, dat de peſt zeker geneeſt: men behoeft niet verwondert te wezen, dat Dokter *Pitkarn* iets voorſtelt, dat in de geneeskunde te wenſchen was; namentlyk een geneesmiddel te vinden, dat de Koorts eensklaps wegnam. *Etmuller* zeit, dat daar toe geen zonderling middel is, ten zy wy daar onder willen ſtellen, een gedroogde pad, of de *Kamfer*: wat het eerſte belangt, daar van ſchryft *Van Helmond*, een goede gedagte te hebben; hy zeit van een Geneesmeeſter, genaamt *Butter*, gehoort te hebben, dat hy verſcheide perſoonen door dit middel had genezen: dog hy kon agter deze man zyn geheim niet komen; om dat hy niet lang daar na gebannen wierd. Men zou mogelyk konnen denken, dat een pad, zo digt by 't hart gebragt, minder in ſtaat zou zyn, om de fenynige deelen van 't hart tot haar te trekken, dan het hart, om die van de pad na zig te halen. Wat de *Kamfer* belangt, hoewel veele de zelve pryzen, als een zeer kragtig ſweet dryvend middel, heb ik ze nogtans nooit alleen, in de peſt of in een andere koorts zien voorſchryven: 't is nodig dat het

met een groote menigte vogt vermengt word, dat misschien de quaal zonder de *Kamfer* zou verdryven. *Richard Blankmore* zeit, dat hy de *Kanfer* nooit veel uitwerkzelen heeft zien doen, gelyk de meeste balzems en balmzemagtige gommen.

7. Eenige van de beste Geneesmeesters, merken de sweetmiddelen, als de heilzaemste, de vaardigste, en bequaamste voor de pest aan.

Ik zal met *Diemerbroek* een begin maken, die naar 't oordeel van veele, het beste en 't wydlopigste van de pest spreekt, in *het zesde Hooftstuk van het III. boek van zyn werken, in Folio.* Hy zeit ons, dat zyn handelwyze dusdanig was. De eerste, de tweede, of de derde dag, gaf hy sweetmiddelen; zo men ze uitbraakte, gaf hy andere, zo men qualyk aan 't sweeten kon komen, liet hy de zieke meer dan na gewoonte toedekken: zo de koorts vermeerderde, hervate hy de sweetmiddelen, ten tweede en derde reize, en zelfs tot vier en vyfmaal toe. Deze handelwyze toont aan, wat gevoelen hy van 't sweeten in de pest had.

In het agtste Hooftstuk van het tweede boek, keurt hy de uitwaassemingen goed, en zeid verscheiden persoonen gekent te hebben, die besmet waren, en door een vaardig sweeten genezen zyn.

Op bladzyde 164. zeit hy, door ondervinding, van veele voorbeelden, daar in bevestigt te zyn, dat een groot getal persoonen door 't sweeten zyn genezen, en dat weinige

ge dit door andere middelen bekomen hebben.

Tegen het oude gevoelen aan, dat de ſweetingen in de koortzen gevaarlyk zyn, eer de vogten zyn gekookt, ſchryft hy nogtans zyne ſweetmiddelen, in het begin van de quaal voor; zeggende dat het zo ſchielyk toe gaat, dat, zo men de zieke niet haaſtig te hulp komt, alle geneesmiddelen onnut zouden zyn: hy beweert, dat het gemeene gevoelen van de kooking plaats in andere koortzen heeft, waar in de ziekte uit de vogten ontſtaat, maar niet in de peſt, die van de beſmetting komt. 't Is een zeer onnutte onderſcheiding; want de ondervindinge heeft my overtuigt, dat het ſweeten ook goed is, in alle koortzen, alwaar men geen uitborrelinge van noden heeft, gelyk hy te regte gelooft, dat zy het in de peſt is. Hy bekent (bladz. 167.) dat hy zorg droeg, geen al te heete ſweetmiddelen in te geven; maar dat, zo hy ze gaf, hy die met verkoelende dingen vermengde, gelyk met *Aſyn* of *Limoenzap*.

Ik zal 'er nog een plaats of twee uit *Sennert*, over het zelve onderwerp byvoegen. Ik ben, (zeit hy), volkomen overtuigt, dat veele van die aan de peſt geſtorven zyn, dit ontſnapt zouden hebben zo zy hun in tyts van de nodige geneesmiddelen bedient hadden, en dit ook zo dikwils, als 't nodig was, hervat hadden; want zo ras iemand daar van aangetaſt word, moet hy aanſtonts en zonder

der eenig uitſtel ſweetmiddelen gebruiken, en zelfs tot driemaal daags toe.

Hy zeit *Bladz.* 817. dat het beſte middel, om de peſt te genezen, dit is, zo ras deze ziekte iemant aangetaſt heeft; moet hy na de byſtand van God afgeſmeekt te hebben, ten eerſten tot de ſweetmiddelen zyn toevlugt nemen, zonder dit, waar het ook om mogt wezen, te verzuimen, en de reden waarom zo veele perſoonen aan de peſt ſterven, is om dat zy de ſweetmiddelen te veel verzuimt hebben. Ik ben overtuigt, voegt hy 'er by, dat veele dit zoude ontſnappen, zo zy dit in 't werk ſtelden, eer de vogten hadden begonnen te bederven: ik heb dikwils in peſttyden waargenomen, dat zommige, die 'er van aangetaſt wierden, aanſtonts ſweetmiddelen gebruikten, en daar op begonden te ſweeten, naderhand die quaal niet weder gevoelden, maar des anderen daags hunne zaken wederom konden verrigten: daar men, wanneer men dit agt of twaalf dagen uitſtelt, om ſweetmiddelen in te nemen, van hondert naaulyks een, zal ontkomen.

Men kan daar uit afnemen, wat gedagten *Sennert* van 't ſweeten in de peſt maakt, en van de ſpoed, die 'er vereiſt word, om de zelve te gebruiken. Ik zou nog meer getuigeniſſen konnen byhalen, dog deze zullen genoeg zyn.

8. De heete ſweetmiddelen, zyn zo wel gevaarlyk in de peſt, als in andere koortzen, ten minſten, zo zy niet matig, en voorzigtig ingenomen worden. Zy zyn zelfs gevaarly-

lyker, in de peſt, dan in andere koortzen, om dat de ontſteeking daar in grooter is. Ik vind, 't is waar, nog eenige groote mannen, aan de oude beoeffening vaſt gehegt, om de heetſte ſweetmiddelen in de quaadaardige koortzen te geven, en de kragt van de geneesmiddelen na de quaataardigheit van de koorts te ſchikken; by gevolge de ſterkſte van allen in de peſt te geven: dog de meeſte ſchynen deze *Praktyk* afgeſchaft te hebben, en willen liever van de heete ſweetmiddelen afſtand doen, en zig aan 't fenyn bloot ſtellen, dan ſweetmiddelen te gebruiken en de koorts te vermeerderen. 't Is waar, dat de heete ſweetmiddelen, in 't begin van de koortzen ingegeven, terwyl de natuur nog ſterk is, en het bloed niet veel is bedorven, gegeven, zeg ik, in veelheit, en op een bequame wyze, om een overvloedig ſweet te verwekken, de koorts kunnen verminderen, of mogelyk weg nemen. Dog zo ze niet doen ſweeten gelyk dikwils gebeurt, of datze de natuur te veel pynigen, moeten zy veel quaat veroorzaken. *Diemerbroek* belyd, gelyk ik boven aangemerkt heb, dat hy de heetſte ſweetmiddelen niet durfde ingeven, zonder daar eenig verkoelend vogt onder te mengen, zo dat men volgens de gedachten, die men van die noodzakelykheit, om het fenyn tegen te gaan, gemeenlyk heeft, en wegens 't gevaar waar in men is, om de koorts te vermeerderen, een Geneesmeeſter dikwils in beraat moet ſtaan, wat hy doen zal.

Zo men dan iets kon vinden, dat een overvloe-

vloedig en zagt ſweeten in 't begin van de koorts te weeg bragt, zonder de koorts te vermeerderen, zou dit een Geneesoeffenaar uit veel belemmering redden: nu dit is het, 't geen ik ſtoutelyk verzekere, dat het koude water in 't begin van alle de koortzen zal doen, die niet nootwendig met een (a) uitboorelinge vergezelt gaat, en zelfs naar myn gedachte in de peſt; dat is, dat het zulken overvloedigen en veel zagter ſweet zal verwekken, als eenig heet ſweetmiddel zou kunnen doen, en dat, wel verre daar van daan, om de koorts voor, en geduurende het ſweetten te vermeerderen, zy de beweeging van 't bloed zal ſtillen, en de koorts op zodanigen wyze de kragt benemen, dat men naauwelyk zal kunnen gewaar worden, of men de zelve heeft, wat de koortzen aangaat, die altyd met uitborrelingen vergezelt zyn, het zal de koorts zodanig verzagten, dat deze uitlopingen veel ligter zullen zyn, als zy anderzins zouden geweeſt hebben.

Maar, zal men tot my zeggen, moet men niet om 't vergif of de ſenynige deeltjes denken, die de geeſten, het bloed of de vogten bezet die de koorts veroorzaakt hebben? moet men dan alle de heete ſweetmiddelen nalaten, die ieder een 1500. jaaren lang geoordeelt heeft zo zeer tegen het ſenyn te ſtryden, 't geen men als de oorzaak van de vergiftige koortzen, en voornamentlyk van de peſt

(a) Eruption.

peſt aanmerkt? daar op zal ik door de volgende voorſtellingen antwoorden.

9. Het zelfde geneesmiddel, dat de koorts geneeſt, en de zieke ſtoffe wegneemt, doet dat ook het vergif, dat 'er de oorzaak van is: wanneer de bedorven deeltjes van het zenuw ſap, van het bloed, en de vogten, door een overvloedig en zagt ſweeten is weggenomen, moet het fenyn of het vergif, van wat ſlag het ook is, met het zelven vertrekken: en de natuur vernielt met behulp van de konſt te gelyk het uitwerkzel, en de oorzaak: het ſchynt zeker ook onmogelyk, dat de zaak anders zy. Ik geloof dat alle deze heete geneesmiddelen, die het vergif beteugelen en de koortzen genezen, het zelven nut door een zonderlingen hoedanigheit te weegbrengen, die hen de kragt geeft om het vergif tegen te ſtaan; maar om datze een kragtig ſweet verwekken, dat de ſtoffe van de koorts, en het fenyn te gelyk uitwaaſſemt.

Ik kan 't niet verdragen, dat de Genees-oeffenaren het verſcheiden ſlag van het fenyn, van de peſt durven bepalen; en aanwyzen wat vergiftig dier, het groeizaame, of *mineraale*, daar 't naaſte mede overeenſtemt: ik denk nogtans, dat dit het *mineraale* is, dewyl wy menſchen zien, die door de dampen ſtikken, die 'er zomtyts in de peſt ontſtaan, wanneer de beſmetting groot is; 't welk waarlyk geſchiet, wanneer de beſmetting uit de lugt, en niet, wanneer ze uit de beſmette lighaamen ontſtaat.

Derhalven, hoewel men verſcheiden dingen

gen weet, die men als byzondere kan aanmerken, om eenigen vergitten tegens te gaan, zodanige als die van de Slang, de Hagedis en de Scorpioen: en dat men by voorbeeld weet, dat de beet of steek van een *Tarantula* door musyk-toonen en een sterken dans zyn genezen: dewyl wy niet weten, van wat slag het vergif is, dan de pest verwekt, kunne wy 'er ons niet zeker van bedienen, om ze met eenige slag van tegen giften te genezen: en wy zyn niet verzekert dat de dingen, waar van de ervarentheit ons de deugt heeft leeren kennen, om de kragt van eenige sterke vergiften te matigen, ook goet zyn tegen het vergif dat de pest verwekt: anders dan als sweetmiddelen aangemerkt; die door een aangename sweeting, of door een onzigtbaare uitwaasseming, de vergiftige deeltjes, die 'er de oorzaak van zyn, uitdryven. Het is daar en boven niet waarschynelyk, dan deze zo heete tegengiften, die wy zekerlyk weten dat de koorts vermeerderen, dat een natuurlyk gevolg van de besmetting der lugt is, die in de pest gevonden word, dat ze deze quaataardigheit, zeg ik, kan stuiten, maar wel deszelfs levendigheit vermeerderen.

Zo het water, in tyts in een goede *quantiteit* op 't bed ingegeven, een overvloedig sweet verwekt en de koorts geneest, is het waarscheynelyk, dat ze te gelyk de schadelyken deele van de stoffe, die de koorts veroorzaakt heeft, zal verslinden, die met de zieke stoffe verdryven, en haar geweld en werkzaamheit veel beter en ligter zal stillen, als eenige

eenige van de gewoone ſweetmiddelen.

10. Ik beweere dat het koud water in een goede *quantiteit* gegeven; zo het een zagt en overvloedig ſweet verwekt, 't welk ik weet dat het doen zal, ook het bequaamſte is, om de vergiftige deeltjes te verſtrooyen, die de koorts veroorzaken, de vogten vermengende en verkoelende, en aldus bequaam te maken, om 't bloed te verfriſſen, om dus door de fyne adertjes te konnen paſſeeren, en de klieren van de huit openende, niet alleen de zieke, en de bedorvene en ondeugende ſtoffe van het bloed, maar ook het fenyn zelfs uit te dryven; en dat het water dit beter zal doen, dan de heete ſweetmiddelen, waar van veele, immers zo zy niet by weinig teffens ingegeven, en met verkoelend vogt vermengt worden, het bloed niet anders doen, dan verhitten, en bederven, en de koorts vermeerderen, de deeltjes van 't vergif meerder aan 't bewegen helpen, en by gevolg meer quaad dan goet veroorzaken.

De geleerde Dokter *Steven* oordeelt, dat het een gevaarlyke of ten minſten een onnutte zaak is, in 't begin van de koortzen te ſweeten, om dat de klieren dan zo wel als de aderen, ten minſten de fynſte, geſtopt zyn. en dat deze verſtoppingen niet eensklaps, maar allengskens, en by trappen konnen geopent worden. Nu durf ik zeggen, dat de heete ſweetmiddelen, die nooit zullen openen; maar meer en meer toeſluiten, met het bloed te verhitten, en het zelve dikker te maken, en de weyagtigheit op te drogen en te doen uit-

uitwaassemen, en dus onbequamer tot deze vrye en gemakkelyke omloop te maken, die alleen de genezing kan te weeg brengen: en dit zal immers gebeuren als men niet genoeg geeft, en op een bequame wyze, om het ſwert eensklaps te verwekken

11. Het gemakkelykſte en zekerſte middel, om de peſt gelyk andere koortzen te genezen, is niet alleen te ſweeten, maar 't aanſtonts en in 't begin te doen, eer dat de beſmetting, de vergiftige damp, en de beſmettelyke deeltjes, van wat ſlag zy ook zyn, het zenuw zap, of de dierelyke geeſten te veel ontroert, of het bloed en de andere vogten van 't lighaam te veel ontſtelt hebben.

Ik zeg zelfs, dat het nootzakelyker is, om haeſt in de peſt te gebruiken, dan in andere ziektens: om dat haar voortgang vaardiger en ligter wanorder in de geeſten, en 't verderf in het bloed en de vogten verwekt, en dat men derhalven iets ten eerſten, of in 't geheel niet moet geven; dit is het gevoelen van de beſte Geneesoeffenaars, als *Diermerbroek*, *Sennert* enz.

12. Ik heb langen tyd ondervonden; dat een brave teug kout water, in tyds en op 't bed in de quaataardigſte koortzen gedronken, zulken overvloed van ſweet doet uitbreken, dat het de koorts ten eerſten geneeſt, en ik heb reden om te denken, dat zo iemant ten eerſten, als hy van de peſt aangetaſt wierd, zig na 't bed begaf, en een fraaye teug koud water dronk, dit geneesmiddel het zelve uitwerkzel zou doen; als in andere koortzen, en

en heilzamer dan eenig heet ſweetmiddel; ik geloof zelfs, dat zo men zich van deze handelwyze bediende, dat 'er niet dan zelden peſtkolen voor den dag zouden komen; of zo de zieke ſtoffe niet ten eenemale door 't ſweeten was uitgedreven, het als dan de peſtbuilen in de klierdeelen op een zagte wyze zoude leiden, en het overige van de peſtachtige koortzen dus wegnemen. Wy zullen de kragt, die het water heeft, om aan het bloed zyne koortzige hitte te doen verdryven, toeſtemmen, zo men agt geeft, op het uitwerkzel ontrent verſcheiden perſoonen die het water gebruiken. Het doet hen puiſten in hun trony komen, en mogelyk ook aan andere gedeeltens van het lighaam: wanneer iemand dit over komt, verlaten zy het water aanſtonts; dog ik ben van gedachten, dat zy veel eer daar mede moeſten aanhouden, dewyl deze puiſten weg zullen gaan, wanneer het water het bloed verkoelt, en gezuivert zal hebben.

Ik heb noit aan myn zelft de waarheit die ik beweere ondervonden; namentlyk dat het water de peſt kan genezen, gelyk het de quaataardige koortzen doet; en ik wenſch 'er ook nooit de proef van te moeten nemen, dog ik heb twee of drie voorbeelden, die myn gevoelen beveſtigen en die ik voor de waarheit aanneme, om dat ik ze van geloofwaardige perſoonen ontfangen heb.

De verſtandige Schryver van de *Vryheit van denken*, heeft 'er my een verſchaft, van een oud man, en zyn vrou, die geduurende de

laatste pest, in het huis van een Edelman waren gebleven, wanneer deze na zyn landgoed was vertrokken. De vrou wierd het eerst aangetast; dewyl zy een buiten gewoone hitte gevoelde, zogt haar man een kruik water; zy dronk 'er sterk van, dekte haar toe, om te sweeten, en genas 'er van. De man wiert 'er ook van aangetast, gebruikte het zelfde geneesmiddel, en verkreeg ook zyn gezontheit. Nu, heeft dit water toen de pest genezen, zou het dit dan nu niet te weeg konnen brengen?

Een Edelman zeer verstandig in de *Arabische* en andere Oostersche talen, die voor dezen *Resident* voor den Koning van *Grootbrittanje* te *Marokko* geweest is, heeft my verhaalt, dat hy in zyn jonkheit, een van de *Faktoors* van deze plaats zynde, van de pest aangetast wierd: eene van zyne makkers paste op hem, en gaf hem *Barbades* water, of eenig diergelyk vogt: hy liet een Jood by hem blyven, om op hem te passen, met bepaalde last, hem niets te geven dan 't gene hem was aangewezen. De zieke, zig in een kragtige hitte bevindende, zonder eenig sweet, verzogt de Jood, om hem wat water te brengen, de Jood weigerde dit, en zeide, het niet te durven doen, dog twee of drie dukaten, die men hem gaf, overwonnen zyn tegenstand, de zieke het water gedronken hebbende, geraakte kragtig aan 't sweeten: hy hield op met het geene hem voorgeschreven was, te gebruiken; maar zyn vriend des avons gekomen zynde, noodzaakte hem, om nog

wat

wat *Barbades* water te drinken: dit vogt deed zyn zweeten ophouden; de brand quam hem op nieuws by, en zyne peſt buylen ſloegen na binnen: hebbende nog voor een dukaat verlof gekreegen, om water te drinken, begon hy wederom te ſweeten, waar op hy de heete geneesmiddelen ten eenemaale naliet, en verkreeg toen wel haaſt zyn gezontheit.

De zelve Edelman heeft my een zeer opmerkens waardig voorval verhaalt. Hy was eertyts *Sekretaris* van een *Ambaſſadeur* te *Madrid* geweeſt; de Ambaſſadeur aan een ſware koorts ziek leggende, raadpleegde met de ervaarenſte Geneesoeffenaren van het land, die hem na de wyze des lants, aldaar gebruikelyk, behandelden. De *Sekretaris* ſliep digt by het vertrek van den *Ambaſſadeur*, den geheelen nagt gerugt gehoort hebbende, ſtond hy op om eens te zien, wat 'er te doen was: hy vond den *Ambaſſadeur*, naakt en blootsvoets, in de koelſte kamer van zyn vertrek zitten: hy verzogt hem, dat hy wederom te bed zou gaan; dog de *Ambaſſadeur* gaf ten antwoord, dat hy 't niet op 't bed kon harden, dog zo hy een teug water voor hem wilde halen, hy dan zou henen gaan, en bezien of hy daar op kon blyven: de *Sekretaris* bragt hem een glas water, hy dronk het op, ging daar op leggen, en ſliep het overige van de nagt zeer wel, en wiert daar op ook herſtelt: dit beveſtigt 't geen de ervarentheit my van een goed glas water geleert heeft; wanneer men 't op 't bed inneemt, maakt het de ſlaap zagter, aangenaamer, en geru-

ſter, als de ſterkſte *Laudanum* of andere ſlaapmiddelen, die eenig Geneesmeeſter zou durven geven: en zo men dit in de koortzen of andere verkoelende dranken gaf, zou de zieke alle deze ſlaapdranken niet van noden hebben.

Ik ben met het water zo niet ingenomen, dat ik niet denke of daar zyn nog wel andere verkoelende vogten, die een zieke in 't begin van de koortzen kunnen doen ſweeten; dog daar zyn 'er niet die zo zuiver zyn, zulke fyne deelen hebben, en de weiachtigheit zo naby komt: dus zullenze het bloed meer ontruſten, en geen ſweet te weeg brengen, wanneer men 'er zo weinig van, als van 't water ingeeft; het is zelfs te dugten, dat zy een buikloop zullen veroorzaken, 't geen de Geneesmeeſters in 't begin van de koorts nadeelig oordeelen.

Ik zal deze proef met het gevoelen van den groten *Borelli* beſluiten, die op het einde van zyn *Verhandeling der Koortzen* zeit, dat het oogmerk van een Geneesoeffenaar, de koortzen behandelende, is, de verſtoppingen van de buiten gewoone vaten te openen, en de zouten die aan 't geſten zyn, te matigen, of te veranderen. Hy bekent, dat de zouten van de vogten af te ſcheiden, wanneer zy met de vogten en de klieren vermengt zyn, een moejelyke zaak is, en die men niet behoeft te verwagten, om deze zouten te temperen en te veranderen, ſtelt hy twee middelen voor:

Het eerſte is om tegen overſtaande zouten

in

in te geven, van die men onderstelt, door de klieren getrokken te zyn: de zouten vernielen de kragt en werkingen, van die geene, die 'er tegen over staan; dit is het, dat hy met voolbeelden bewyst. Het sterke water, by voorheeld, dat van scherpe zouten van *Vitriool* en *Aluyn* is zamen gestelt, scheit het zilver van een: dog zo men zout van *Armoniak* daar onder doet, dat nog scherper is, zal het deze kragt van 't sterke water benemen. Elk een weet dit, maar is daar wat aan gelegen, zo wy niet wisten van wat slag deze scherpe zouten zyn, die met de vogten vermengt, gelyk men vooronderstelt, de oorzaak van de koorts is? de nieuste Geneesoeffenaaren, die geschreven hebben stellen de oorzaak van de koortzen, in de scherpe vogten; maar zy komen daar in niet over een, en zullen 't mogelyk ook nooit doen, van wat slag zy zyn. Zommige zeggen salpeteragtig andere loogagtig, en andere wynsteenig, om van andere niet te spreken. Nu, zo wy niet weten, van wat slag de zouten zyn, die de koorts veroorzaken; wy konnen ook niet weten, wat zouten daar tegen over staan: dus kan de raad van *Borelli* niet goet wezen, ten minsten, zo hy zich daar op niet eerst verklaare.

Het tweede is, om een ligt voedzel en een ligte wateragtige drank te gebruiken: nu is 'er niets, dat meer daar mede overeenkomt, dan het water zelf. *Borelli* schynt 'er zelfs iets van te zeggen, daar is niets bequamer, dan 't water, om de schadelyke zouten te doen

 smel-

ſmelten, en door 't ſweeten weg te voeren; gelyk de ervarentheit van XX. jaaren my geleert heeft, en het oogmerk is om te beantwoorden dat *Borelli* zich voorſtelt.

Ik zal 'er tot beſluit nog byvoegen, dat de *mode* ook plaats in de geneeskunde, gelyk in alle andere dingen heeft: daar is een tyd geweeſt, dat veele Geneesoeffenaren aan hunne zieken niet wilden toelaten om klein bier te gebruiken, en nog minder water, om hun long in de koorts te verkoelen (zy zouden ook wel hebben konnen verbieden, geen water op hun huis te gieten, wanneer het in de brand ſtond); dog nu zyn de zaken ontrent dit ſtuk verandert; en ik ben blyde, te mogen zien, dat zulken grooten man, als de Ridder *Richard Blakmore* is, zich zo openhartig verklaart, als hy doet, in zyn laatſte werk *over de peſt*, voor het gebruik van de onſchadelyke vogten in de koortzen.

Ik beken, dat ik wat buiten myn beroep trede, met over de Geneeskunſt te ſchryven; dog ik ben de eerſte niet, die dit is overgekomen. Zo eenig Geneesoeffenaar een goed boek over de Godgeleertheit, of Zedekunde ſchreef, wel verre daar van daan, dat ik hem zoude beſtraffen, dat hy zich met myn ampt bemoeide: ik zal hun werk koopen, leezen, en hen daar voor verpligt zyn.

UIT-

UITTREKSEL,

Uit het

Gemeene best der Geleerden,

Voor de Maand September, 1708.

Op de 290. Bladzyde.

EEn vermaard Koopman, in eene van de Hollandsche steden, wierd met schrikkelyke maagpyn gequelt, tot welkers genezing hy niets gespaart had; Brandewyn, Ratafia, Elixirs, alles was matig gebruikt geweest. Hy begon nooit zyn maaltyd, zonder iets diergelyks te nuttigen, om de kooking der maage te bevorderen. De vermaarde *Lokke* quam in dezen tyd in Holland aan, en huisveste by dezen Koopman, die eene zyner vrinden was; aan tafel gaande, zag hy alle deze gewoone toestel en vroeg aan den Koopman, wat of dit alles beduide? de Koopman verhaalde hem zyn toestand, de noodzakelykheit die 'er was, om zich alle maaltyden van deze sterke dranken te bedienen, om de verteering te bevorderen, en de gewoone pynen voor te komen: de Heer *Lokke* zei, dat hy zich daar in wel konnen bedriegen, dat zyn wel een geheele andedere oorzaak zou konnen hebben, en dat

ſchoon deze ſterke vogten goet voor hem mogten zyn, zyn maag eindelyk daar toe zoude konnen gewennen: hy ried hem, om deze vogten na te laten, en het eens te beproeven, om niet dan water te drinken; de Koopman volgde dezen raad op, en vond zich binnen weinig tyd genezen. Hy drinkt tegenwoordig nog water, en bevind 'er zig wel by. De Heer *Bernard*, die dit voorval verhaalt, getuigt het de waarheit te zyn.

GESCHIL-

CESCHIL-STUK
In de
GENEESKUNDE,
In de
Schoole der Geneesoeffenaaren
te Parys in den jaare 1722.
voorgestelt.

I.

Of het water een uitnemend bewaar-middel in pest-tyden is?

DE pest is onder alle de quaalen de wreedste en gevaarlykste, alles trilt alleen op de naam van deze ziekte, en deze angst is niet dan al te wel gegrond: duizend maal schrikkelyker dan den oorlog, doet zy meer volk omkomen, dan het swaard en het vuur. 't Is niet dan met schrik, dat men zig deze yffelyke verwoestingen verbeeld, die zy veroorzaak; zy neemt dikwils te gelyk, man en vrou, broeder, en zusters, voedster en het

 kind

kind weg, te vergeefs is het kind nog in de ingewanden van zyn moeder verborgen, voor deszelfs slag veilig, het ondergaat het zelfde lot; zy is zelfs gevaarlyker en yslelyker voor de swangere vrouwen: zo het kind ter wereld komt, 't is minder om te leven, dan om te sterven, door deze besmette lugt verstikt zynde. Het getal van de dooden is zo groot, dat men het grootste gedeelte van het graf berooft ziet, welke niet dienen, dan om door de besmetting die zy verspreiden, de quaal nog erger te maken, voor hen, die nog overblyven. Deze wrede ziekte spaart nog ouderdom nog kunne, men ziet te gelyk de kinderen in de wieg, de ouden mannen en vrouwen omkomen; zy geeft geen meer agt op de dogter, als op de vrouwen. Het helpt niet, of men in de kragt van zyn ouderdom, of in een bloeyende gezontheit is: dikwils zelfs voor die gene, die van een sterk gestel schynen, neemt zy deze eer weg, als de swakke en zieken. Hoe meer verkeering tusschen de burgers, hoe meer omgang tusschen de vrinden, hoe eer de sterkste banden van vrindschap en gezelligheit verbroken worden. Alles is vol schrik, alles neemt de vlugt, alles word verlaten. Onder alle deze rampen is de ziel met vreeze en droefheit bezet; zy geven zig aan de wanhoop over, en beswyken onder het gewigt van zo veel rampen.

Men bepaalt de pest, *een voort vliegende, besmettelyke en scherpe ziekte te zyn, door een fyn vergif, dat in de lugt verspryt is,* *ver-*

veroorzaakt; dat in onze lighaamen dringt, daar in pestkolen, builen en andere moeielyke toevallen veroorzaakt. Zy gaat met een groote verrottinge vergezelt; en men zeit, dat het daar in is, dat haar natuur of wezen bestaat.

Deze ziekte doet zich door de volgende toevallen kennen: de zieke word eerst van trilling aangetast, kort daar na gevoelt hy een hevige brand in zyn lighaam: dikwils is de zieke byna niet dorstig: hoewel hy een hevige brand gevoelt. Zomtyts is de koorts klyn, en de dorst ongemeen groot: of de koorts groot of ligt is, de meeste tyd, is de tong droog en swart, zomtyts is de pis niet verandert: zy is in zommige rood, en brandende, in andere klaar en raauw, en wederom in andere ontroert: men ziet ze zomtyts op dezelve dag veranderen, dan is ze even eens, gelyk de pis van menschen, die gezont zyn, en dan eens bloedig. Gy vind de zieke zomtyts in een diepen slaap bedolven, of wel in een krankzinnigheit; dikwils van een wreede hooftpyn aangetast, vergezelt gaande met slapeloosheit, ontvlamde oogen, en een benaaut harte. Men voelt de pols zomtyts sterk, en by na in zyn natuurlyke staat, dan eens slaauw, klein, en schielyk, dan gelyk, dan ongelyk, en in zekere zieken tusschenpoozig.

De zieke is ongerust, en in geduurige ontroeringen, hy schynt met vreeze bezet, men bespeurt in zyne peesen rukspongen, en zyn leden trekkingen, zyn gezigt is ontstelt, hy klaagt

klaagt over geruiſch in zyne ooren: Daar zyn 'er die in 't begin van de quaal ten eenemalen veaſlagen zyn, andere behouden hunne krachten, tot op hun dood: zommige hebben een buikloop die alle geneesmiddelen tegenſtand bied. De uitwerpſels zyn zomtyts raau, en gemeenlyk als onzuiver water, en in zekere zieken vind men wormen. Andere hebben groote bloedingen uit neus, mond, oogen, ooren, de mannelykheit, en de baarmoeder; andere geduurige brakingen, andere braakluſt, pyn in de maag, en de hik: men vind 'er die roode, purpere, violette, en ſwarte vlekken hebben, dan eens veel, en dan weinig, dan klyn, dan groot, en by na altyd net rond, dan op 't eene, dan op 't andere deel, en dikwils over het geheele lighaam: daar zyn 'er veel, die peſtbuilen agter de ooren, aan de kin, aan de hals, en onder de armen krygen, of kolen, op verſcheiden plaatzen van 't lighaam. Baarblykelyke en zekere kenmerken van de peſt, voornamentlyk wanneer zy met de koorts vergezelt gaan, of dat ze daar by komt.

Zo men de oorzaaken van dit yſſelyk kwaad naſpeurt, zy zyn inwendig en uitwendig, inwendige de quaade levens wyze: 't verdriet, en vreeze, ſchikken het bloed zodaanig tot de verrotting, 'dat de peſt zo eenen doodt, die zich in deze quaade omſtandigheden bevind, by na zo ras, als zy hem aantaſt: van daar komt het ook, dat men zomtyds menſchen vind, die door alle de toevallen van de peſt omkomen, hoewel 'er toen nog

nog geen vermoeden op was.

Wat de uitwendige oorzaken belangt, men zal ze in de dingen konnen ontdekken, die de pest gemeenlyk voorgaan.

De Sterrekykers praten ons van afstanden der starren, van de verschyning der *Kometen*, als voorzeggingen, en oorzaken, van de pest; dog loutere beuzelingen: wat kunnen ons de sterren doen, die zulken onmetelyken afstand van ons hebben? Laaten zy ter regter of ter slinker hand wezen, hunne invloeijingen zullen niet meer dan hun licht onderscheiden zyn, dat altyd en overal even eens schynt: waarom zal men een staartstar eens daar van beschuldigen, die zo menigmaal verscheenen is, zonder de zelve toevallen te veroorzaken? andere beschuldigen de vuuren met meer reden, die men in de lucht ziet dwalen, en die het gemeen, voor starren die afvallen, aanmerkt, de blixemen die in een drooge tyd schitteren, en die swavelachtige en zoute uitwaassemingen, tot hun oorzaak hebben; Zuiden winden, die langen tyd aanhouden, stilte, een zagte winter, veranderlyk weder, vuurige koude, en ongemeene hitte, een buiten gemeene, drooge of vogtige lucht. Veel kinderpokjes, mafelen, heete koortzen, die met puisten verzezelt gaan, die zekerder voorloopers van de pest zyn, dan ingebeelde invloejingen. Laat men de honger daar vry byvoegen: want 't is met reden, dat men wel bedugt mag zyn, dat de zelve oorzaak, die de aardsche goederen bederft, en het gebrek laat komen, ook de pest voorbrengt. Te

meer

meer, dewyl men geduurende den honger, zich genootzaakt vind, om allerlei slag van ongezonde spyzen te nuttigen; dit veroorzaakt quaad bloed, en de lighaamen worden derhalven meer tot het verderf geschikt. Zommige schryven de pest aan de Aardbevingen toe, om dat men dikwils gezien heeft, dat quaadaardige en droevige ziektens, op deze aardbevingen, of groote schuddingen van den aardbol, volgden. En zeker, in zulke tyden stygen 'er uit den schoot der aarde gevaarlyke uitdampingen: dog alle deze gewaande oorzaken brengen geen pest voort, zo de ware, naaste en onmiddelyke oorzaak van de pest, daar niet by komt, en uit de plaatzen van waarze komt niet word overgebragt. Wat plaatzen zyn dit dan, waar uit de pest ontstaat? 't Zyn de landen onder de (a) Evennagts lyn, die 't meest voor de groote zonnehitte bloot staan, alwaar alle de pesten, die op der aarde op verscheide plaatzen gewoed hebben, hun oorspronk hebben genomen; dewyl men ze nooit in een getempert, of koud land eensklaps heeft zien ontstaan, maar altyd door gemeenschaphouding met andere overgebragt.

De pest is, om eigentlyk te spreeken, een ziekte, die niet dan tot de heete landen behoort: daar is veel reden, om te vermoeden, dat zy tot een ware onmiddelyke oorzaak, de zoute en zwavelachtige uitwaassemingen heeft, die op zekere tyden uit de inge-

(a) Linie Equinoziale,

gewanden der aarde, in deze verbranden landen, door de zon opryzen. Deze uitwaassemingen, die misschien uit zich zelfs niet zeer quaad zyn, worden ook niet gevaarlyk dan in heeten en vogtige jaargetyden; wanneer zekere heete en vogtigen winden blaazen, of wanneer zy met verdorven dampen vermengt zyn. In *Egipte*, alwaar de pest veelmaal in swang gaat, doet zy zich niet dan na een groote overstroming van de *Nyl* gevoelen, en na dat deze wateren, door een buiten gewoone hitte, verdorven zyn. De verrotte lighaamen, van menschen en dieren, besmetten de lugt ongemeen, en men is door een groot getal waarnemingen verzekert, dat de verdorven uitwaassemingen die 'er uit voortkomen, in dit land, dikwils quaataardige ziektens voortbrengen, maar zy veroorzaken de pest niet, zonder dat dit byzonder tenyn, dat uit heete landen komt, en met het zelven vermengt zynde, hen den aard van pestachtig mede deelt.

De pest is dan het uitwerkzel van een zonderlinge uitwaasseming, met een groote verrotting vergezelt gaande. Zy word zeer spoedig door middel van de lucht overgebraht, die ze tot een (a) helper verstrekt: de lucht van deze pestagtige uitwaassemingen eens besmet zynde, deeltze aan veel dingen mede, waar in ze doordringt, alwaar het zich opsluit en lang verborgen kan blyven, gelyk

(a) Vehicule.

gelyk de ondervinding niet dan te veel doet zien. De besmetting is niet dan de doortocht van deze pestagtige uitwaassemingen van besmette lighamen aan zulke die 'er by, en daar mede niet behebt zyn.

Geloof nochtans niet, dat wanneer de pest zyn woede oeffent, dat de geheele lucht dan volkomen bedorven is. pestachtige uitwaassemingen zyn zodanig niet verspreid, dat de geheele *massa* van dit vloeibaare daar van besmet is. Zy verstrooyen gins en derwaarts, gelyk de rook: daar van daan komt het dat ze alle, die de zelve lugt inademen, daar van niet gelykelyk besmet zyn. Men behoeft ook niet te denken, dat alle de lighamen even eens voor dit fenyn vatbaar zyn; het is niet gevaarlyk dan voor die geene, welkers vloeybaare en vaste stoffen bequaam en gereet zyn om deze quaal te ontfangen. Zo het lighaam deze gesteltheit niet heeft, zal het tegenstand aan de besmetting bieden, en deszelfs aanvallen ontgaan. Alles wat dan bequaam zal zyn, om de vaste en vloeibaare stoffen van onze lighaamen in staat te stellen, om de verrotting tegen te staan, of deze gesteltheit te bewaren, waar door ze tegenstand bieden, wanneer de pest regeert, moet voor een goed voorbehoedzel doorgaan.

I I.

De verrotting in onze lighaamen, die by na de geheele wereld voor het wezen van rottige koortzen in de pest opvat, is om eigentlyk te spreken, niet dan een van de voornaamste toevallen

van

ziekte. Zo men het met aandagt overweegt, zal men bevinden dat het niet anders in een levendig dier is, dan een inwendige beweging tusschen de andere en ongevoelige deelen van de vaste en vloeibaare dingen, die 'er de vermenging, de gedaante en aaneenschakeling zodanig vernielt, dat zy ten eenemaale van natuur veranderen. De vaste dingen hebben niet anders te doen, dan te vertragen, en op zekere plaats stil te staan, om deze beweging van verrotting aan te neemen. Want terwyl zy vryelyk loopen, worden zy in de (*a*) zypers daar toe geschikt, gezuivert, haare vreemde deelen worden gescheiden, zy hebben geen tyd den eenen op den anderen te werken, en te gisten. De beweging van de vloeibaere deelen word gestuit, wanneer zy verdikken, en door de fyne adertjes niet konnen *passeeren*, of wel, wanneer de zenuwdraden inkrimpen, en het uiterste van deze vaten knellen, of ten eenemaal sluiten.

De verrotting, die de pestachtige ziektens gemeenlyk vergezelt, is door een fyn fenyn, of een zoutachtige, zwavelachtige, en gevaarlyke uitwaassemiug veroorzaakt, die van buiten aankomende, of in de lighaamen der menschen bevonden, de diereiyke huishoudinge ontroert, de werkingen buiten order brengt, en de zieken in gevaar om 't leven te verliezen. Gelyk 'er verscheidenerlei slag van vergiften zyn, ontmoet men in den mensch ook verscheidenerlei fenyn, of verscheidene oorzaaken van

 ver-

(*a*) Couloirs.

verrottinge, die zich door onderscheidene uitwerkzelen openbaaren. En in der daad, deze verrotting is verscheiden in de buikloop, in de Venus-ziekte, in de scheurbuik, in de geswellen, in de kanker, in het kout vuur, in de quaataardige koortzen, in de kinderpokjens, in de maselen, en pest, 't zy ten opzichte van de onderscheiden aard van dit vergift: 't zy ten opzicht van de verscheiden deelen die het aantast, of aan de verscheide vogten, waar mede het zich vermengt. Niets is fynder dan het geen de lugt aan onze lighaamen in tyden van pest mededeelt, ende zinne niet konnen gewaarworden, dan alleen dat wy 'er de uitwerkzelen van bespeuren: deze damp zeer fyn en werkzaam zynde, verspreit zich in korten tyd door 't geheele lighaam; het quaat schynt zich aanstonds mede te deelen aan de vaste deelen, of aan de zenuwen, die uit de hersсen vliezen komende, zich door 't geheele lighaam verspreiden, en maken onderscheiden aaneenschakelingen. Dit quaat gaat vervolgens tot het vloeibaare over, het bloed en de andere vogten verdikken, of in 't geheel, of ten deele. Zo men verwondert is van de uitwerkzelen, die deze zo fyne vergiftige damp, en in zo kleinen hoeveelheit op de zenuwen kan voortbrengen, dat men zyn aandagt hegte op de werking van de azyn, wyn, heete geesten, geurige kruiden, en andere stoffen van deze natuur, de ruikende uitwaassemingen die zy verspreiden, verquikken de geesten, en herstellen in een oogenblik de verswakte krachten; 't geen zy te weeg brengen met de zenuwen zagtjes te kittelen, met

haar

haar al te trage, of te swakke slingeringen wat aan te spooren, en haar die trap van beweging te geven, die zy moeten hebben. Laat men ook eens acht geven op de uitwerkzelen, die de stinkende dingen in ons voortbrengen, haar onaangenaame lucht maakt het hooft swaar, de maag gaande, verwekt bloedingen, en ontrust de andere werkingen. In de *Adtimonie* is, het geene de braking verwekt, van geen belang. Het is onzichtbaar. Men heeft maar een zeer klein stukje *Opium* van noden, om alle de bewegingen van 't lighaam te stillen en te stuiten; elk een ondervind, dat hy, uit een donkere plaats in de zonneschyn komende, de schielyke werking van de zonnestralen op de zenuwen van het oog-vlies, geduurige en sterke niezingen veroorzaakt. Daar zyn menschen die het genoeg is, hen onder hunne voeten te kittelen, om hen aan 't onmatig laghen te helpen, ja zo, dat ze zelfs beswymen. Het is genoeg, om een weinigje Snuiftabak te gebruiken, krachtig te niesen. Daar zyn 'er veele , die niet in een karos konnen ryden, op een rosbaar gedragen worden, of in een schuit vaaren, noch zich rondom keeren, zonder dat hen het hooft draait, wegens de geduurige beweging van de gezigtzenuwen, waar toe zy niet gewent zyn; zy zuiselen, zy vallen in flaauwte, en braaken dikwils veel gal uit. Het is gemakkelyk uit dit alles te begrypen, wat de zenuwen wel of qualyk aangedaan zynde, konnen uitwerken. Men behoeft dan niet verwondert te wezen, dat de vergiftige lighaamtjes, hoewel klein in getal, de zenu-

wen aandoende, zulken grooten wanorder kunnen aanrechten: voornamentlyk zo de gesteltheit en de opspanning van hunne vezels hen gunstig is. Het is daarenboven ligt te bevatten, dat de zenuwen in de pestagtige ziektens het eerst aangetast worden, Men besluit dit met grond uit de groote hooftpyn, die de zieke ten eersten gevoelt, hoewel den aard van de vogten nog niet ontstelt is, en dat de afgang nog niet verhindert word; uit de ongemeene verliezing van de kragten, hoewel de pols gelykmatig en de pis goet, gelyk in een gezond persoon is; uit de bloedingen en brakingen, die dikwils de maag gaande maken, en de beving en koude van de uitwendige deelen veroorzaaken, terwyl men in de inwendige een ongemeene brand bespeurt: een toeval 't welk aanwyst, dat de beweging van de vezeltjes in de uitwendige deeltjes vermindert is, en in plaats dat het bloed na dezelve deelen zou gaan, vloet het weder na de inwendige deelen, alwaar het met meer kragt word voortgedreven, 't geen deze inwendige hitte veroorzaakt. 't Is in deze inkrimping van de zenuw-veselen, door het pestagtige fenyn veroorzaakt, dat de regte natuur van de pest bestaat; en 't is zelfs daar van daan, dat de verdorventheit van de vogten, en andere toevallen van deze ziekte af hangen, en daar uit hun oorspronk neemen.

Men kan ook het zelfde door de inwendige oorzaaken van de pest bewyzen; of uit dingen die het lighaam voorbereiden, om de pest te ontfangen, onder de welke de driften van de ziel

ziel, die 't eerſt en onmiddelyk op de zenuwen werken, voornamentlyk de vrees en de droefheit, de eerſte rang houden. Wie weet de veranderingen niet, die zy eensklaps in de voorname werktuigen van 't leven te weeg brengen. De vrees doet de trony in een oogenblik bleek worden, het gezicht word ontruſt, men ſpreekt met moeite, en zo men 't noch al doet, 't is niet dan met een afgebroken ſtem: men heeft moeite om adem te haalen, de pols word verſwakt, de uiterſte deelen zyn koud, de zieke kan niet overeinde ſtaan, de beenen zyn te ſwak, de ſpieren van de aarsdarm en de blaas verſlappen: in de droefheit is de pols quynende, de krachten ſlaauw, de zieke looſt zuchtingen, ſchreit, heeft een benaauwt hart, en de oogen vol traanen. Men heeft zomtyts de vreeze, even eens als de droefheit, van een ſchielyke dood zien gevolgt; toevallen die alle klaar aantoonen, dat deze driften de zenuwen aanſtonts treffen. Zy zyn het, die 't eerſt door het peſtachtige fenyn aangetaſt worden, dat in 't lighaam ſluipt: als dan krimpen de gaande gemaakte zenuwen in, en worden gefronſeit, haar zachte beweging, voor zo verre zy gelyk en eenvormig is, word buiten order gebracht, de omloop van 't bloed vermindert, of ſluit ten eenemaale, de afgang houd op, de vogten ſtaan ſtil, en bederven; kortom, alle de werkingen honden op, en de dood is het einde.

Het ſchynt dan, dat het peſtachtige quaat niet op het bloed werkt, dan na dit eerſt op de vaſte deelen gedaan te hebben, 't zy om dat in de viſceres en klieren de knyping zo ſterk is,

dat de uiterstens van de vaten gesloten zynde, de loop van 't bloed vertraagt, of ten eenemaal gestuit, of anders, om dat dit zelve fenyn in het bloed en andere vochten verspreit word, dezelve verdikt, en deszelfs loop ten deele of in 't geheel stuit. Zo iemant aan deze stremming twyfelt, laat hy ernstig letten op de toevallen, die de rotkoortzen vergezellen: het is zeer zeldzaam, dat dit slag van ziekte, zonder eenige uitborreling eindigt, of eenige verzameling van vogten in enig gedeelte teweeg brengt; een uitborreling of verzameling, die naar het verscheiden fenyn verschillende is. Geheel anders is die van de kinderpokjens, geheel anders die van de maselen, anders die van geertskoortzen, anders eindelyk die van de pest, de gevaarlykste van alle: In de *kinderpokjens* verdikt het voedende zap, en word na de oppervlakte van de huit gedreven, alwaar het vervolgens gestuit word, gest, en in matery word verandert. In de maselen en purperkoortzen word het bloed te dik, om de fyne adertjes van de huit door te loopen, het stuit daar, het swelt op, en van daar komen deze roode of purpere vlakken. In de *pest* verschillen de toevallen, volgens de onderscheiden deelen, waar in de gestremde vogten stuiten, en by malkander verzamelen. Wanneer het bloed en de andere vogten, reets natuurlyk tot de stremming en 't verderf geschikt, veel fenyn bevatten, worden zy op eenige plaatzen verzamelt, en maken aldaar puysten en pestkolen. Als de vaten op deze plaatzen geknelt en in een gedrongen worden, worden de vogten gestuit, ver-

der-

derven en veranderen in etter, en veroorzaaken dikwils een verſterving van deze deelen.

Men moet een geſteltheit in het zenuwachtige vooronderſtellen, die ontfangbaar voor den indruk van 't peſtachtige vergif is; zonder dat hebben de vergiftige uitwaaſſemingen geen uitwerkinge op ons lighaam, zy blyven daar eenige tyd verborgen, en als gezuivert, en eindelyk waaſſemen ze uit, en worden verſtroit zonder veel quaad te doen. Wat is deze geſteltheit in het zenuwachtige, zonder 't welke wy van de peſt niet konnen aangetaſt worden? 't Is niet anders, dan een hardigheit en een zekere trap van verzameling, in de zenuwagtige vezelen, even eens als die de driften van de ziel, voornamentlyk de vreeze, of het te veel gebruik van de geurige dingen, of de heete geneesmiddelen en voedzels, gewoon zyn te verwekken, die terwyl zy middelmatig is, de zagte beweging van de vezelen niet verandert, nog ontruſt; nogtans, zo 'er een weinig fenyn bykomt, veroorzaken de meer of minder geſchudde vezelen, een zekere ſtag van peſtagtige ziekte, eer dan een ander, volgens de onderſcheiden aart van deze beſmettelyke uitwaaſſeming. 't Is niet dan daar na, dat de zenuwen door deze uitwaaſſeming zyn aangetaſt, dat ze in het bloed en in de vogten overgegaan zynde, aldaar de verſcheiden toevallen ontſwagtelt, en daar doet uitbarſten.

En inderdaat, alle die de zelve ſtad en het zelve huis bewoonen, hoewel zy de vergiftige lugt gelykelyk inademen, zyn alle niet

te gelyk besmet, de eene later, de andere eerder, en andere nooit; hoewel ze geduurig onder de besmette blyven woonen. Dit onderscheit hangt dan van de eerste gesteltheit van de zenuwen af, die zyn oorsprong in de eene en de andere neemt, of van de vreeze waar mede iemand bezet is, of uit andere driften van de ziele, of van de onmatigheit, of wel van het quaat, gelyk van de zes niet natuurlyke dingen. Onder alle de Geneesoeffenaaren en heelmeesters, die gebruikt zyn geweest, om de pest-ziektens te behandelen, zyn 'er weinig, die niet dikwils van hooftpyn, duiselingen, walgingen, bloedingen, maagquaalen, of andere toevallen, die gemeenlyk de pest vooraf gaan, aangetast zyn geworden.

Dit is het, dat Dokter *Diemerbroek* viermaal in de pest tot *Nimwegen* heeft ondervonden, zonder daar van anders ziek te wezen, en dat het fenyn geen andere voortgang maakte.

Gelukkig zynze, die hen in deze natuurlyke gesteltheit bevinden, datze het pestagtige fenyn wederstand konnen doen; in deze sluipt het pestagtige fenyn in de zenuwen, zonder daar in eenige wanorder, of ten minsten zeer weinige te veroorzaken, om dat hun vezelen niet dan matig gespannen, en de beweging daar van altyt zagt en gelykmatig is. Daarenboven is hun bloed en de andere vogten zo vloeibaar, dat dit fenyn het geenzins kan stremmen: of zo ze een weinig verdikken, verkrygen zy op nieuws

haar

haar vloeybaarheit en haar eerste toestand door de werking van de vaste deelen.

Men heeft zomtyts waargenomen, dat het pestagtige fenyn, na dat het eenigen tyd in het bloed verborgen geweest is, zig eensklaps ontdekt, de zenuwen en het bloed aantastende, en de ziekte doende uitbersten. Dit gebeurt voornamentlzyk, wanneer het pestagtige fenyn, in het bloed van een gezond persoon ingedrongen zynde, en zonder wanorder met zyn bloed omlopende, zyn gezontheit door een uit-of inwendige oorzaak aantast, en de besmette zenuw boven haar natuurlyke uitspanning, bevatbaar voor de indruk van deze pestagtige damp zynde, daar ze weinig te vooren geen werking op haar had. Dusdanig is byna het zelfde uitwerkzel dat men waarneemt, wanneer twee *violen* wat van melkander af leggen, en met geen draad aanmalkander vast zyn; wanneer men de snaaren van de eene aanraakt, de ander geen gelyd geeft: maar zo deze twee snaaren door een draad aan malkander vast zyn, op 't aanraken van den eenen, den ander ook klinkt.

Zo 'er dan ook geen evenredigheit, tusschen de zenuw veselen, en het pestagtig fenyn zy, dat in het lighaam is ingeslopen, zullen wy de pest niet hebben: maar zo 'er eenige verandering door een oorzaak, wat het ook zyn mag, in komt, die ze met het pestagtige quaad doet overeen stemmen, zullen de toevallen van de pest aanstonts voor den dag komen. Daar van daan komt het, dat wanneer men een volkomen gezontheit, in een

besmette plaats heeft genoten, men in een andere plaats komende, alwaar geen pest gevonden word, nochtans ten eersten daar van word aangetast, om dat de moeielykheit van de reis, of een nieuwe levens wyze, of eenige andere oorzaak, de zagte bewegingen van de zenuw veselen ontroeren, en de gesteltheit van 't bloed veranderen.

Men moet dan een gesteltheit daar toe hebben, zo het fenyn, wanneer 't in ons lighaam is, de pest zal voortbrengen, zonder dat het fenyn eenig quaad veroorzaakt. Daar zyn ook zekere gesteltheden, waar aan de pest nooit schade kan toebrengen. In deze persoonen zyn de zenuw veselen zagt, buigzaam, en in een trap van natuurlyke en behoorlyke uitspanning: het bloed en de andere vogten, in plaats van dik, lymagtig, heet, scherp, enz. te zyn, zyn zeer zagt en vloeibaar: het is dan zeker, dat alles wat bequaam is, om deze goede gesteltheit van de zenuwagtige veselen te bewaren of te versterken, neffens deze voordeelige gesteltheit van het bloed, onfeilbaar de uitwerkzelen van 't pestagtige bloed zal beletten, de pest verdryven, en in een tyd van pest, een uitnemend bewaarmiddel zyn.

I I I.

Daar zyn twee dingen in een pesttyd, die men wel in agt moet nemen; namentlyk de zieken genezen, en de besmettinge te verhinderen. De Geneesoeffenaar is dan verpligt twee

dingen te doen, te weten: dat hy genees-middelen moet uitdenken, die dezelve zo wel voorkomen, als die de genezinge konnen te weeg brengen. De eersten wenden het aanstaande quaad af, de laatste genezen het zelve, wanneer het tegenwoordig is: men moet zich op twederlei wyze daar voor hoeden, namentlyk de oorzaak daar van weg te nemen, of zich daar tegen te wapenen: en dit betreft ten deele het gemeen, of de Overigheit, en ten deele de byzondere personen: De *Overigheyt* moet zorg draagen, om alle vuiligheden te reinigen, en weg te nemen; neffens de stinkende en verdorven stoffen, die niet doen, dan het pestagtige fenyn aan te stooken en dezelve verborgen te houden, en de vuiligheit van de straaten en markten te zuiveren, om de dooden buiten de kerken en op afgeleegen plaatsen te doen begraven, en die met kalk te overdekken; om alle openbaare byeenkomsten te verbieden, allen handel met de steden, waar in dit quaad regeert, te verbieden, of die daar van verdagt zyn; om het gebruik of het inkomen van quade spyze te verbieden: op dat men zich met gezonde Voedzels kan generen, en zoo ras de pest begint, bekent te maken, dat de zieken hen van de gezonden moeten afscheiden. De voorbehoedzels van de *partikulieren* worden tot drie dingen gebragt, tot de eetmaat, tot de kruidmenging, en de heelkonst. De eetregel betreft de overmengde dingen waar van de voornaamste, de lucht en de driften van de ziel zyn: men vermyd de besmet-

te

te lugt, of door 't vlugten, of anders verbetert men dezelve door rookingen, of met reukwerk digt by de neus te houden, om ze na mate dat men die inademt te zuiveren: de meeſte zich aan geen geneesmiddel tegen zulken wreden en ſchielyk quaat betrouwende, pryzen de vlugt als het eenigſte voorbehoedzel door deze verſſen aan.

Hac tria tabificam tolliunt adverbia peſtem,
Max, longe, tarde, cede, recede, redi.

Het geneesmiddel is voor die geene onnut, die deze voorzorge konnen nemen: dog men moet ze daarom niet nalaten, aan hen, die het niet vryſtaat om de vlugt te nemen.

Daar zyn 'er die om de lugt te zuiveren, groote vuuren, volgens de raad van *Hippocrates*, buiten de huizen aanſteken, of anders ſchiet men 't geſchut af: men laat op openbaare plaatſen, en in byzondere huyſen, ruikende ſtoffen branden, welkers reuk zeer ſterk is, gelyk ſwavel, *mirrhe*, barnſteen, gom, (*a*) mannetjes wierook, pek, en andere gommen, of Tabaks bladen, baſt van berken boom, jenever en *Cipreſſen* hout droge kruidige planten, beeſte hoornen, en hair, voornamentlyk van een bok: men bedient zig ook van de rook, die 'er gemaakt word met vitriool-oly op *Sal Armoniak* te gieten, en de rook van aſyn op heete koolen gegoten.

Schoon

(*a*) Oliban.

Schoon deze voorbehoedselen niet onnut zyn, heeft men nogtans in het gebruik, dat men 'er van gemaakt heeft, bespeurt, dat men 'er altyd geen vaste staat op kan maaken; want men heeft het zeer dikwils bespeurt, dat het quaad door dikke wolken van rook heenen drong, in huisen die 't meest berookt wierden. Daarenboven, waar is een gezond mensch, die zonder een kragtige hooft, de geduurige rook van swavel of asyn kan verdragen, die veele menschen zo sterk aanprysen? Wie zou met een open keel de dikke rook van gommen en pek konnen inademen, zonder bevreest te zyn, van te stikken, en geweldige hooftpyn te gevoelen? men moet zig dan van deze reukmiddelen niet bedienen, dan om de huisen te zuiveren; men moet de dampen van Rottekruid en (*a*) *orpement* meer dan de pest zelfs vlieden. De reuken van tyd tot tyd in de neus komende, zullen niet ten eenemale te vergeefs zyn, is het niet om het fenyn te verdryven, 't is ten minsten, om de neus het werktuyg van de reuk, op een aangenaame wyze te kittelen en de geesten te verheugen; dog men moet zig wel wagten, dat zy het hooft niet benadeelen, en die gene, die 'er zig van bedienen, meer aan de pest onderworpen te maken, gelyk men daar van verscheiden voorbeelden heeft. Ik sta toe, dat zy die de zieken bystaan, zig van reukwerk bedienen, om

(a) Schilders geele verfstof, in 't Latyn *auripigmentum* genoemt.

om de stank van hun sweet en uitwerpzels te verbeteren, voornamentlyk zo de walgelyke reuken de maag ontstellen.

Wat de driften van de ziel belangt, men kan zeggen dat de vreeze en droefheit, geduurende de besmetting, een ander slag van pest is. Zy tasten al het zenuwagtige aan, stellen en maaken het by gevolg vatbaar voor het pestachtige vergif. Het is byna even eens met de gramschap, men moet de levendige driften dan zo veel als 't mogelyk is beteugelen, de vrolykheit van 't gemoet, en de gerustheit voor de ziele zyn meer dan duisent tegengiften. Dus deed *Thales* van *Creta* de pest by de *Lacedemoniers* ophouden, met hen blydschap in te boezemen.

Zo men oit een naauwkeurige eetregel moet waarnemen, is het byzonderlyk in tyden van pest, want schoon dit door zig zelfs niet van de pest geneest, is het nogtans van een groot behulp, om de werking van het pestachtige fenyn op onze lighaamen af te weeren; de matigheit in 't eeten en drinken is altyd noodzakelyk. Men moet de onmatigheit van eeten en drinken, even als honger en dorst, vermyden: wat de hoedanigheit van de spyse belangt, die ons tot een voornaame regel moet dienen; men moetze kiezen van een kragtige en ligte verteering, als goed brood, lams vleesch, schapevleesch, koe- en ossen vleesch, hoenderen, kapoenen, kalkoenen, konynen, patryzen, leeuwerikken, veelerlei Rivier-vissen, versse eyeren; men kan al dit vleesch, zo als men zal willen, kooken of braaden. Men moet ook de

de sauſſen niet verbieden, waar in wyn, azyn, limoen of oranjezap, en verjuys komt. Men heeft ten allen tyde de azyn, als zeer kragtig tegen de peſt zynde, aangepreezen. Veele nemen alle morgens nog nugteren zynde een of twee lepels vol azyn in een glas water. Men moet nogtans aanmerken, dat de azyn en andere zuure vogten deverteering der ſpyze somtyts belemmeren, dikwils *kolyken* en bloedloopingen veroorzaken, en datze ſchadelyk aan de long zyn: voornamentlyk zo men aan de teering onderworpen is. Zo men dan zuure vogten gebruikt, moet het niet dan met veel voorzigtigheit gedaan worden. Zo men een ſwakke maag heeft, kan men wat ſpeceryen in de ſaus doen: onder alle de groene kruiden, moet men kropſalade, andivie, kervel, zuuring en porſelyn nemen. De ſpyzen van quaat zap en ſwaar te verteeren, zyn, vette ſpyzen: die ligt verderven moeten van de tafel blyven, voornamentlyk verkens vleeſch, 't zy verſch, gezouten, of in de rook gedroogt, zouten viſch, als ook de meeſte vrugten, die ligt bederven, behalven die zuur zyn; alle de ſchilvrugten, prey, *ajuin*, en look zelfs, hoewel dit tegen 't gevoelen van 't gemeen aanloopt, dat met de look vooringenomen is. Men zal zich ook van honing, en andere zuikeragtige dingen onthouden, en van alle zoete ſpyſen, die ligt geſten en verderf veroorzaaken.

Wy oordeelen dat onder alle dranken, deze het beſte is, die de natuur ons oplevert, ik meene zuiver en klaar water; men moet agt geven, dat het niet beroert, modderig of ſtinken-

kende is, nog met vuiligheit uit de goten of rioelen van de stad bezet is. Het Rivier-water is boven al te agten, zo als het in de *Sceine* is, eer het water in *Parys* komt, en met vuylig-heit bezet is. Het is niet alleen goed om den dorst ten eenemaal te stillen, maar ook om de verteering der spyzen te bevorderen. Het maakt het *Chyl* beter en vloeizamer, het water tempert het, verbetert de scherpigheit, geeft aan het bloed en de andere vogten de trap van vloeibaarheit, die zy moeten hebben. Het verzagt en geeft buigzaamheit aan de vaste deelen: zo zy te hart zyn, het maaktze week, zo 'er eenige scherpigheit in de vogten is, het verbetert de zelve, en matigt deszelfs te groote hitte. Men moet 'er zig dan als van een goet voorbehoedzel van bedienen. Zo men de wyn in pesttyden niet ten eenemaale verwerpt, moet menze ten minsten niet toelaten, dan aan diegeene, die 'er aan gewend zyn, en die hun spys zwaarlyk verteeren; men moetze alsdan met veel water drinken, volgens de raad van de liefhebbers van de wyn zelfs, die in deze tyd voor deszelfs al te groote hitte bedugt zyn: daar zyn 'er die de gewoonte hebben, om hun wyn met limoenzap, oranje-appelenzap, of eenige andere zuure vrugt te temperen. De Duitschers roemen de swavelagtige Rynsche wyn. Het is zeker, dat ze zo vol geest niet is als de onze, by gevolg beter, en zo schadelyk niet, om dat ze zo wynagtig niet is. 't Is te vergeefs, dat zommige aanhangers van den wyn oordeelen, zig te konnen beschermen van de pest, met veel sterke en zuivere wyn te drin-

drinken. De daagelykze ervarentheit heeft geleeraart, dat de zulke eerder aangetast worden, en dat het hen schadelyker, dan voordeeliger geweest is. Men moet allerlei slag van geestagtige vogten, die men met geest van wyn, en andere heete vochten maakt, vermyden. Zy verharden de vezelen van de vaste deelen van 't lighaam, zy fronzelen en trekken dezelve by malkander, zy verdikken alle de vogten, zy stremmenze, 't geen wel heest van de pest gevolgt word. Al voor langen tyd zou de *Levant*, en alle deze landen, alwaar de pest byna altyd regeert, niet dan een enkele eenzaamheit zyn geweest, zo de volkeren aldaar de wyn en andere geestagtige vogte niet verbooden. Zy vermyden veel ligter deze wreede ziekte, door 't water drinken. Bier en (*a*) Citer zyn zo schadelyk niet als de wyn; dog het water veel gezonder. Het bier verdikt de vogten, en veroorzaakt opstoppingen, en de *Citer* gest in de ingewanden, zy teelt daar winden, en brengt veel raauwe en ongekookte *humeuren* voort. Men zal zig dan niet anders van de wyn dan van een geneesmiddel bedienen, dat bequaam is om de uitgeputte kragten van ons lighaam, door een moeyelyken arbeid, te herstellen, het hart te vermaken, en de geest, van droefheit en verdriet ter nedergeslagen, en de uitspanning van de maagvezels te herstellen, wanneer ze door het verteeren der spyze te veel verslapt zyn: men weet niet dan al te wel, hoe vatbaar die wol, het katoen,

O en

(*a*) Appeldrank.

en bontwerk voor het fenyn van de peſt zyn, en daar in lang kan blyven; men heeft 'er zelfs dikwils droevige ondervindingen van gehad. Men moet dan zo veel men kan zyde klederen, kamelot van geiten hair, of van geite en kameel huiden, in plaats van wollen, of katoenen verkiezen.

Wat het ſlapen en waken, beweginge en ruſt, en het gebruik van de Venus vermaken aangaat, men moet de grondregel opvolgen, die wy reets aangepreſen hebben, en die wy 't ook noit te veel kunnen doen. *Geen overmate, Ne quid nimis.*

Men heeft de gewoonte, om twee voorbehoedzelen aan te pryzen, die ons de heelkonſt verſchaft: namentlyk het aderlaten en een *fontanel.* Het aderlaten is altyd niet even goed. Het heeft wel zeer goede uitwerkzelen in zekere Peſten gehad, en in andere is zy onnut, en zomtyds ſchadelyk geweeſt, men moet bygevolg de natuur van de peſt zorgvuldig onderzoeken, om ter dege te weten, wat men doen moet, niet alleen ontrent de genezing, maar ook om 'er zig voor te beſchermen. Het ſchynt het voorzigtigſt, zig voor 't aderlaten te wagten, ten zy men in een dringend geval is. Daar en boven ſal men de aderlating konnen goet maken, door een naauwkeurige en geſtrenge eetregel, en met veel water te drinken. Op deze wyze zal men allengskens de overvloed van bloed en vogten verminderen, en men zal de verdikking, de verſtopping, en de ſtremming der vogten voorkomen. Daar zyn menſchen, die 't zetten van een *fontanel* zeer pry-

pryzen, andere die het afkeuren, en als onnut verwerpen. Zo men dit doet, moet het niet zyn dan om in ziekelyke lighaamen, een nieuwe uittogt van quade vogten te zoeken.

De voorbehoedzelen, die de *Apothekery* ons aanbied, dienen ten deele om de quade vogten uit de lighaamen te verdryven, ten deele om onze lighaamen tegen het fenyn van de pest te wapenen. Het is zeker, dat zy die gene veel eer en swaarder aantast, die met quaade vogten bezet zyn: om dit te ontgaan, wanneer 'er te veel vogt is, moet men *purgeeren*. Doch alsdan moet de Geneesoeffenaar een groote voorzichtigheit gebruiken, om de quaade vogten alleen zachjes uit te dryven, uit vreese van die alle te verdryven, opdat het quaad nieterger word, dewyl alle de buik zuiverende middelen, de zenuwen ontstellen: maar zo men alleen maar een voorbehoedzel wil gebruiken, moet men de *purgeer* middelen ten eenemaale verbannen, om dat ze niet dienen om het fenyn van de pest te stuiten, of uit te dryven: in tegedeel verminderen zy de kragten, en maaken de zenuwen maar gaande, 't geen *Celsus* door de volgende *passagie* bevestigt. *Neque movinde est alvus*, zeit hy *atque etiam si per se mota fuint, comprehenda est, abstmendiam potius si plenius corpias est.* En zeker, by de pestziekte verslappen de zenuwachtige veselen van de beneden buik zeer licht, de gewoone afgangen van de vogten gaan quaalyk, 't geen dikwils aanleiding tot gevaarlyke buikloopen geeft: de Geneesmiddelen waar van men, zich gewoon is tegen

de aanvallen van het fenyn van de pest te wapenen, zyn inwendige, of uitwendige; de inwendige dragen de naam van (*a*) tegengiften, hun gebruik is om het lichaam in zyn natuurlyke staat te bewaaren, en zy deelen het een zekere byzondere kragt toe, die het pestagtige fenyn verniet of werkeloos maakt: maar waar is zulken tegengift? Het is noch onbekent, en in een diepe donkerheit verborgen. Daar zyn, 't is waar, veele geneesmiddelen zo enkeld als 't zaamen gesteld, die dezen naam dragen. By voorbeeld wortelen van Angelyken, van Els, van *imperaroren*, Everwortel, Slange wortel, bedwingen het fenyn, kaneel, *Cassia ligna*, witte kaneel, Zandel hout, Balsem hout, Aloë hout, Wynruit, Byen blad, *Cardus Benedictus*, Duizend blad, Rosen, Rosemaryn bloemen, Lamoenen, Oranje appelen, Vygen, Noten, Jenever beyen, *Kubeben*, *Kardomom*. Nagelen, Noten muskaat, Foely, kamfer, Myrrhe, Joodsche balsem, Slange vleesch, Yvoor, Hoornen van harten, Eenhoornen, en *Rinocero.*, Paarlen, *Bezoard steenen*, de steen van een yzer Varken, Armenische aarde, Gezegelde aarde, Swavel, *Antimony*, *Theriakel* van *Andaomachus*, Hemelsche *Theriakel*, *Mitridaat* van *Damocrates*, het *Diascordium* van *Fracastor*, de t' zamen mengzels van Alkermes, en van Hyacinte, Orvietan, *Theriacale* wateren, *Triakelsche* alyn, uittrekzels van

(a) A/exrpha,maqmes.

van allerhande tegengiften, en duizent andere, waar aan men deze pragtige namen gegeven heeft.

Dog men weet door verscheide redenen, en uit veele waarnemingen, dat alle deze geneesmiddelen, in plaats van goet te doen, die geene, die 'er zig op betrouwen, bedriegen, en nieuwe kragten aan 't pestagtige quaat verschaffen. Het getuigenis van *Galenus* is genoeg, die geen vertrouwen op de *Triakel*, of andere tegengiften stelde, waar van hy zo veel opgegeven had, en welke oordeelde dat het zekerste was, de vlugt te nemen in twee pesten, die te *Rome* en *Aquilia* regeerde.

En in der daat, byna alle de tegengiften zyn vol van een scherpe geurige oly, die een brandende hitte in onze lighaamen veroorzaakt; een rimpeling en hardigheit in de vaste deelen verwekt; een gisting en ontroering in de vogten, zo dat men reden heeft om bedugt te zyn, dat het misbruik dat men van deze tegengiften doet, om zig voor de pest te bewaren, aan veele menschen deze ziekte, en mogelyk nog veel erger, heeft veroorzaakt. Derhalven deze tegengiften byna van geen nuttigheit zynde, om ons voor dit quaat te bewaren, moet men ze liever spaaren, om de genezing van die geenen daar meede te ondernemen, die 'er van aangetast worden.

De uitwendige tegengiften zyn, die van buiten gebruikt zynde, geoordeelt worden, bequaam te zyn om het pestagtige fenyn te vernielen, of van onze lighaamen te verdryven. Daar zyn konstige, die enkeld bygelovig zyn,

zy zyn beladen met letters, *figuren* en tekenen, om een goede invloed van de ſtarren te verwagten; maar deze toverplaaten en halscieraaden moeten, als onnut zynde, verworpen worden. 't Zyn voortbrengzelen van onwetentheit en bygeloove, die niet dan door zotten, onwetende of bedriegers kunnen gebruikt worden; daar zyn 'er, dat regte fenynen zyn, als rottekruit, *auripigment*, padden, ſpinnekoppen, enz. Zo deze dingen geen quaad doen, zy zyn ten minſten onnut; gelyk de ondervindinge dikwils geleert heeft. En wat heeft men niet van deze gevaarlyke uitwaaſſemingen te vreezen, die uit deze lighaamen voortkomen? Daar zyn eindelyk natuurlyke dingen, die men om den hals hangt, waar van zommige reuk, en andere geen reuk hebben. Deze, die geen reuk hebben, zyn barnſteen, quikzilver, koſtelyke geſteentens, waar van men de eigenſchap noch niet wel weet. (*a*) De *Colchiſe* wortelen, en die van water-weeg blad zyn onlangs door *Wedelius* aangeprezen. De dingen die men aan den hals hangt, welke reuk hebben, zyn kamfer, *Ladbanum*, *Styrax*, *Benjuin*, *Citroenen*, Oranjeappelen, enkele en t'zamengeſtelde Azyn, enkele en gemengde Balſems, ruikende dingen van tegengiftige poeyers te zamen geſtelt, enz. voorbehoedzelen die niet onnut zyn, voor die geene die by de zieken gaan, om de quaade lugt, die hen omringt, te verbeteren; maar om het peſtagtige fenyn weg te dryven ſchy-

(*a*) Wolfgang wederl. in zyn Verhandeling de Colchio Vereno, & Alexipharmaco. Jena 1718.

schynen ze niet kragtig genoeg te zyn: is men meer in zekerheit in de huizen der Drogisten en Parfumeurs? komt de pest noit aldaar? men moet nogtans dit middel om allerlei slag van dingen om den hals te hangen niet ten eenemaale verwerpen, hoewel haar deugt zeer swak is, voornamentlyk deze, die geen quaat konnen doen. Dewyl zy voor zo verre goet konnen wezen, dat het vertrouwen, dat veele menschen op dit slag van voorbehoedzels stellen, hen hoope, kloekmoedigheit en standvastigheit verschaft, en de vreeze verdryft, die als dan schadelyk is. Wy weten dan, onder alle deze geneesmiddelen, geen beter voorbehoedzel, als het water tot drank gebruikt. Dit is 't alleen dat de zenuwveselen kan verzagten, dewelke te hart en te gerimpelt zyn; de al te dikke vogten te mengen, die te grof zyn, te verdunnen, haar scherpheit te verzagten, haar verderf te beletten, te matigen, of zelfs de kragt van het pestagtige fenyn ten eenemaale te stuiten, wanneer het in onze lighaamen eens is ingeslopen; daar en boven, heeft men niet de minste reeden om 'er eenig quaad van te vreezen: ik zal zelfs meer zeggen, het maakt de andere voorbehoedzelen verzekerder.

IV.

Het menschelyk lighaam is niet dan een wonderbare verzameling van veeragtige vesels, die geduurig inkrimpende en zich uitbreidende, zeker slag van geregelde beweging maken, aan de welke men de naam van trillingen

geeft: de werkzaamheit van deze vesels, stelt veele ouderscheidene vogten, die ligt stremmen en ophouden, aan 't beweegen, en die het verderf onderworpen zyn, zoó ras haar loop vertraagt word: op dat de veselen niet hard worden, verdrogen, nog haar beweging niet verliesen, is 't nodig dat zy geduurig van eenig nat bevogtigt worden; en de *humeuren* blyven aan haar zyde ook staan, verdikken en worden bedorven, zo de veselen hen niet dringen, wryven, en niet geduurig voortzetten. Het leven bestaat dan niet, als in de geduurige en wederzydse werking van vezels en vogten: in de eerste oogenblikken van ons leven zyn de vesels zagt, in onze mannelyke jaaren worden ze allengskens vaster, en verharden eindelyk, daar van daan komt den ouderdom, en de onvermydbaare dood. De gezontheit bestaat alleen in de gelykmatige beweging van vesels en vogten, dat is te zeggen, 't is noodig dat de veselen aan de eene kant geen meer tegenstand bieden, als ze aan de andere kant werken: het is ook nodig, dat de kragt, die de vaste lighaamen al voortzettende doen, bequaam is, om de kragt van de vloeibare, die tegenstand bieden, te boven te komen; om dus te gelyke en wederzytze beweging te bewaren, is 't nodig dat de veselen buigzaam en de vogten vloeibaar zyn, en daar van is het voornamentlyk, dat de gezontheit afhangt.

De vogten geduurig bewogen zynde, waasemt en vliegt het fynste weg, en het grove deel word in byzondere bakjes gedreeven, die

die daar toe geschikt zyn: dus worden ze wel haast uitgeput: de veselen, die ook geduurig inkrimpen en uitrekken, zouden wel haast versleten en vernielt zyn, zo men geen nodige voedzels gebruikte, om deze verliesen te herstellen.

De gemalen en gekaude spyzen, in de mond, met speekzel vermengt, daalen af in de maag, alwaar ze op nieuws door het vogt van deszelfs klieren nat gemaakt word, gesten, en in Chyl worden verandert. Dit witte en melkagtige vogt, zo onderscheiden van 't geen het eenige uuren te vooren was, gaat in het bloed, of volhardende met dit vloeibaare te gesten, neemt het 'er eindelyk de gedaante, de koleur, en alle de hoedanigheden van aan, met een woord, word zelfs bloed: alle de andere vogten van het lighaam ontstaan uit het bloed. Zy scheiden 'er van af in de verscheiden bakken, die dit vloeibare bevogtigt, tot welkers gebruiken zy geschikt zyn. De afgang is niet wel, dan voor zo verre het bloed door de ingewanden vryelyk loopt, waar in deze bakjes zyn, en dat de veselen van deze ingewanden, door geduurige en *gereguleerde* slingeringen, zonder ophouden verlangen en inkrimpen, ontfangen het bloed dat haar toekomt en persen de byzondere vogten van de zelve natuur uit als deze, waar van ze doordronken zyn. Het bloed verdikt aanstonds, zo haast het niet genoeg beweegt, en geklenst wordt: de scherpe zouten stremmen het ten eenemale, de geest van wyn verandert het in een vaste,

beenagtige en by na steenagtige klomp. De bytende zouten verdikken, en maken het swavelagtige deel hardagtig, het water mengt het volkomen.

Wilt gy uw gezontheit bewaren, en dezelve, wanneerze verlooren is, herstellen? daar toe is niets beter dan water: dit heldere en klare vogt, gelyk zilver, zo oud als de Waerelt, en dat de natuur in alle landen de dieren aanbied, ter behoudenis van hun leven, en om hun dorst te lessen, verschaft aan den mensch een drank, die zo wel ten tyde, wanneer hy gezond, als ziek zynde, ten nutte is. Daar is niet beter in de natuur, dan het gebruik van water, tot een gewoone drank, 't zy dat het de zenuwen moet verzagten en buigzaam maken, 't zy dat het de natuurlyke trap van vloeibaarheit in het bloed en de andere vogten moet te weeg brengen.

Geloof nogtans niet, dat het water zo zuiver en enkeld is, dat het niet iets van een ander slag by zich heeft, 't zy van lugt, zoute of aardsche stoffen. Het is bequaam tot verdikking, en verdunning: in 't verdikken bevriest het, en verdunnende stygt het in dampen op, na dat de lugt-stoffe, die het inwendig beweegt, in grooter of kleinder mate, in deszelfs lugt gaatjes indringt: de lugt die in 't water verborgen is, openbaart zig in de lugtpomp, door de bobbels in 't schuim, dat het daar uitgaande verwekt. Het gewigt van 't water verschilt, na dat het meerder of minder lugt in zig bevat, 't geen men gemakkelyk met een vogt weger kan weten. Men

weet

weet door herhaalde *distellatien*, hoe vee aardagtigheit dat 'er in 't water, zelfs in het klaarste is. Deze aarde is dan eens van den aard van kalk, dan van aard, als de kley, dan eens steenagtig, dan bergstoffig, en zomtyts met zouten van verscheiden aard.

Gy moet dit water verkiezen, dat met veel lugt en hemels stoffe, en het minste met zouten en aardagtige deelen bezet is: zulk water zal doorschynend fyn, zeer ligt, zonder eenige smaak of reuk zyn, het zal geen swaarte in de maag veroorzaken, het zal schielyk gelooft worden, ligt op het vuur kooken, en zo ook koel worden: het zal het vlees en de peulvrugten schielyk gaar krygen, het zal de zeep volkomen en zeer gemakkelyk doen smelten, oly van *tarter*, of de scheiding van zilver met sterk water, zal het zyn doorschynentheit niet berooven: bedien uw van geen ander tot drank, dat deze hoedanigheden niet heeft, dit is 't rechte en algemeene schei-middel, dat de *Chimisten* zo langen tyd gezogt hebben: Het doorbyt de rotzen, steenen en metaalen; het ontbind zelfs het gout door wryvinge, het neemt allerlei slag van zoute, swavelagtige, aardsche, hemel- en lugt stoffen aan, met het welke het zig vereenigt, en hout het opgeschort en verborgen in haare lugt gaten.

Het valt ligt te gissen, hoe veel het water de ontbinding der spyze bevordert, wanneer men overweegt, met wat vaardigheit, en gemak de kruiden, vrugten, en 't vleesch der dieren vloeibaar en ontbonden worden, die men

men in het water laat weeken; dit gaat zoo niet toe, met het zelve in levendige en geestagtige vogten te leggen, als wyn, asyn, brandewyn, enz. die in tegendeel niet doen dan dezelve te verharden. Het valt dan niet moejelyk, zig te verbeelden op wat wyze het water de verteering der spyze in de maag kan bevorderen; want de spyzen wel doornat zynde, komt 'er in de deeltjes, die van een gescheiden worden, een hemelsche en lugtachtige vloeibaarheit, die de beweging van de gisting gaande maakt, een fynder *Chyl* voortbrengt, dat ook vloeibaarder is, zonder kleefachtigheit en klonten.

Waarlyk, het water is de grond en 't *fondament* van de vochten van ons lichaam: want in *twaalf* oncen menschen bloed, zyn 'er *agt*, dat klaar water is, en ontrent *vier* oncen, zoute, oliagtige, of aardsche deelen. Het bevat ook veel lugt en fyne stoffe, dewyl 't op 't uitkomen van de aart, zo men 't in de lucht pomp doet, zulken schuim verheft, dat het zyn plaats dubbeld beslaat. Het bloed heeft dan zyn vloeibaarheit niet, dan van de wateragtige en fyne deelen, waar van het te zamen gestelt is; dog dewyl de gezontheit, en 't leven, voornamentlyk van de geduurige omloop van 't bloed en andere vochten door de verscheiden *kanalen* van ons lighaam, zelfs door de klynste afhangen, is al het geene dat het bloed dan vloeibaar kan maken en houden dienstig: dit is het, dat het water door zyn vloeibaarheit en door middel van de lugt en fyne deelen, die het in 't bloed

te

te weeg brengt : daarenboven, dewyl 't ligt verdunt, en dat de hitte het zelve in damp, doet uitwaassemen, sleept het eenige van de fynste olyagtige deelen met zich, en maakt een damp van wateragtige en olyachtige deelen te zamengestelt, die het gantsche lichaam inwendig bevochtigen, de veselen besproeien. verzachten, buigzaamer en bequamer tot de beweging maken : daar van daan komt het, dat het water de gemakkelykheit en de evenmatigheit van de beving der veselen onderhoud en bewaart. Van daar komt het ook dat het de omloop van de vochten bevordert, en dat zy alle de werkingen in dezelve onderhoud : ziet men niet, dat de water drinkers veel welvarender zyn, en langer leven, dan die wyn en gestende dranken drinken ? zy eeten zelfs veel meer : want het water, dat alle luchtgaten doordringt, is een zeer bequaam vocht, om de spyzen van een te doen scheiden, om de *Chyl* en 't bloed te maken, en om het voedend zap in alle de deelen van het lichaam over te brengen. Het wischt de kleefachtige puiligh it af, dat de klierachtige vliezen van de holligheden en ingewanden overdekt; het bevordert, by deze gelegentheit, de uitstorting van een groter *quantiteit* van maag en ander quyl, waar van de honger en de verteering afhangen. 's Is om alle deze reedenen dat de water drinkers gemeenlyk meer gezontheit en krachten bezitten.

Pas wel op, om u door het voorbeeld van pakdragers, en arbeitsluiden, niet te laten be-

bedriegen : aan wie het gedurig gebruik van wyn, en geestagtige vochten, kragten schynt te verschaffen, om zeer swaren arbeid te konnen verdragen : zo zy sterk zyn, 't is niet om dat ze wyn drinken, in tegendeel zy verteeren de wyn niet zy verdraagen 'er het gebruik niet van, dan om dat ze sterk zyn : daar van daan komt zeer dikwils, dat de wyn in plaats van hun krachten te verschaffen, gelyk ze hun verbeelden, hen binnen korten tyd verswakt. Men vind 'er weinge onder hen, die veel wyn drinken, schoon ze sterk zyn, wanneer ze hen daarin te buiten gaan, die een hooge ouderdom bereiken : 't is zeer dikwils hun eigen kracht, die hen bederft, en een Vroegrype dood neemt hen weg, of liever zy leven in pyn door 't graveel, jicht, geswellen, en andere ongemakken veroorzaakt.

Het gebruiken van water, tot een gewoone drank, is niet minder nutbaar, voor het verstand als voor het lighaam. Een water drinker is altyd meester van zich zelven: zyn verstand, minder aan de driften onderworpen, neemt zyne bedieningen beter waar : de hitte, de opgesting, de scherpheit van de vochten, de al te groote uitspanning, en gevoelbaarheit van de zenuwachtige draden, verwekken ontroeringen in 't gemoet : maar de stilte van 't lichaam word wel haast van de ruste des gemoets gevolgt, als de vogten zacht, vloeibaar, zuiver, zonder schadelyke overtolligheden zyn : alsdaan zullen de zenuwagtige veselen niet beroert zyn, en men zal geen

geen moeielyke bezinning bezitten: zo het verstand eensklaps, van een gedagte getroffen, de zenuwagtige draden in beweging, of tot inkrimpen brengt, zullen deze bewegingen haast gestilt zyn, en de zagte trillingen van de zenuwagtige draden, zullen gelyk voorheenen, zagt en geregelt worden, om dat het geduurig gebruik van 't water, deze draden zagt en buigzaam maakt: men moet dan zorg dragen, om water te drinken, zo men by een gezond lighaam een goede ziel wil voegen.

Het water verdient niet alleen, den naam van voorbehoedzel, of bewaarmiddel, maar nog grooter eernaam; men kan het als een algemeen geneesmiddel aanmerken, bequaam tot alle ziektens in 't gemeen: zonderling voor elk, in 't byzonder, gemakkelyk om te vinden en te bereiden. Het heeft geen ander gebrek, dan dit, dat het te gemeen, te bekent, en bygevolg te weinig geagt is.

Gelyk de gezontheit van de buigzaamheit, van de veselen, en van de gelykmatige beweging, van de vloeibaerheit, fynheit en zagtheit der vogten afhangt, zullen alle ziekten niet dan van de styvigheit, van de uitspanning, van de scherpigheit, van de beeving der veselen, van de lymagtigheit, van de verdikking en scherpigheit der vogten ontstaan: de oorzaken die de beweging der veselen te weeg brengen, zyn inwendig of uitwendig. De inwendige komen of van de ziel, gelyk de driften, of van het lighaam, gelyk de dikke en belemmerde vogten, in de fynste vaten: die de vesels te
ver

ver uitrekken; of de te scherpe vogten, die haar te groote ontroeringen veroorzaken: men moet onder de uitwendige oorzaken tellen, alles wat het lighaam kan aandoen; als de lugt, de koude, de hitte, zeker slag, van voedzels, vergiften, enz. ondertusschen 't zy dat de uittrekking en de ontroering der veselen, van de scherpheit van de vesels, van het verblyf, of de ondeugt van de vogten afhangen 't zy dat de ondeugt van de vogten, van de vesels afhangt; men moet altyd zyn toevlugt tot het water nemen. Het water zal de vesels ontspannen, die te ver uitgerekt waren, het zal de dikke vogten mengen, haar scherpigheit verzagten, haar opgesting stillen, de verstoppingen openen, het zal de aardagtige, zoutagtige, en swavelagtige deelen na zich nemen, en door behoorlyke wegen doen loozen: het zal de werkingen herstellen, en veele ziektens genezen. Men weet door de ondervindinge, dat in langduurige ziektens, die alle uit de verstoppingen der ingewanden ontstaan, geen beter middel, dan het water is. Nooit heeft het gebruik van genees dranken, kruid-zappen, koel-dranken van gersten water, zo veel in swang gegaan, dan by deze gelegentheden; van waar komen zo veele wonderdaden, die de mineraale wateren in deze ziektens werken? is het niet aan het water, dat zy dit voornamentlyk verschuldig zyn, die de vloeibaarheit van de vogten, die voorheenen te dik waren, herstelt, en die zagtigheit en buigzaamheit aan de veselen geeft? 't zou te vergeefs zyn, dat men aan

de

de zieke de *mineraale* geest, en de *alkalische* en *vitrioolsche* en bergzoutige geesten gaf, die deze wateren bevatten, zo men daar geen groote menigte water byvoegde: in de scherpe ziektens en brandende koortzen, die van een ongemeene scherpe en brandende gal, die in het bloed komt, afhangt, en in de vaten kookende, en waar in het zenuwagtige zeer geweldige imkrimpingen moet uitstaan, eischen de zieken met nadruk, veel water te drinken, door de schielyke verquikking die zy 'er van gevoelen, en de Geneesmeesters belasten 't hen, om 'er van te drinken, 't zelve als een uitnemend Geneesmiddel aanmerkende. 't Is van 't water dat de voorname uitwerkzelen van de geerst en koeldranken, de zappen der kruiden, de dorststillende vochten, en amandel melk afhangen.

Men moet nochtans bekennen, dat de andere zelfstandigheden, of deeltjes van geneesmiddelen, die het bevat, niet te vergeefs zyn, 't zy om de verstoppingen te openen, 't zy om de scherpheit van de vochten te verbeteren; 't zy om de veselen zachter te maken. Doch waar toe zullen dese Geneesmiddelen dienen, zo ze niet wel gemengt worden? daaren boven, dewyl alles wat daar in vogtig is uitwaassemt, en in de hitte van de koorts verstrooit word, zouden de vaste deelen wel haast verdroogen, de vloeibaare verdikken, zo men dit met geduurig veel water te drinken, niet vergoedde. Maar wat doet een Geneesmeester dan in deze ziektens? in het begin, ten eersten door aderlating de overvloedigheit

P van

van 't water verminderende, die de vaten (zo hy 't nodig oordeelt) doet opſwellen, vermindert hy niet alleen het ongemak, maar hy bereit alvoorens, en ontlaſt de vaten om aan de waterachtige vochten, die hy voorſchryft, doortocht te geven, met een oogmerk, om het bloed, dat dan te dik bevonden word, te ontbinden: hy geeft braakmiddelen in, wanneer 't nodig is, om de maag en ingewanden van de quaade vochten te zuiveren, die daar in zyn; op dat het water, zo veel te zuiverder, in het bloed mag komen: zo het water de verrotting niet ten eenemaale wegneemt, die in de rottige peſtagtige koortzen zich openbaaren, en zelfs in de peſt, door peſtkoolen, en plekken, het maakt de toevallen zo wreet en gevaarlyk niet: want het water buigzaamheit aan de veſels gevende, en de vochten mengende, die zich tot verderf ſchikken, helpt de natuur om een afſcheiding van deze vochten te doen, en ze ter plaatze te brengen, alwaar ze moeten wezen. Daar van daan komt het dat de uitwaaſſeming veel gemakkelyker, en de toevallen van de peſt zagter zyn. Wy hebben 'er een voorbeeld van, in de laatſte kinderpokken, welker kwaataardigheit men niet dan met veel water te laten drinken verbeterde: de koorts wierd flaauwer, en 't uitkomen van de puiſten ging gemakkelyker. (*a*) In 't jaar 1709. wanneer de ſtad

(*a*) *Kriſtiaan Wersbag, de verâ & fundamentali curatio morborum te Straatsburg, 1715. in 't Hoogduits.*

stad *Dantzik* door de pest vernielt wierd, bevonden veele persoonen de goede uitwerkzelen van het water: zo ras zy van de pest aangetast wierden, hielden zy zig wel gedekt te bedde; men gaf hen alle half uuren een glas heet water met geerst, thee, of wat klein bier, de zieke begon zagtjes te sweeten, waar in men hem hield; op de derde of vierde dag, zag men de pestbuilen, zonder eenig toeval, voor den dag komen, en de andere toevallen wierden schielyk door dit middel gestilt. Men nam waar, dat men zig zo zeer niet moest verhaasten, om de pestbuilen door heete middelen te doen uitbreeken, als de kracht van de natuur te matigen; voornamentlyk zo de zieke van een galachtig en levendig *temperament* is: is de zieke van een koude of vogtigen aard, men moet de al te swakke natuur opwakkeren, met twee of drie maal daags, een weinig poeier van *Bezoar* in te geven, zorg dragende om de zieke veel te laten drinken. (*a*) De pest te *Breda* groote verwoestingen aanregtende, en de geneesmiddelen ontbreekende, deden de Geneesmeesters, daar toe genootzaakt zynde, aan de zieken, voor alle geneesmiddelen *gedistel eerde* wateren ingeven, die 'er nog in de *Apothekeryen* overig waren, en 't had een goeden uitslag. Dienvolgens zo men in de quaataardige pestagtige koortzen, en in de pest zelf, veel water tot drank ge-

 bruikt

(*a*) *Frederik van der Mye, de morbis, & symptomibus popularibus Bredanis, Antw.* 1627.

bruikt, en dit zeer verquikt, behoeft men 'er niet aan te twyfelen, of men kan 'er zig nutbaar van bedienen, om 'er zig voor te bewaren.

V.

Zo de peſt met zyn woede begint uit te barſten, en gy niet kunt vlugten, of na plaatzen gaan, die van de beſmettinge vry zyn, moet men een beſluit nemen, om te blyven: dog verſchrik 'er niet van, in peſttyden ſpaart de dood gemeenlyk dieze veragt, en vervolgt ze, die bevreeſt zyn. Alle de inwoonders van *Marſilie* zyn niet geſtorven: de ſchrik heeft 'er meer dan de beſmetting weg geſleept. De peſt regt geen grooter verwoeſtingen onder de Turken, en andere Ooſterſche volkeren aan; hoewel zy weinig of geen voorbehoedzelen gebruiken, om de beſmetting te ontgaan, en dit is om dat zy 'er niet voor bevreeſt zyn: zy die gezond zyn, blyven by de zieken, waarom wordenze dan niet alle van dezelfde ziekte aangetaſt? zeker, de beſmetting is zo gevaarlyk niet, als men zich gemeenlyk wel verbeeld. Wanneer de peſtagtige deeltjes indringen, doen zy nooit quaat, dan aan hen, die qualyk geſtelt zyn. Het is nootzakelyk, dat het lighaam voor af eenige quade geſteltheit heeft, eer de beſmetting zyne uitwerkzelen kan voortbrengen, en zyn quaataardigheit in 't werk ſtellen.

Dit is het, dat de ſchrik, vreeze, droefheit, en gramſchap, dikwils te weeg brengen,

gen: men moet zich dan ter deegen voor deze driften wagten; zyt vroolyk en blyde, tragt kloekmoedig te zyn, vermaak u met uwe vrinden, door vroolyke en aardige t' zamenspraaken en door aangename wandelingen: op deze wyze zult gy de droefheit, en de ongerustheden verdryven, die het lighaam tot de pest voorbereiden: men moet zomtyts arbyden, dat men begint te sweeten, zonder zich nochtans te vermoeien: de al te groote arbeid moet men vermyden: men zal zich van de Venus vermaken onthouden, of ten minsten daar van een matig gebruik maken; daar zyn zekere gesteltheden, die de besmetting volkomen tegen staan: zulke zyn zodanige persoonen, die geduurig by de pestzieke zyn, zonder van deze ziekte aangetast te worden. Men kan deze gesteltheit van 't lighaam niet door reukwerk, *Bezoard* poeier, of tegen giften verkrygen, maar door een naaukeurige levens wyze; dewyl het zeker is, dat een quaade levens wyze vernielt, de pest tast voornamentlyk die geene aan, die hen aan de onmatigheit overgeven: volg voor al de regelen van matigheit op, gy zult gezontheit van 't lighaam en gerustheit in 't gemoet bezitten. Zo *Socrates* de dood ontging, wanneer de pest het geheele *Atheensche* volk vernielde, was hy dit aan de matigheit verschuldigt: men moet dan een zekere middelmaat in de spys gebruiken, daar leit meer gevaar in om te veel, dan om te weinig te eeten: de dronkenschap is byna altyd doodelyk: men moet zich nochtans door honger en dorst niet

laten verflaauwen, dewyl we de pest zomtyts op den honger zien volgen· men moet ook iets, rakende de hoeveelheit van de spyze. aan de gewoonte toegeven; zo ook ontrent de tyd van de maaltyd, en de slaap: 't is selfs niet goet eensklaps een quaade levens wyze, waar aan men gewent is, na te laten, en 'er een op te volgen die beter is, om dat 'er geen schielyke verandering zonder gevaar is: wees gedagtig, om het water boven alle drank te schatten, drink 'er 's morgens eenige glaasen vol van, 't zy warm of laauw, zo als gy wilt, het brengt om zo te spreeken, de gezontheit in 't lighaam, 't mengt de overblyfzelen van de verteering van den voorgaanden dag: het veroorzaakt afgang, 't doet water loozen, zuivert de nieren, en bewaart de vloeibaarheit van het bloed, en andere vogten; 't maakt de gal beter, wekt de honger op, en brengt te weeg, dat de verteering beter gaat; de ingewanden verrichten hun werk zonder ongemak, zonder ontroering, zonder brand, het lichaam word beter, en vlugger tot den arbeit, de werkingen van de ziel werken netter, en op een volkomener wyze: kortom, het verdryft alles wat de pestachtige verdorventheit kan veroorzaken: bedien u in uwe maaltyden van water, tot een gewoone drank, 't zy kout, laauw, of heet, volgens de gewoonte en 't jaargetyde: het past in dit land niet, in ys te zetten, ten zy voor die gene, die 't gewoon zyn, of aan galachtige menschen, die aan groote hitte in de ingewanden onderworpen zyn; wagt

u

n wel, om de wyn, als een tegengift tegen de pest aan te merken, of uit te venten: 't is een lekker vergift, dat door verblydende bekoorlykheden, die geene, die 'er van drinken, bedriegt: zy vernielt het lichaam, door werkende en brandende deeltjes, die daar in hitte en vuur brengen; zy ontsteekt en verhard de zenuwen, zy vermeerdert de kracht van de beweging der vezelen ongemeen; zy onrrust, en verdikt het bloed ongemeen; zy maakt verstoppingen die de oorzaak van langdurige ziektens zyn; zy brengt de gal voort, die oorzaak van de scherpe ziektens is; zy geeft aanleidinge tot bevinge van de leden; zy belast de nieren, en de blaas, van steen en gruis; zy brengt dampen na 't hooft, die de zetel der ziele smooren, en deszelfs werkingen ontrusten, en buiten den haak helpen.

Eindelyk baantze de wegen tot het pestachtige quaat, ze maakt deszelfs werkinge gemakkelyker, en brengt het in staat om 't met alle zyn verwoedheit te doen werken: zo men nochtans gewoon is wyn te drinken, moet men ze ten minsten met water temperen; door dit middel, zal men 'er de quaade uitwerkzelen van matigen, men moet de heete en geestagtige vogten, die men uit de wyn, of gestende vochten trekt, na laaten. Dit zyn vloeibaare vuuren, die de long levendig aandoen, en 't gehemelte op een aangenaame wyze kittelen: doch dit vermaak word wel haast, door veel grooter qualen betaalt gezet. Men moet de dranken niet afkeuren, waar in zap van oranje en limoen is: doch men

moet het voorzichtig gebruiken, dewyl de zuure dingen de ontsteeking van het bloed en de gal stillen, de scherpheit van de zouten verbeteren, de swavelachtige stremmingen ontbinden, of verdryven, die door scherpe zouten veroorzaakt zyn, en zy passen voornamentlyk galzieke menschen; dog zy zyn vyanden van de zenuwen, en schadelyk aan hen die de hoest en een swakke maag onderworpen zyn, als ook aan het kolyk, ongemakken in de nieren en blaas, en eenige andere ziektens van borst en longe.

Voorzie u van een huis, dat lugtig is, waar van gy alle morgens, met het opgaan van de zon, de vensters laat openen, en een goet vuur aansteken, om de vochtigheit van de lucht daar uit te verdryven; men zal het zuiver en schoon houden: zo 't uw werk is, om zieken te bezoeken, draag zorg dat gy een *Citroen* mede neemt, die met nagelen bestteken is, of houdt somtyts een doek die in asyn gedoopt is, voor de neus, om de quade lucht af te weeren: zo de quade lucht of de besmetting van de zieken uw maag byna doet braaken, byt in een Citroen, of houd een weinig *angelyk-wortel* in de mond, of wat *kubeben* of *kardemöm*. Gy kunt ook tot meerder zekerheit een zakje om uw hals hangen, van *Colchise* wortelen, en water-weegbree-blad, dat gedroogt en tot poeder gastampt is. Deze raad, door *Wedelius* aangepresen, kan veel goet doen, en geen quaat, gelyk de ondervinding heeft doen leeren.

Wat de Geneesoeffenaaren belangt, die verplicht

plicht zyn om de peltzieken te bezoeken, laat de overmate van hun voorbehoedzel geen beletzel aan hun plicht wezen: zy zyn verlooren zo ze bevreest zyn: de kloekmoedigheit en onverſaagtheit, de liefde tot hun beroep, de iever tot de genezing der zieken, het vertrouwen op hun konst, zyn de groote voorbehoedzelen, waar mede zy zich moeten wapenen: zy moeten hunne zieken vrymoedig, en op een vrolyke wyze aanſpreeken, hen vertrooſten, hen aanmoedigen, en hoope van genezinge, van deze hunne ziekte, geven, en hen eindelyk de noodige genees-middelen verſchaffen: laaten zy voor al geen kleed aantrekken, gelyk de Geneesmeesters te *Rome* (*a*) in pesttyden plagten aan te doen: dit naare kleed, dat verſchrikkelyk en van een quaad voorbeduitzel was, was niet bequaam dan om kinderen een ſchrik op 't lyf te jagen: zo men ze zag, zou men dezelve voor ſpookzels aangezien hebben, die niet dan de dood aan hunne zieken aankondigden; zy hadden een momaangezigt, met een groote neus voor hun trony, welke neus met riekende dingen opgevult was, met glazen oogen, een koddige hoedt op 't hooft, met een rok van gewast linnen aan 't lyf, die tot op de hielen hing, met een witte roede in de handt: dit ſlag van voorbehoedzelen zyn voor de Geneesmeesters ten eenemaale onnut, en kunnen de zieken nadeel toebrengen; zeker

P 5 men

(*a*) *Zie Thom. Bartholin. Hiſt. Anatomic & Medicar Centus* V.

men bedriegt zich, wanneer men het gebruik van zo veel hartsterkende middelen voorstelt, voornamentlyk zulke krachtige om zich te bewaren, wanneer men gezond is, heeft men geen geneesmiddel van noden; zo men alsdan gebruik van eenige geneesmiddelen maakt, kunnen zy niet anders dan quade uitwerkingen hebben.

Deze tegengiften, die niet dan van kruidachtige heete geneesmiddelen zyn t' zamen gestelt, steeken het bloed aan, en vernielen allengskens de gezontheit: behalven dat, moet men onder voorwendzel van voorbehoeding, het lighaam tot de geneesmiddelen niet gewennen, die men van node zal hebben, om zich te genezen, in geval men van de *pest* aangetast word, uit vreeze, dat ze onnut mochten worden. Wy zullen dan besluiten, dat 'er geen beter voorbehoedzel, dan het water is, dat de vezelen verzagtende, de vochten mengende, aan het lichaam de noodzaakelyke gesteltheit geeft, om het fenyn tegen te staan; 't welk deze zelfde gesteltheit behout, wanneerze die in een onderwerp ontmoet, 't welk deze gesteltheit voorkomt, en vernielt die het lighaam tot de pest schikt, dat is, de verharding en verstyving der zenuw vezelen, de verdikking, het stilstaan, en de verdorventheit van de vochten, 't geen elk een op alle tyden past, en over al gevonden word.

Het water is dan een uitnemend voorbehoedzel, geduurende de Pest:

VRA-

V R A G E,

Of men den zieken de drank moet verbieden?

WAarom tog zo veel opſtellen, en verſchillen wat het leven in ons is? de eenige gedachte van een zeker ſlag van beweging, doet dit bevatten; maar van een beweging, die niet te ſterk is, die minder na een gevegt als na een ſpel gelykt, minder na den oorlog, als een wapen oeffening. Deze beweging, die rond loopt, is geen oproer of opſtand, door twee tegenſtrydige veroorzaakt, gelyk met het zuure en 't zoute, en om alles te zeggen, wat dit niet is, het hangt alleen van het vloeibaare, dat is, van de vochten niet af, want over deze oeffent de voorname tegenſtrever zyn gezag die in de vaſte of zenuwachtige deelen huisveſte, welkers beweging van drukking en van een geduurige ontſlaitinge de vloeibaare deelen geduurig beweegt en voortzet: 't is dan een ſtandvaſtige, geregelde, gelykmatige beweging; by gevolg van de ontploffing en geſting van de ſchykundige onderſcheiden: want eindelyk, den Hemel zy gedankt, is de geneeskonſt tot bedaren gekomen, en haar oude ernſthaftigheit en bedaartheit aangedaan hebbende, heeft ze zich van de onwaardige gedachten, van de e-

le-

lement-ſchyders, de verwoedheit en geſtingen die ongeſtuimig zyn, weten te ontſlaan. Om het dan nu met een woord te zeggen, de oorzaak van de gezontheit, is niet dan een gedurige ſchudding, een voortſtuwing, en een wederzytze beweging van drukking en ontſpanning, die even gelyk is, over al gevonden word, en alle de deelen beweegt en gaande maakt. 't Is dan in het hart alleen niet dat men de klopping vind, daar is 'er een, die alle de leden in beweging houd, en over al word gevonden, die 'er ook wel na ſweemt, zo ook is 't niet alleen in het bloed, dat men de beginzelen van 't leven moet zoeken, hoe levendig het ook toeſchynt; het zou quaatdoende of zonder kracht gevonden worden, zo het een oogenblik aan zich zelf wierd overgelaten: het zou zich van de byſtand en werking van de vaſte deelen ontbloot vinden. Dus zou men de werktuigkunde van het menſchelyk lighaam, by dat van een uurwerk konnen vergelyken, en in 't byzonder aan (a) 't water uurwerk; want dewyl een zeeker gedeelte van water het evenwigtige uitmaakt, waar in de geheele kunſt beſtaat, is 't ook door een zeker gedeelte van bloedt, dat de veerachtigheit van de vaſte deelen, die alles in ons lighaam uitwerkt, evenwigtig blyft; voor 't overige moet men hier door de vaſte deelen de vaten verſtaan, waar van het zamen weefzel der deelen is t'zamen geſtelt; dit

(a) Clepſydre.

dit zyn ze, die veerachtig zyn, en geduurig uit en in ſpannen. Deze vaten van een *Coniſche* figuur zynde, verliefen van haar omtrek of of van haar werking, na mate dat zy van haar oorſpronk afwyken, zonder nochtans haar kracht van toeſtuiting te verliezen, die haar vergezelt en over al volgt. Dit zyn dan als zo veele helpers, en ondergeſtelden van het hart; welkers werkingen zy navolgen, dewyl zy zonder ophouden ſlaan, en op het bloed werken, 't welk gedrukt en geperſt zynde opſtuyſt en de zyden van de vaten uitzet, zo door zyn veerachtigheit als door zyn ſwaarte, in de perſſing die het van zich ſtoot en doet naderen: Dog vraag niet, waar van daan deze heen en wedergaande beweging, of dit geduurig ſlaan gekomen is; want kortom, dewyl 'er zo veele andere zaken van meerder gewigt in de geneeskonſt zyn op te helderen, moet men zo veele onnodige vragen nalaten, die het verſtand bezig houden en belemmeren, zonder het zelve te onderrigten. Het zyn daar en boven dingen, die zo noodzakelyk waaragtig zyn, en door bevel van den Schepper zo baarblykelyk vaſtgeſtelt, dat zy geen andere oeffening dan de ervarentheit nodig hebben omze te kennen: waar van daan komt dan deze beweging, in de deelen, die zy beurt om beurt op elkanderen werkſtellig maken? het is genoeg aan den Geneesmeeſter om overreed te zyn, dat de gezontheit niet dan in een evenwichtigheit beſtaat: dat is, dat de order en de regel van de werkingen van 't lighaam van een zeker

zeker slag van trilling, en klopping afhangt, welkers naauwkeurigheit van een evenwichtigheit ontstaat, die de vast deelen te weeg brengen, en die de vloeibaare matigen. Men ziet by voorbeeld, dat de vryheit, de during, en de evengelykheit van de omloop van 't bloed, niet als het werk en 't einde van deze evenwichtigheit is: volgens deze grondregel van de water-weegkunde, dat de vogten in de kromme doortogten tot dezelve hoogte moeten opklimmen, waar van zy nedergedaalt zyn; dat is, dat het moet volgen, dat 'er door de tegen overstaande tak van een ryschen zo veel vogt moet opklimmen als 'er door een andere tak zyn nedergedaalt. Volgens dezen regel de groote slagader in de Vene cave, als een vat beschouwende die een kromme (*a*) hevel beschryft, en het bloed, voor zo verre het vloeibaar is, aangemerkt zynde, zal zonder eenig ander behulp, en alleen door de kracht van het evengewigt, tot de hoogte van 't hart moeten opklimmen, dat is te zeggen, tot het hart zelf, van waar het in deze groote slag ader gevloeit is. Maar de natuur heeft 'er noch meer in voorzien; want de aderen en lymachtige vaten, van deze rondigheden voorzien zynde, die men klapvliesjes noemt, en die van plaats tot plaats in haar holligheit gevonden worden, doen hier het zelve werk, als de raden waar van men zich bedient, om de moe-

(*a*) Siphon.

moeraſſen droog te maken, en de wateren tegen haar ſwaarte aan op te ligten. Dewyl deze klapvliesjes klyne ſakjes zyn, die de beweging van 't bloed onderſteunen, en ze na 't hart leiden, dat als de gemeene vergaderplaats van alle de vogten is. Een ander middel, dat de natuur bezigt om de evenwichtigheit van 't bloed te onderſchragen, is de ſtantplaats die zy aan 't hart gegeven, en het zelve naby de herſſenen, en verre van de voeten geplaaſt heeft, om dat men volgens een andere regel van de werktuigkunde, de afſtanden moet ſchikken na de meerder of minder helling die de vogten hebben, zy heeft dan het hart dus geplaaſt, op dat het bloed, dat na de harſſenen tegen zyn ſwaarte aan moeſt gevoert worden, minder afſtand had door te loopen, daar het meer weg moeſt afleggen, om in de voeten te komen · alwaar het door zyn natuurlyke nederdaling van zelfs henen vloeit. En zeker, na de operſte deelen verheven werdende, heeft het zich zelven en zyn eigen ſwaarte te boven te komen, daar het na de benedenſte deelen zakkende, door haar ſwaarte henen gaat: dog als of deze konſtwerken noch niet genoeg waren aan de natuur, om een evenwigt in onze lighaamen te houden, heeft zy 'er noch andere bygevoegt: want waar toe zou het anders dienen, dat de *diameters* van de aderen, en ſlag-aderen ongelyk zyn? waarom word de *diameter* in de holle ader, eens zo groot, als die van de groote ſlag ader bevonden? van waar komt het, dat de zuig-ader deze

deze driemaal zo veel in de middellyn heeft, als de ader, die haar metgezelle is? Om wat reden worden de darmvaten, gelyk men meent ontdekt te hebben, wyder in de vrouwen, dan in de mannen bevonden. Eindelyk met wat oogmerk zouden alle de takken van de aderen te zamen genomen, gelyk men zelfs met het bloote oog kan zien, meer groote hebben, dan alle de slach-aderen, ook by malkander genomen? dat alles is zekerlyk niet, dan om de gelykwichtigheit te behouden. En in der daat 't is nodig, dat het bloed zomtyts door wyder, in de naauste, en dan weder uit de engste in de wydste vaten loopt, dan eens om 'er de loop van te verhaasten, dan eens wat trager voor te gaan, om dat 'er eindelyk gelegentheden zyn, waar in de schielykheit niet ter dege kan gesc hikt worden, dan door de groote of kleinder middellyn der plaatsen, die doorlopen moeten worden. Doch dese werktuigachtigheit van de vaten, dient ook om een andere reden, om de Gezontheit of de evenwichtigheyt in het lichaam te behouden: namentlyk dat door middel van de verscheyden middellynen, overal zoo veel bloed komt, als nodig is, en met die trap van schielykheyt die ze past. Dewyl men moet aanmerken, dat behalven de omloop van al het bloed in het algemeen, die als de voorname draaywind in de geheele kleyne werelt ront loopt, dat het ook overal gedeeltens van 't bloed moet mede deelen, die als zo veele ondergeschikte draaywinden zyn, die de door-
druyp-

druiping van de vogten werken, tot elk van deze deelen hequaam zyn.'t Is door diergelyken konstwerk, dat de *gal* in de *lever*, en het water in de *nieren* enz. druipt. Eindelyk word op deze wyze, niet alleen een evenredigheit en evenwigtigheit door het geheele lighaam gehouden; maar ook een diergelyk evenwigt in ieder ingewant; men moest zeker veel kragt, veel behendigheit en snedigheit gebruiken, die genoeg zou zyn om overal in 't algemeen, en in 't byzonder dusdanigen evenwigt te gebruiken; doch daar word veel van deze snedigheit en van deze kragt in 't hart gevonden, en in de slagaderen, die 'er de natuurlyk ondergestelde van zyn: het hart heeft voornamentlyk veel van deze kracht ontfangen, door het maakzel van zyn linker holligheit, dat een ongemeen t'zamenweefsel, en by gevolg zeer sterk is, en dat daer en boven een groote en diepe holligheit uitmaakt: nu dit alles is niet by geval gemaakt; maar op dat het bloed door zeer sterke vezelen voortgestuwt zynde, en uit het binnenste van een zeer diepe holligheit komende, verder en zekerder voortgestuwt wordt. Dit kan ligt begrepen worden, uit het voorbeeld van een hamer, die zo veel te harder treft als de steel daar van langer is, en dat de arm, dieze vasthout, een grooter *Cirkel* beschryft: na alle deze aanmerkingen, zal men moeten toestemmen, dat de gezontheit niet dan een evenwichtigheit, een naaukeurigheit en een evenredigheit is, waar in de order en de wysheit van de oppermachtige werkmeester aan alle kanten uitschittert.

Het zou dan deze order, deze evenredigheit en evenwichtigheit te herſtellen zyn, die alle de zorg van de Geneesmeeſters moet bezig houden, en die hun werk van de Geneeskunde maken, moeſten geen andere oogmerken hebben, nog andere eindens in hunne oeffeningen voorſtellen. Men zal 'er nog beter van overreed zyn, zo men waarneemt, dat de vloeibaare dingen, of de vogten, die ons doen leven, door hunne hoedanigheden, hun ſlag van beweging, en aard, ſchynen gemaakt te zyn, om aan de evenwichtigheit van de vaſte deelen, toe te brengen: dit is het, dat voornamentlyk in het bloed word aangemerkt, dat door zich zelfs onder de vogten de order 't meeſt bemind, en 't minſt bequaam is om beroert te worden: dog denk geenzins, dat men onder den naam van bloed, een verzameling van zuure ſcherpe en zoute vogten, of diergelyke hevige vogten verſtaat: men moeſt uit al het voorgaande reets afgenomen hebben, dat zulke onſtuimige ſtoffen, zo tegenſtrydig tegen de order en de vrede zyn, en de menſchelyke natuur zo qualyk paſſen, 't Is wel waar, dat XXII, oncen bloed door de *diſtillatie*, veertien oncen vlugtige geeſten, en agt oncen (*a*) overgebleven aſſche opleveren; men zal ook moeten toeſtemmen, dat men daar door ook een vaſt zout in 't bloed vind, dat meer na 't zuur, dan na 't zout ſweemt. Maar wie weet niet, hoeveel werkingen

(*a*) Tête morte.

kingen van de *Chymisten* nog borgtogt onderworpen zyn; want kortom, wie zal ons beantwoorden, dat alle deze zouten, deeze vlugtige, deze vaste deelen, geen nieuwe wezens zyn, of bastaard en ontaarde vrugten, die de kunst uitvind, en 't vuur smeed: ten minsten is het zeker, dat de vuuren der *Chymisten* dikwils *ligten* geven, en zo veel te bequamer om het verstand te misleiden, als zy het zelve streelen en verblinden: de oorzaak van haar verleidinge ontstaat uit een qualyk begrepen overeenkomst: zy vergelyken deze zagte en onzienlyke *vlam*, die ons leven onderhoud, met de terugkaatzing van een vuurrad enz. daar men, zo men eeu vuur in ons lighaam wil stellen, het zodanig moet bevatten, dat het de beginzelen van het bloed doet ontwarren, en van een schei den; zonder die onder malkander te vermengen, en dat niet doet, dan de vogten te zuiveren, zonder die te ontroeren of te bederven: de beste ontleding van 't bloed, is dan deze, die ons zonder te veel ontroering twederlei slag van zelfstandigheeden doet gewaar worden: de eene enkel vloeibaar, de andere grover: door deeze eenvoudige werking, en die de natuur van 't bloed niet tegen is, bevind men dat in 5833. greynen bloed, 1296. groove en 4537. greynen vloeibaare deelen zyn, waar uit men ziet, dat de rekening opgemaakt zynde, de *proportie* van het vloeibaare gedeelte, als 3. tegen 1. is: deze ontbinding, hoe eenvoudig die ook toeschynt, is genoeg, tot de oeffening van de Geneeskonst; en zy

geeft te kennen, dat het bloed niet minder vloeibaar dan het water is; dat het zelfs zeer waterachtig en ligt is te verdeelen, en volkomen bequaam om de deelen van het ligchaam te bevogtigen, buigzaam en leenig te maaken. In het middelpunt van dit vogt dobbert een zagte, witte, en lymachtige seifstandigheit, van draatjes te zamen gestelt; die zig omwendende een zeker slag van strengetjes maken: dit is 't, dat men de vezels van 't bloed noemt, en zeker 't is bequaam, om verlengt te worden en in te krimpen, byna als een spierachtige vezel; zo dat zelfs geleerde mannen, dit byna voor een zintuigige zelfstandigheit, bequaam om te werken hebben gehouden: hoe 't ook zy, men is hedendaags van gedachten, dat de natuur dit slag van vaste deelen in 't midden van 't bloed niet doet swemmen, dan om eenige lighaamlykheit en een breidel aan haare deelen te geven, en onder malkanderen in evenwigtigheit te houden, want kortom, voor wat gevaaren zouden de menschen niet bloot staan, door de verplaatzing en verwarring, die de deelen van het bloed zouden overkomen, in hunne pogingen, bewegingen, en onderscheydene gesteltheden, waar in men zich in alle oogenblikken van het leven bevind, zo deze vloeibaare deelen, voor zo verre zy dit zyn, aan haar zelven waren overgegeven, zonder dat 'er iets was, dat haar tegen hieldt? 't is dan een zeker slag van verbintenis, die de natuur tusschen de bloed-deelen heeft willen leggen, wanneer zy in deszelfs midden een ligte selfstan-

ſtandigheit doet ſwemmen, en bequaam is met zich te ontvouwen, om een groote oppervlakte te hebben; want dit is byna op deze deelen, 't zelfde te doen, dat deze kleine breede en ligte plankjes verrichten die men op het water doet dryven, van een ſchip, dat men wil vervoeren. Zy heeft daar door dan deze vochten in hunne palen willen ſtuiten, en in haar plaats houden: wie zal dan niet geloven, dat alles in ons lichaam evenwigtig is; dewyl het niet alleen in de vaſte, maar ook in de vloeibare deelen gevonden word: zo waarachtig is 't, dat men alles wat 'er tot de gezontheit behoort, daar aan moet toeſchryven: voor 't overige, hoewel dit gebruik, dat men aan de bloedvezelen geeft, zeer redelyk is; is dit niet minder waarſchynelyk, namentlyk dat zy ook, als een bak dient, om het voedend ſap te bewaren; om dat het altyd met een tedere lym en mergagtigheit bezet is: dus zou men daar in het *humide radicul* vinden, dat onder de ouden zo zeer vermaard was, en zo men het leven met een zeker ſlag van vlam had te vergelyken, zou deze vezel, als het lemmet daar van zyn; die verteerende aan de vaſte deelen iets zou beſchikken: om haar buigzaamheit, en aan de vogten iets, om haar vloeibaarheit te onderhouden.

I I.

Deze buigzaamheit en evenwichtigheit, zyn het kenmerk van de gezontheit zodanig, dat

het nergens anders door is, dan dezelve te onderhouden en te herſtellen, dat men welvarende is, dat is te zeggen, alles gebruikende wat aan de eene kant kan dienen, om deze ongemeene kragt van de vaſte lichamen te beletten, dat ze niet weg gaat, en aan de andere kant de druyſtigheit van het bloed, of de vloeibare deelen voor te komen. Het eerſte middel daar toe is de nugterheit, die men de moeder van de gezontheit mag noemen. Het tweede, dat niet minder is, is de *matigheit* die 'er het ſteunſel van is. Door de *nugterheit* belet men veel bloed en vochten te krygen; door de *matigheit* belet men, dat het bloed, en de vochten niet bederven, de *nugterheid* en *matigheid* onderhouden de deelen in haar ligtigheit, of natuurlyke vryheit, en in haar netheit, eevenredigheit. Men heeft by voorbeeld ondervonden, dat men onder de natuurlykſte voedzels, de vochtige voor de droge moet verkieſen, het gekookte voor 't gebradene, de zagte en van geen hooge ſmaak, boven die te veel *geprepareert* zyn; met een woord, het gebruik heeft geleert, dat men om lang te leven, de eenvoudigſte voedzels, die met geringe koſten gereet gemaakt zyn, boven de lekkerſte moet agten, dewyl 'er in deze ſpyſen, waar van de armſte hunne gewoone maaltyden konnen maken dikwils uitnemende geneesmiddelen beſloten zyn; en zeker, de gezontheit vind nergens geen meer ſtrikken, dan in deze lekkere ſpyſen, die als zo veele vergiftigde vermaken, de wellustige niet tot hen lokken, dan
om

om hen des te zekerder ten verderve te brengen.

In tegendeel vind men allerlei zekerheit in de spysen die overeenkomstig met het bloed zyn, en iets van deszelfs natuur in zich hebben. Nu gelyk het in zich zelfs geen smaak heeft, eist het tot zyn behoudenis niets anders, dan dat laf en smakeloos is. Men moet hier dan de ongezontheit van het openbaare vooroordeel erkennen, dat elk een overreed heeft, dat men niet sterk nog kloek kan zyn, dan met een levendig bloed te maken, dat vol zoutagtige; swavelachtige, en vlugtige vogten is; 't welk nochtans geen bloed van dezen aard moet zyn, dat de sterkste menschen zou maken, onder de geringe arbeitsluiden! want om te oordeelen van het bloed, dat by voorbeeld de armen, die ten platten lande woonen, die het meest arbeiden, krygen, men zou denken, dat ze meer bezig waren, om aarde en water in hunne aderen te verzamelen, als *bloed*, dewyl zy dikwils niet dan van water en grove aardagtige spysen gevoed worden: in tegendeel, de menschen van een lekkere tafel, de lekkerbekken, die om 'er van te oordeelen, uit de scherpe, zoutachtige, en geestige lekkere spysen, die zy dagelyks gebruiken, levendige en kragt'ge geesten moesten hebben, daar ziet men dat deze luiden, die met lekkere brokken en delikate vogten opgevult zyn, luy en traag bevonden worden, zo dat ze haar zelfs naauwelyks konnen dragen; maar hoe! zal men zeggen, kan men zich eenige kragt of deugt

 van

van een bloed beloven, dat niet, dan door losse en smakelooze spysen gevoed word? zeker daar kan niet van voortkomen, dan een vogt, dat van geesten ontbloot en onbequaam is, om het lighaam te doen bewegen; dog deze tegenwerping kan niet voortkomen, dan van eenige onkundigen in de werktuigkunde; dewyl men door ervarentheit weet, dat een weinigje water, al was 't maar een vogtige damp, de draden, die een koord uit maken, bevogtigende, dezelve niet alleen kragt geven, om een gewigt van hondert ponden niet alleen te bewegen, maar ook op te ligten: dit voorbeeld dan op volgende, moet men nooit vergeten, dat de kragt dikwils van een geringe zaak afhangt: de bewegende vezelen van ons lighaam worden wonderlyk sterk, wanneer een weinigje vogt, *geest* genaamt, het zelve doordrongen zal hebben, namentlyk dat dit geestagtige vogt zo kragtig niet werkt, dan om dat het zeer fyn en doordringend is, voeg 'er by, dat de bewegende vezels op zodanigen wyze gemaakt zyn, dat haar ongemeene veeragtigheit, de zenuwagtige draden, die de zelve uitmaken, en zo menigvuldig zyn, eindelyk zo door malkanderen gekruist, dat zy elkanderen konnen ondersteunen: Dit zyn dan als zo veele korte handboomen, die een vogtige lugt, een *subtile* wind, ja de damp van een vogt aanstonts doordringt, doet opswellen en bewerkt: wie zal zich dan niet over de wysheit van Godts vinger verwonderen, die onze lichamen zodanig geschikt heeft, dat een vezeltje

vogt,

vogt, of nog minder, bequaam word, om daar in verwonderlyke uitwerkzelen voort te brengen. Het is dan wel te denken, dat het overvloedige minder, dan het fynste in het bloed, de kragt der deelen uitmaakt: de zinnen bevatten wel een groote hoeveelheit van vogten in de vaten; dog men moet zich niet vergissen, deze veelheit dient voornamentlyk, om de buigzaamheit over al te onderhouden: voor 't overige, maakt het de kragt van 't lighaam niet uit, maar het bevat 'er de oorzaak van; 't is byna even eens, gelyk de reukwerkers doen, die zap hebbende, dat in de lugt kan uitwaassemen, door deszelfs al te groote vlugheit, het zelve in grove vogten bewaren, en dit is 't ook dat het vogt de voorstanders in 't menschelyk lighaam maakt, dat minder nuttigheit door zyn groote is, als door de geest die ze in zich besluit en ook vereenigt: men zou dan een algemeene regel konnen maken, dat wat de vogten belangt, het niet haar hoeveelheit is, die 'er de kragt van uitmaakt; maar dat het van de kragt van die geest komt, die daar in verborgen zit, en ook overal omvoeren: oordeel dan nu niet meer, dat de vogten, die de gezontheit bewaren, zo veel te meer te agten zyn, als zy bequamer zyn om zich uit te breiden, te verheffen en vlug te worden; haar waardy komt van de ligtigheit, om zich wel te laten vryven, om een zeer licht en fyn ziltig vogt te worden; en in der daat, 't is niet, om dat de zenuwagtige deelen door de vlugge zappen doordrongen zyn, dat ze

sterker en veeragtiger worden; dewyl 't een geduurige staat van dronkenschap zou zyn, maar deze kragt komt van haar dunheit en fynheit, van haar stoffe die haar doet opswellen, en bezielt zonder hart te worden, waar in de staat van gezontheit bestaat. Dog uit dit zelve beginzel ontdekt men ook, wat de bestpassende voedzels voor de maag zyn, en waar in derzelver dingtzaamheit moet bestaan; want men ziet dit overal, dat het geen spys kan wezen, die een sterke neiging tot het gisten heeft; dewyl yder een weet dat het geene in de maag gist, haar zeer schadelyk is: men zal dan wel begrypen, dat het de beste zullen zyn, die gemaakt schynen, om ligt gemalen te konnen worden, omdat de verteering van de maag een zeker slag van vermalinge of verbryseiinge is; want kortom de natuur is gelykformig, en schoon haar uitwerkzelen verscheiden zyn, haar wyze van werkzelen is overal het zelve. Nu zal elk een bekennen, dat men de tanden als zo veel stampers moet aanmerken, die door haar verdubbelde slagen het voedzel in de mond verbryselen, dan zal men ook wel durven zeggen, dat de bediening van de maag ook malen is, zo men kan aantoonen dat ze zo veel geschiktheit en meer kragt tot de vermaling heeft als de mond: nu dit is buiten twyfel, want de kragt van de *muskulen*, die de kakebeenen bewegen, is niet gelyk dan aan een gewigt van 16020. ponden, maar die van de maag by die van de andere *muskulen* gevoegt die haar helpen, is gelyk aan een gewigt van

261186.

261186. ponden; laat men 'er byvoegen, dat deze kracht van vermaling, die in de mond begint, vervolgt of versterkt word, tot aan het uiterste der deelen, om dat zy alle de kracht hebben, van geduurig uit te zetten, en in te krimpen, als door een natuurlyke toesluitinge: men zal genoodzaakt zyn te erkennen, dat deze kracht oninbeeldelyk is, dat in haar de oorsaak van alle de werkingen huisvest, dat het eindelyk door haar is, dat de kookingen, zuiveringen, doorzygingen, enz. geschiet; men moet nochtans aanmerken, dat de bevochtiging veel deel in alle deeze werkingen heeft; het leedwater by voorbeeld, dat de natuur daarom zo overvloedig heeft gegeven, het speeksel, het maagzap, en die van alle de andere klieren, brengen daar veel toe, want uit alle deze bronwellen word als een regen van vogten *gedistilleert*, die aan de eene zyde bequaam zyn, om de buigzaamheit der werktuigen te onderhouden; en aan de andere kant om de stoffe, die ontbonden moet zyn, door te dringen, die door dit middel tot het fynste gebracht worden: en volgens dit beginzel moet men toestaan, dat de gezontheit niet beter kan bewaart worden, als door de bevochtiging, en overvloedige drank voornamentlyk, zo het water is, of van eenig vogt dat zo enkeld en natuurlyk is, om dat de drank, die 't minst van deelen is zamen gestelt, de beste is. De nuttigheit die men 'er uittrekt, is daarop gegrond, dat enkeld zynde, zy lediger in haar zelfs is, en bequamer om de zouten weg te nemen, die
'er

'er te veel in de voedzels zyn, dat zy dezelve verswakt, krachtig onderhoud, en verdragelyker maakt; en in dezen zin zal het een zoort van loog zyn, of anders 't zal de werktuigen bevogtigen, en dan zal het een middel zyn om haar buigzaamhet en vogtigheit te onderhouden, of eindelyk zich met het bloed parende, en 't zelve mengende, zal 't een natuurlyk schy-vogt zyn, dat de vloeibaarheit in staat zal houden; want 't is niet dan om alles in ons lichaam vloeiende te houden, dat de natuur arbeyd, daar op loopt alles alleen uit. Dog wanneer alle deze redenen valsch zouden zyn, zou de ervarentheit ons van de nootzakelykheit van de drank overreden; want men weet, dat men langer zonder eeten, dan zonder drinken kan zyn. En men heeft daar en boven aangemerkt, dat de grootste drinkers van water, dat laau is, minder aan ziekte onderworpen zyn. De ouden zelfs hebben de nutbaarheit van 't wáter erkent; want *Celsus*, het latynsche *orakel* van de Geneeskunde, is van gedachten, dat men 't op 't gedrag van de meeste menschen niet moet laten afloopen: zy komen daar in overeen, zeit hy, door de begeerlykheit, om wyn in hunne ziektens te gebruiken, zich met de swakheit van hun maag behelpende; dog 't is, voegt 'er deze verstandige waarnemer by, een openbaar onrecht dat zy aan dit ingewant doen; want onder voorwendsel van dezelve te hulp te komen, zoeken zy niet dan hunne swakheit te bedekken, en haar smaak te billyken, verre van hier dan de onnodige vreeze die men voor 't ge-

geduurig drinken heeft, door de inbeelding die men van de maag te sullen verswakken of verkoelen: deze namen van swakheit, en verkoeling, van raauheit, en niet verteering, worden zekerlyk niet wel begrepen; dewyl 't gemeenlyk, noch de gevolgen van een swakke maag, noch de uitwerkzelen van een walgagtig zuur zyn, maar dikwils kenmerken van een ontroerende maag; wiens driftige vezelen de t'zamentrekking en maling te veel verhaasten. Dit alles ontstaat mogelyk niet dan dat het gene zy zuur, of 't maagzap noemen, te veel opgeheven zynde, en dat van smakeloos of zoet als het moet wezen, scherp en heet is geworden: 't zal dan de tegenwoordigheit van een diergelyke scherpigheit zyn, die de meesten tyd de oorzaak is dat de maag niet wel verteert, want de maag vezelen te sterk aandoende, zal zy de t'zamentrekkinge of de kringswyze beweging te veel verhaasten; dus zal de al te schielyke verbryzeling de half gemalen spyze in de ingewanden dryven: dikwils is de niet verteering dan eer aan een uitwerkzel van een te driftige dan te luye maag toe te schryven, dog daar uit kan men oordeelen van het wantrouwen, dat men alsdan moet hebben, van alle de heete brandende maagsterkingen, wintverdryvende en verdrogende vochten; 't zedert dat men daar en boven heeft aangemerkt, dat het water meer maagqualen dan de wyn geneest, en dat de voedzels, die men koud noemt, het verderf ook onderworpen zyn.

III.

Dog zo het waar is, dat in de buigzaamheit en bevogtiging der deelen de gezontheit bestaat, waar komt het dan van daan, dat een Genees-meester de drank aan de zieken kan verbieden? dit gedrag gelykt zeker niet na iemant die noit anders dan een na aper van de natuur moest zyn; nu, in de natuurlyke staat schynt alles vogtig in ons lichaam, de helft van het bloed is eenzagte of leenige vogt dat na't water sweemt. Alle de vaste deelen zyn doordronken van water, 't is een zeker slag van water dat de natuur bezigt, om de stremming van zekere zappen voor te komen, of de te groote ontvouwing van andere. t'Elkens, kortom, als eenig zap gevaar loopt van te bederven, of ander zap te beschadigen, bewaart de natuur het met dit te mengen, en te bevogtigen: zie 'er hier voorbeelden van. De gal word in de darmen door 't Pancreas-zap gematigt, die van de (*a*) voorstanders en de nabygelegen blaasjes, temperen een ander; het bloed dat uit de nieren komt, word gemengt door het zap van de nierklieren, het vogt door wederkeering in de vermenging met de geesten, en al het bloed is als vernieuwt door de te rugkomst van het leedewater, dat haar van alle kanten van 't lichaam word toegevoert: dit alles is zo zekerlyk de waarheit, dat hoe weinig de bronwellen van natuurlyke scherpewaterigheit gestopt worden, of bederven, men van een schielyke dood, of de

(*a*) *Prostates.*

de ouderdom gedreigt word: hebbende eer te veel als te weinig vogtigheit, zy bestaat zo zeer niet in de verslapping der deelen, als in haar droogheit, dewyl 't een natuurlyke verdrooging is, die ons in de ouderdom verteert en verdort. Daar uit behoorde men te zien, hoe weinig grond het gevoelen van die geene heeft, die de wyn de melk der ouden noemen; dewyl ze voorheen, gelyk voor elk een, een vrind is, die verraad, en een vermaak, dat bedriegt. Zy moeten ze dan gelyk andere vogten niet dan gematigt gebruiken, en eer om het verdriet van een lastige ouderdom, door zig zelfs te verzagten, dan om de gezontheit zonder deze voorbehoedzelen te verlengen, dewyl de wyn in jonge luiden een vlam ontsteekt, die dikwils zondig en zelden nodig is, onderhout het in de oude persoonen, een vuur dat hen verteert en vernielt. Wat voordeel moet men zich dan niet wel beloven van de mengende Geneesmiddelen, en van de eenvoudige en wateragtige dranken. Voornamentlyk, in een groote ziekte, waar in het bloed kokende, de gal aan 't woeden, en alle de oproerige vogten overal ontroering en verdroging verwekken; zo veel te meer als men de zagte en olieachtige vogtigheit, die de deelen natuurlyk moet overdekken, als verstrooit vind; doch om dit te beter te begrypen, moet men de scherpe ziektens, die schielyk zyn, onderscheiden, 't zy in goede of quade, en in langduurige, die aan alle lichamen gemeen zyn, welkers deelen zy alle laten lyden; en andere aan zekere ingewanden, die ze gemeenlyk aantas-

taſten, doch daar is niets dat de drank, of het gebruik van de mengende vogten niet verquikt en tot genezing weet te ſchikken. Om 'er van overtuigt te wezen, moet men de voordeelen van de drank, geduurende de gezontheit maar nagaan; namentlyk, datze het bloed en alle de vogten mengt, de ſcherpheden verzagt, de verdikking voorkomt, en de omloop onderhoud, om 'er de opgiſting van te ſtillen. Het water is van geen minder nutbaarheit in de vaſte deelen, die het bevogtigt, die ze buigzaam houd; met een woord, de kalmte, de order, en de evenwigtigheit, die men in de gezontheit, in de werkinge van 't lichaam beſpeurt, zyn gevolgen van de bevogtiging, die de drank voortbrengt; dog 't geen zy in gezonheit onderhoud, is iets, dat aan de zieke ontbreekt, en dat het zelve kan herſtellen. En zeker de ſcherpe ziektens zyn gemeenlyk door ontaarde gal veroorzaakt; die van een vlugtige olieagtigheit, als zy was, in ſcherp en zout vogt verandert derhalven, in plaats dat ze in de natuurlyke ſtaat, de balſem van 't bloed is, word zy in de ziekte het vergift en de peſt. 't Is ook dikwils dezelve gal, die te raau, of te klein is, gelyk in de Kinderen wel voorvalt, of te ſcherp en te heet. als in de ouden; voornamentlyk die wyn drinken, 't geen de langduurige ziektens onderhoud. Zo 't een *Chymiſt* is, die onderneemt, de voortgang van de zo verſchillende oorzaken te ſtuiten, weet hy dikwils niet, waar hy hem moet keeren en wenden, of hy zich tot het zuure of 't zoute zal wenden. Hy is dikwils in twyfel, of 't vaſt

of vluchtig moet wezen, dat hy wil gebruiken; hy zal ook in beraad staan, of hy zwavelagtige of *vitrioolsche*, of andere middelen moet bezigen: de gedagte van *Alcali* belemmert hem niet minder; want hy vraagt zig zelven ten eersten, of de *Alcali*'s, die hy zal voorschryven, van aardsche, zoutagtige, vaste, of vlugtige dingen moeten wezen. Want, kortom, men weet het uit de Scheikonst zelfs, dat allerlei zouten alle zuuren niet onverschillig verdryven: hier heeft dan, gelyk over al, elk zyn stip, waar aan men zig moet onderwerpen; dog een ervaren Geneesmeester verhelpt alle deze ongemakken, drank aan de zieken voorschryvende, voornamentlyk zo deze drank water is, om dat in het zelve een algemeen ontbindmiddel is, ten minsten het kragtigste en uitgebreidste van allen, dewyl 'er geen zout is, dat in 't water niet smelt en vergaat; want zo 't zuuragtig is, slokt het water het in, of is 't een *alcali* dan dringt het tot het zelve in, doende, gelyk men zegt, twee slagen met een stok. Is men daarenboven van gedagten dat het bloed in zyn beweging vertraagt word, de drank zal het voortzetten: bespeurt men dat het zelve te gestende is, het water zal dit beteugelen, en het vuur uitdoven, de opbruissing tot bedaren brengen: men vind dan in de drank het beste van alle de geneesmiddelen, als ook het kragtigste en het algemeenste; dewyl 'er in 't gemeen geen qualen zyn, die het niet verquikt en veelmalen weg neemt. Men zou de drank dan een algemeen regtaardig middel konnen noemen. Mogelyk zou men dit voor groot-

spraak aanmerken, dog 't zal dus maar schynen te wezen. Door een regtaardig en bezonder middel verstaat men zulk een, dat de oorzaak van een ziekte eerder in bedwang houd, en dezelve om zo te spreken, de kragt benemende, en de huishoudinge van het lichaam in zyn palen stellende, dan een tastbaare uitwaassemming te veroorzaken: op dit beginzel zal 'er niets zo goet als 't water gevonden worden, om het bloed en de deelen in order, en in haar natuurlyke gesteltheit te houden, om dat 'er niets is, dat de vogten zo wel in haar vloeibaarheit, en de deelen in haar buigzaamheit kan herstellen; dog om niet te veel tot voordeel van de drank te zeggen, wil men 't deze naam niet geven, is 't nogtans zeer dienstig, om zelfs andere Geneesmiddelen, die gebruikt worden, te helpen, volgens deze grondregel, dat 'er in de Geneeskunde niets slimmer is, dan geneesmiddelen, die droog zyn, zonder vogt in te geven; want dewyl het volgens de scheikonst zeker is, dat de zouten geen kragt hebben, tenzy ze ontbonden worden, zo mag men wel een besluit opmaken, dat een geneesmiddel, dat ontbloot is van 't gene het in beweging moet brengen, zonder uitwerkzel zal zyn, of niet by zig hebbende, dat het matigt, zal dit al het quaad waar toe het bequaam is veroorzaken. Dit word in 't *China China* bespeurt; dewyl het zelve, droog ingegeven zynde, en het maagzap inzwelgende, quetst het in veele zieken de maag, daar een aftrekzel van het zelve veel goeds veroorzaakt, de *Practisyns* hebben ook aangemerkt, dat de *opium* noit zo veel

goet

goet doet, dan met vogt gebruikt zynde. Eindelyk zyn de buikzuiverende middelen traag of gevaarlyk, zo men dezelve zonder vogt ingeeft, of dat men 't voor of na gebruikt: 't is daarom, dat de uittrekzels van hars agtige buikzuiverende middelen, voornamentlyk die men met geest van wyn in geeft, te veel of te weinig uitwerken, zo men geen voorzorg draagt, om met eenen een drank in overvloed voor te schryven, die ze mengt, verbetert en verzagt. De zweet middelen doen om dezelve reden quaat, of werken niets uit, zo men dezelve zonder vogt in geeft. Kortom, zelfs de vlugtige geesten moeten met vogt gebruikt worden. Zo men na de reden vraagt, 't is om dat 'er niets is, dat het menschelyk lichaam zo dienstig is, dan die by vogtige dingen te voegen, die in staat zyn om ze zonder schroom tot aan de beginzelen der zenuwen te brengen; 't is niet dan door dit middel, dat de vlugtige dingen in zekere gevallen in haar buitenspoorigheit gestuit worden, datze de krimpende bewegingen stillende, die van de vogtige schikken, en eindelyk vrede en stilte aan de gansche huishoudinge van 't lichaam bezorgen.

Het gebruik van de drank is niet minder nutbaar in langduurige ziektens. Zie 'er hier de reden van; namentlyk dat, hoewel men niet kan ontkennen, dat de evenmatigheit van de werkingen, of de evenwigtigheit van de deelen, in deze ziekte, door de ontspanning van de vaste deelen en de vermindering van haar veeragtigheit, kan bedorven worden; zou men nogtans door veele waarnemingen konnen aantoonen,

dat de gemeenste oorzaak van de meeste hartnekkige qualen, de tegenwoordigheit van een geduurige ziltigheit in het bloed, en van een heet zout is, dat daar in regeert, een inbytende of inbrandende gal, die de vezelen verhard, het bloed belemmert, en de order en overeenstemminge van de werkingen verbreekt; men zal dan zo wel in de langduurige als scherpe ziektens, de drank of het gebruik van mengende middelen gebruiken. Ik weet wel, men zal zeggen dat alles in langduurige ziektens verstopt en vol slym is; en dat de verstoppingen en 't slym bygevolg voor de gemeene oorzaken daar van gehouden worden. Men stemt dit toe; dog men houd staande, dat deze verstoppingen, en dit slym niet dan uitwerkzelen en voortbrengzelen van een andere heerschende oorzaak is; en dat deze verstoppingen van een scherpte ontstaan, die alles verkalkt. Dit slym is een gevolg van een smeltend zout, dat alles aan 't smelten helpt; indien men my vraagt, waar van daan deze moeder van zo veele lastige voorbrengzelen ontstaat? 't zal in 't bloed zelfs zyn, dat vol van een brandend zuur zynde, tot alle deze qualen bequaam is. En zeker, de deelen worden als dan doordronken van een scherpigheit van den zelven aard, dat is 't geen zout en scherp is, alles bedruipende, 't zy klieren of vliezen, om dat zy vervult zyn met quaataardige zappen die het bloed haar verschaft, en die door de scherpe punten van 't zout, waar van zy gedrukt worden, meerder dan na gewoonte uitgespannen, en styver zyn. Zo men 'er de proef van wil nemen, men zal

het

het in de onderscheiden soorten van qualen bevinden, die de langduurige ziektens gemeenlyk vergezellen, of volgen. Deze qualen zyn waterzugten, waar in de zenuwen te hart zyn. 't Zyn ook geelzucht, bleeke koleur, scheurbuik en eindelyk beroertens; alle qualen die de meesten tyd uit een scherp, heet of ziltig bloed ontstaan; want dit zonder onderscheit aan slymagtige vogten, aan een verkout bloed enz. toe te schryven, is moordagtige grondregelen uit te venten, dat is, om een onervaren Geneesmeester duizent doodelyke misslagen, omtrent de zieken te doen begaan; de oorzaken die men aan de langduurige ziektens toeschryft, zyn zo waaragtig, dat 'er geen qualen zyn, waar in men zo veel mengende middelen gebruikt; want men gebruikt tot andere zo veel dranken, zap van kruiden, koeldranken, enz. niet; mogelyk zou het uiterlyke van een langduurige ziekte het tegendeel kunnen doen denken, en overreden, dat het bloed verkoelt en de deelen ontspannen zyn; dog hoewel de zinnen het uiterlyke beschouwen, moet het verstand verder indringen en bevatten, 't geen de ervarentheit bevestigt, dat 'er eenige geheime styvigheit, of te groote veeragtigheit in de deelen is, die ze te veel uitgespannen houden; zo dat een Geneesmeester mengende middelen en drank ontbreekende om de deelen te verzagten, zyn tyd en moeite zal verliezen. Zie'er hier een voorbeeld van: men verwondert zig dikwils, dat men de bleeke koleuren niet kan genezen; men zoekt 'er de oorzaak van in de vogten, en 't is in de ondeugentheit van de vaste deelen of ze-

nuwen gelegen, die altyd te ſtyf, en in deze ziekte van trekkingen gequelt zyn: om het wel te bevatten, moet men aanmerken dat het gemeenlyk jonge luiden zyn, die 'er van aangetaſt worden, in wien de vaten mogelyk niet genoeg geopent zyn; zo't perſoonen van meerder jaren zyn, zal het opkomende vuur met den ouderdom te veel indruk op de herſſenen gemaakt hebben, en dezelve in een trekkende uitgeſpannentheit gehouden hebben: wilt gy als dan, als de vloeibaare deelen te veel kragt, en de vaſte deelen te veel veeragtigheit hebben, dit met gewelt openen, 't zy door vlugtige, kruidige, en afzettende middelen, de loop van 't bloed dwingen na de deelen te gaan, die door zulke kragtige middelen voorbereid zyn, gy zoud 'er bekaait mede uitkomen; om deze volgende redenen. Daar door zoud gy wanorder in de geeſten brengen, ontroering in de bewegingen, en een trekking in de vaſte deelen; dewyl men haar zo veel haaſtigheit niet byzet, als de Geneesmiddelen wel vorderen, gaan deze geeſten agter uit, de beweging klimt na om hoog, het middelrif word geperſt, de keel toegeſloten, de verſtopping houd aan, de herſſenen lyden 'er zelfs door; waar op eindelyk dampen volgen, die gemeenlyk niet dan dit ſlag van trekkende bewegingen zyn, maar die zomtyts nog wel wat erger bedreigen. Zo men my na de oorzaak van zo veel ongemakken vraagt? zy openbaren zig van zelfs, 't is om dat men, gelyk het ſpreekwoord zeit, de wagen voor de paarden ſpant; want alle deze genees-kruiden, die openende zyn, waar mede

men

men de behandeling van deze ziekte begint, zyn het, die men op 't laatst moest gebruiken. Dit is zo zeker, dat ingevalle men een tegengesteld gedrag houd, en dat men met koeldranken en baden, om het lichaam voor te bereiden begint, 't zy om meer buigzaamheit aan de herssenen te geven, 't zy om de vaten wat meer te openen, op dat de begeerde uitwaassеming ten eersten voor den dag mogt komen; men zal met behulp van eenige openende middelen, die men op deze voorbereiding laat volgen, 't oogmerk bereiken om een vloeijende stof te krygen.

IV.

Dog 't is niet alleen in de ziektens, die 't geheele lichaam aantasten, dat de drank goet is, zy word zelfs noodzakelyk als de evenwigtigheit van de vogten, waar in de gezontheit bestaat, in eenig ingewand, in 't byzonder verloren word; gelyk de lever, de long, de blaas, de milt enz. De reden van deze nootzakelykheit, word van den aard van deze deelen afgenomen, die gewoone zitplaatsen van de ziektens zyn, die men eigene of byzondere zou konnen noemen. Men moet de ingewanden dan begrypen als ver afgelegen plaatsen, die diep en verholen zyn; die men by de tast doorgrond, om dat het doolhoven van vaten zyn, van een groote lengte, en die door haare hoeken en kromtens, een millioen omwegen, die by na ontoegankelyk zyn, uitmaken, of voor de geneesmiddelen ongenaakbaar zyn. In deze

gesteltheit van byna ongenaakbaare deelen, moet men een geneesmiddel uitvinden, dat zo veele hinderpalen weet te boven te komen, zonder iets van zyne kragten te verliezen; en dat zo veel plaatsen doorloopt, zonder iets te pynigen; en 't is in de drank alleen, dat men alle deze voordeelen vind. Deze voordeelen bestaan voornamentlyk daar in, dat de drank in zich zelfs tot een geneesmiddel kan dienen; de oorzaken van de ziektens verdryvende of verzwakkende, of ten minsten tot een (*a*) overdrager te verstrekken, die de kragt van een geneesmiddel in de ingewanden zal brengen. Deze wyze om tot de ingewanden in te dringen, is zo veel te dierbaarder, om datze overeenkomt met de wyze die de natuur gebruikt, wanneer ze zich van een wateragtige overdrager bedient, om het bloed door moeijelyke en kromme wegen heenen te leiden; wanneer het dus door het hart voortgezet werd, nadert het de fynste adertjes, als dan ontslaat het zig van zyn rood gedeelte, dat iets al te kragtig zynde in zig hebbende. ongemak in deze plaatsen zou hebben konnen veroorzaken, die zo eng en moeijelyk zyn; en 't is alleen met het witte gedeelte, dat een zeker vogt, na water sweemende; zyn omloop door deze kleine vaten volvoert: door een diergelyke werktuigkunde, schynen de kostelykste, best bereide en zuiverste vogten, en die de fynste vaten van ons lichaam doorlopen hebben, waterachtig van aard te zyn, ten minsten, zy zyn 'er niet die minder koleur noch smaak hebben, of die vol-
ko-

(*a*) *Vehicule.*

komender ontbloot zyn van de hoedanigheden, die alle de sappen, dat geen water is, aanhangen. Het senuw-zap, by voorbeeld, en dat van de klieren, is maar een dun vogt, en zo men goede Schryvers gelooft, werkt het witte gedeelte van 't bloed meer kragt in ons lighaam, dan het roode. Wie zal zich dan nog konnen verwonderen, wanneer hy ziet dat ons in het beschouwen van 't menschelyk lighaam, niets meerder ontmoet, dan bronwellen van water, ziltigheit en dun vogt; dewyl alles wat de gezontheit te weeg brengt, of onderhoud niets dan water, en scherp vogt is; het vogt zelfs, waar uit den mensch voortkomt, is ook niet dan een vogt dat gelykmatig met de geesten is, en deze geesten die het in 't leven bewaren, zyn zelfs niets anders dan water. Ach wat een zeltzamen onderscheit is 'er dan, tusschen de natuurlyke en de konstige scheikunde! alles wat van de laatste voortkomt, *distillatien*, geesten, aftrekzels, wezens, uittrekzels, en alle deze bereidingen, schynen gemaakt te zyn om ons te beschadigen, zo veel indrukzelen hebben ze van 't vuur behouden, dat haar ter werelt gebragt heeft, daar de vogten, die uit de handen der natuur voortkomen, alleen gemaakt schynen om ze te verquikken; dewyl het noch de kracht der zouten is, noch de scherpigheit van haare deelen, noch de opheffing van haar swavelagtigheit, noch de kracht van haar smaak, die ze bequaam maken om te werken en door te dringen: maar de uitnemende dunheit van deze zelve deelen, die de wryvinge zonder vuur, zonder gesting, met zo weinig kosten heeft

heeft te weeg gebragt. Het word in onze lighaamen voorbereid, van de vogten die meer kracht hebben, als de vluchtige onder de scheikundige dingen, en die de zelve quaataardigheit, noch ongemakken niet hebben, om dat ze zo hevig noch oproerig niet zyn. Zie hier dan het onderscheid van dit tweederlei slag van *Chymisten*: de bedreventheit van de *Chymisten* doelt daar op, om de vogten die zy bereiden van alle de waterachtige zo veel als zy kunnen te ontslaan; en het oogmerk van de werkingen der natuur is, om aan de zappen die zy bearbeid, die vloeibaarheit en zoetigheit, en gelykheit van het water te verschaffen: word er dan noch wel meer vereist, om te doen begrypen, dat 'er aan een Geneesmeester niet meer moet aangepresen worden, dan het gebruik van ontbindende drank, het water? want verstandiger dan andere menschen zynde, ontrent dit stuk, zal hy immers tot deze gedachte van 't gemeen niet vervallen, dat de drank verswakt, en de deelen slapper maakt; zo dat ze de natuurlyke hitte zou vernielen, raauwigheden te weeg brengen, en de koking beletten: zie eens waar op men deze vreze of inbeelding grondvest: de vezelen zeit men, die het t' zamen weefzel van de deelen uitmaken, zich buiten gemeen hebbende moeten verlengen, door alle de by en omwegen, die zy maken om deze ingewanden t' zamen te stellen, deze vezelen in dien staat zynde, moeten zekerlyk veel doen, en bygevolg veel van haar kracht en veerachtigheit verliesen, op deze lange weg
die

die zy te doorlopen hebben. Dit is op deze regel van de werktuigkunde gegrond, dat een vogt aan zich zelfs overgelaten zynde, zo veel meer van zyn beweging verliest, als het van zyn oorspronk af is; en op deze, dat de kracht zo veel meer vermindert, als ze van haar eerste begin af is. Daar uit besluit men, dat de deelen die van zulke ongemeene lange vezelen zyn t' zamen gestelt, ongemeen krachteloos moeten worden. wanneer men dezelve noch door drank zal ontspannen; doch dit is een ingebeelde vrees; want dewyl de veselen, die men zo ver uitgerekt ziet, geen regte draad zyn, dewyl zy hier ronden, daar hoeken, en overal kromtens maken, die als zo veel legplaatzen zyn, die de lengte van deze veselen verdeelen en haar ondersteunen. Deze veselen dan, die door hun lengte zulken schrik aanjagen, dus als afgebroken zynde, doen het werk van zeer korte hevels, en zyn bygevolg zeer sterk. De kragt van de veselen is in onze lighaamen dan al te vast gezet, om reden van vrees over te laten, dat zy ligt zouden verswakken, zo men daar en boven aanmerkt, dat de kracht die de geesten van de herssenen in 't uitterste der zenuwen voortstuwt, en die de golvingen, en schuddingen onderhout, die zy in de veselen verwekken, onbegrypelyk is: want met een woord, deze kracht is dezelve, als die van de harssen-vliesen, om dat het van haar is dat de trilling ontstaat, die alle de deelen gaande hout, en haar kracht of natuurlyke veerachtigheit uitmaakt; voor 't overige, hoe

weinig

weinig men aan de trap van kracht twyfelt, hoe verre het vermogen kan gaan, die van de harssenvliezen voortkomt, men zal door uitrekening konnen begrypen, zo het waar is, dat de kracht van 't hart en de aderen, die 'er by zyn, meer dan 756000000 ponden ophaalt; moet de kracht van 't harssen-vlies, dat het hart en de slag aderen tot deze kracht bequaam maakt, onvergelykelyk grooter van gewigt zyn, maar de t' zamen weefzels van de zenuwen en de aard van 't vogt, dat zy inhouden, toonen ook aan, hoe groot de kracht van deze harssen-vliezen moeten zyn; zie eens op wat wyze men door zenuwen, koorden verstaat, van draden, die evenwydig op elkanderen leggen, t' zamen gestelt, die by 't uitgaan van de herssenen zagt zyn, maar naar mate dat ze 'er af zyn, harder en vaster worden. Deze draden zyn niet hol of ledig; en alle die tot noch toe van die gedachten zyn geweest, hebben leelyk gedwaalt: dewyl deze draden zekerlyk vol van zekere stoffe zyn, die men met dit slag van slym zou kunnen vergelyken, waar van de vaten die de geronde klieren uitmaken vervult zyn: zo men vraagt, wat deze slym is, 't is niet anders, dan het zenuwzap zelfs, of de stoffe die het pappig maakt en omwind, en 't zelve tot een behulp dient, om 't zelve te bewaren en te beletten, dat het niet verstroit word, eer het door middel van de nedergaande indruk van de harssen-vliezen, tot het uiterste der deelen komt. Zo men my nu vraagt, wat dit zenuwzap dan is? men

moet

moet het zich verbeelden onder het denkbeeld van een vogt, dat alles doordringt, en over al doorgaat; altyt gereet zynde om weg te gaan en te verstroyen, 't geen nochtans niet voorvalt: 't is dan geen ongerust, beroert, en altyt werkend vogt, gelyk de vlugtige dingen van de *Chymisten*, maar een zeker slag van dauw, die in stilte van de herssenen *gedistilleert* word, en die minder weg afleit als een lopend water zou doen, dat als een vogtigheit al voortglydende indringt: 't is dan geen vogt dat van zelfs loopt, maar voortgestuwt word, dat niet beweegt, maar bewogen word, dat van zelfs niet gaat, maar gedwongen is te gaan; en, dewyl 't een vogt is dat door zich zelfs niet dan tragelyk kan gaan, en als met gepaste schreden, door alle kromme bogten en moeielyke wegen en byna ontoegankbare wegen kan komen, kan het niet dan door een onbegrypelyke kracht gewrogt worden. Daar is dan een veerachtigheit in de deelen, die zo ligt niet als veele wel denken gedrongen worden, en by gevolg kan men dezelve zo ligt niet ontspannen als men wel meent. 't Is ook met geen meer reden, dat men bevreest is, dat de drank de kokingen en verteeringen zou belemmeren; de vogten zyn wel gekookt en wel verteert, wanneer ze zo veel gemalen en fyn gemaakt zyn, dat ze vloeibaarheit genoeg hebben om vry om te loopen, en in haare bakken te druypen; derhalven, als men in 't begin van een swate ziekte alles raau in 't lighaam vind, daar van is de oorzaak bekent;

 hament-

namentlyk om dat de vaten dan te vol zyn, en de ſtof te grof, zo dat ze door de uitwaaſſeming niet gelooſt kan worden; maar in de fynſte adertjes geſtuit word, en genootzaakt is, na 't bloedt en de groote vaten te rug te keeren. Het bloed in dezen ſtaat te veel uitgezet en te veerachtig geworden zynde, moet een groote tegenſtand aan 't ſlaan der aderen toebrengen: voegt 'er by, dat naar mate, dat de uitgebreitheit der vogten vergroot, de kracht van de vaſte deelen moet verminderen, om dat hoe meer kracht en eigen beweging de vloeibaare deelen hebben, de vaſte minder macht en gebied over haar kunnen oeffenen; daar zal dan nootzakelyk een omkering, in de op en nederwaartze beweging moeten geſchieden, zo dat in plaats dat in de gezontheit de vloeibaare deelen, of het bloed na beneden gaan, en op de aandryving van de vaſte lighaamen of ſlagaderen, zullen 't in de ziekte de vloeibaare zyn, die beweging aan de vaſte deelen geven; om deze reden word het bloed, dat in de natuurlyke toeſtant bewogen word, en niet beweegt, dat dit in ziektens door zich zelfs beweegt, werkt, en 't geheele lighaam gaande maakt. Zou het daar in zelfs niet zyn, dat de natuur van de koorts beſtaat, dat is, in deze heerſchende werkinge van het bloed, of in de te groote veerachtigheit, die te weeg brengt, dat het meer kracht heeft, om de ſlag-aderen te ontſluiten, als deze hebben, om ze toe te ſluiten: het ſlaan, dat in gezontheit tot de ſlag-aderen behoort, kan

men

men in de ziekte meer aan 't bloed toeschryven; dog deze omkeering van de loop na beneden maakt die van de omloop der vogten; want gelyk 't bloed zelfs is, dat om zo te spreeken als dan onderneemt om de slag en stamping te doen, verward en ontroert het alles, en doet niets minder dan zich zelfs te verdeelen en te verbryselen; het stapelt in tegendeel op een, en scheit haar deelen meer van malkander: 't zyn dan niet als deze die het gewelt van haar slaan dwingt om uit haar bakken te komen, die 't ook in der daat doen; dog veel eer op een gedwongen wyze, als door afscheiding of een natuurlyke uitwerking, terwyl die zouden hebben moeten druipen, en na gewoonte scheiden, zich in de geheele massa onder elkanderen vermengt vinden, namentlyk dat geduurende alle deze wanorder het bloed uitzet, haar maling gelyk verklaart is vermindert; doch daar uit ontstaat noch een ander ongemak: want de qualyk geschifte vogten passen niet in de *diameters* van de vaten, zy zyn in tegendeel veel bequamer om ergens vast te hegten, als te druipen; zy worden dan in de ingewanden opgehouden, verlaten hun regte plaats, en vernielen het evenwigt der deelen; dit is zo veel te zekerder, dat alles in dezen staat in bloed verandert is, omloop, beweging, hoedanigheit, vermenging, *temperament*, niets is 'er kenbaar, en 't is niet anders dan een *Bayert* van qualyk parende zappen, en onbehoorlyke vogten: laat men vry zeggen, dat dit alles een raauw en swaar bloed maakt,

men zal 't toestemmen met raauw te noemen dat niet wel gemalen is, en by gevolg te grof om zulke naauwe wegen door te komen, als de doortogten zyn, waar door de stoffe van de afgang moet afdruipen. Het bloed in de fynste adertjes dus vertraagt zynde, zal men dan goetvinden, om zyn inwendige beweging noch te vermeerderen, en het woedender te maken? wil men de omloop noch met meer kracht voortzetten? 't zal het middel zyn, om 't noch meer op te houden, of in 't geheel te doen stil staan; doch het ergste is, dat geduurende deze vertraging van 't bloed, in de fyne adertjes, het zenuw-zap zelfs gestuit word; de uitstraaling van de geesten word opgeschort, en keert te rug; van de stoffe van de afgang, in de vaten te rug gekomen, komt dit op de klieren, of op de ingewanden; die van overvloedige vogten voorzien zynde, de naastgelegene deelen, door uitgietinge van vogten, die quaat zyn, besproeien: dus wanneer 'er in de ziektens van buikloop, sweetingen en quylingen volgen, dat quade voortekenen zyn, om dat de natuur die niet bestiert; men ziet met der daat dat het gemeenlyk niet dan ontlastingen van vogten zyn, die maar, hoe 't ook gaat, een uitweg zoeken; doch deze vogten zyn qualyk getempert, door kracht van de ziekte uitgedreven, by gevolg raauw en onverteert; dewyl de vermaling, die alle de kokingen te weeg brengt, haar ontbreekt: ontrent zo veel qualen is 'er geen ander middel, dan het bloed te stillen; en de gesting, die

die het opblaalt en uitzet, en aan het zelve een kragt byzet, die tegen die der slag-aderen aanloopt; want door dit middel in stilheit gebragt zynde, zal 't zich aan het verbryselen onderwerpen. Nu gelyk de drank en het gebruik van mengende en ontbindende middelen, alle deze goede uitwerkzelen te weeg brengen, moet men daar uit noodwendig een besluit opmaken, dat de drank zoo weinig bequaam is, om de koking te vertragen, dat 'er in tegendeel geen zekerder middel is, om ze voort te zetten, om dat 'er eindelyk niets is dat zo natuurlyk tot de verbryseling van de zappen en vogten kan toebrengen als de drank.

IV.

Het had van geen belang geweest, zo men maar alleen een vooroordeel tegen de drank zelfs opgevat had; maar men heeft het ook tegen haar op eenige ziektens geladen, waar in men al voor langen tyd geoordeelt heeft, dat het drinken zeer schadelyk is. Deze ziektens zyn 't die men aan koude, scherpe, en slymachtige vogten toeschryft; want in diergelyke gevallen, (zal men zeggen) daar alles waterachtig en moerassig is, wat zal de drank daar uitdoven? want zo de gesting deze quelt zal 't een koude zyn, gelyk men in de scheikunde aanmerkt; doch hebben deze verstandige opmerkers vergeten, dat dit slag van koude gestingen, heete en brandende dampen van zich geven? denken zy niet dat de dampen by voorbeeld, die uit de vermenging van *Sal Armoniac*,

met oly van *Vitriool* vermengt ontstaan, van dezen aard zyn? want zo men in dit mengzel een weerglas steekt, zal de vogt baarblykelyk neder zakken, daar men dezelve tastbaar na om hoog zal zien ryzen, zo men het weerglas niet dan over de waassem van dit mengzel bloot stelt: doch 't is aan de konst alleen niet, dat men de ontdekking van de heete dampen, die door koude gestingen ontstaan, verschuldigt is, het lighaam is aan meer dan eenerlei koortzen onderworpen, waar van de oorzaak geheel ysagtig zou scheinen, en de uitwerkzelen geheel vuur zyn: zodanig zyn zulke koortzen, waar in men te gelyk verbrand en bevriest, als ook deze, waar in men koude en hitte te gelyk gevoelt: andere eindelyk, waar in het lighaam van binnen brand, terwyl het van buiten geheel koud is: En zeker de meeste van deze koortzen zyn met ontstekingen, belroos, en dorst vergezelt, die alle tekenen van een inwendig vuur zyn: mogelyk is het dan uit de gevallen, waar in het gevoelen van de uitwendige koude, een opmerkend Geneesoeffenaar moest doen besluiten, dat het een byeen verzameld vuur is, dat al de wanorder voortbrengt, en by gevolg dat de drank daar omtrent niet minder vereischt word. Doch men zal ook zien dat de meeste scherpe en slymige ziektens, uit haar natuur, tegen het gebruik van de drank niet strydig zyn. Het is niet onmogelyk, dat het bloed vlugtig en olyagtig, als het moet wezen, niet verandert, en vreemde zappen of scherpe vogten aanneemt, die het door haar ontrolling doet doordringen en bederven.

Als

Als dan zal het de vaten van zuure scherpigheden opvullen, en het gantsche lichaam pappig, slymagtig en waterig maken; waar uit een waterzugt zou volgen, die men (*a*) ledezugt en (*b*) slymzugt noemt, waar in alles een moeras in onze lighaamen schynt te zyn: laat men in diergelyke waterige ziektens poeiers en opdroogende *Conserven* gebruiken, gemengde maagmiddelen, bereide staal, heete of kruidagtige middelen, dat alles zal wel zyn, hoewel het zekerder, zelfs in deze gevallen is, zich van deze geneesmiddelen in vogt te bedienen, gelyk koel-dranken, en andere afdryvende middelen, dewyl alles wat na drank sweemt, in alle ziekten best past; maar in tegendeel, zo een ziekte niet scherp schynt, dan om dat het bloed en de gal ontsteken zynde, de deelen om zo te spreken, met scherp vogt bespatten, of anders, zo de gal druipende geworden is, of van dien aard, als oly die door 't vuur is gegaan, het bloed scherp of pappig gemaakt heeft, zo dat het voedend zap zich daar mede niet konnende vereenigen, geduurig afgezondert blyft, en voortlopende, de vliezen van de vaten prikkelende, die zonder dat het omlopen niet gevoelt zouden hebben, zal het de vaten vast en in een stuipachtige dwang houden: in deze laatste gesteltheden, de grootte van de vaten aan de eene zyne vermindert, en de veelheit der vogten aan de andere zyde, door deze afdruiping van 't voedend zap veel vergroot zynde, moet noodzakelyk volgen, dat deze vog-

(*a*) *Anasarque.*
(*b*) *Leucophlematic.*

vogten van alle kanten overloopen, en de nabyzynde deelen overstroomen; en daar van daan komen de meeste koortsachtige zinkingen, ontsteekende verkoutheden, en walgachtige waterzucht; maar in alle deze qualen, waar in de dorst brandende, de koorts baarblykelyk de ingewanden verhit, 't water ontsteken is, is de drank van geen minder nuttigheit, als het water, om het vuur uit te blussen: maar wat een zeldzaame *praktyk*, zal men zeggen, water met water te willen genezen? doch deze zeldzame *praktyk* is zelfs op de waarnemingen van *Hippokrates* gegrond.

Men moet hier ontrent nochtans omzigtig zyn, met aan te merken, dat dezelve dranken niet passen, noch in de zelve ziektens, noch ontrent de zelve *temperamenten*, en dat men zomtyts met de dranken moet veranderen; men vind by voorbeeld walgagtige zieken, wiens maag traag en luy is, om dat het zenuwzap in haar te swaar zynde, te veel in de maag-vezelen zakt; aan zulke is de wyn dan nodig, op dat ze door een zagte kitteling de veerachtigheit opwekt, of vermeerdert, als ook de werking van de bewegende vezelen van dit ingewand. Gelukkiger zynze nochtans, die niet van noden hebben, dat hun honger door zulken vleienden middel moet opgewekt worden; te meer, om dat 'er wel middelen zyn, die bequamer bevonden worden, om de maag tegen de lafheit van de waterachtige en laffe dranken te versterken. Deze behulpmiddelen vind men in de verkiezing van eenige planten, die vrindinnen van de gezontheit zyn, en waar van de

smaak

smaak niet onaangenaam is; zodanige zyn by voorbeelt de planten die een weinigje bitter zyn, ook de hairige, de wond heelende enz. doch deze behulpmiddelen worden voornamentlyk in de *Saly Veronica*, en voornamentlyk in de *Thee*, die zo nutbaar en van weinig gevaar is, gevonden: zo men dranken begeert, die wat fynder en lekkerder zyn, kan men 't met bloemen, als de *Anjelier*, *wilde heul*, *roosmaryn*, en alle toebereidingen, die de lafheit van 't water verbeteren en het zelve tot een vrindin van de maag maken, vergoeden; dewyl men 't dan zonder wansmaak kan gebruiken: 't doet zelfs zomtyts vermaak aan, voornaamentlyk zo 't heet is, om dat het aldus gereet gemaakt zynde, tot een bad van dampen aan de ingewanden verstrekt: duisentmaal beter dan de kroegen waren de (*a*) de drinkhuisen van de voorgaande eeuwen, alwaar men zyn leven en goederen niet op een schandelyke wyze ging verquisten, met zich door wyn op te vullen; maar waar in men by elkander quam, om zich eerlyk en zonder gevaar te vermaken, en om heet water te drinken; en daar ontrent kan men de wyze voorzigtigheit, van deze oude meesters van het burgerlyke leven, niet genoegzaam prysen, die herbergen opgeregt hadden, waar in elk die 'er inquam water kon drinken, maar die de wyn in de *Apothekers* winkels hadden opgesloten, om 'er het gebruik niet van toe te laten, dan op *ordonnantie* van de Geneesmeesters; ten minsten weet men, dat 'er wetten waren, die elk een de vryheit be-

(*a*) *Thermopoles.*

benaamen om wyn zonder verlof te verkoopen: ook verboden de Roomsche wetten het gebruik van deze gevaarlyke dranken aan de jonge luiden en vrouwen, willende dus ontrent het verstand van de eenen, en de bewaring van de anderen voorzien. 't Is noch uit een gelukkig overblyfzel van deze oude matigheit, (een goude eeuw betamelyk) dat 'er hedensdaags noch menschen gevonden worden, welke oordeelen, zich te kunnen behoeden, of te genezen van alle kwalen, met heet water te drinken; met dit voorbehoedzel nochtans, dat zy oordeelen, dat het water, dat gekookt is, zo goet niet word bevonden, om dat zy waargenomen hebben, dat het gekookt zynde, wat swaarder en ongemakkelyker in de maag leit. By deze waarneming, die het gebruik heeft leeren kennen, stellen de Geneesmeesters een uitzondering, namentlyk ontrent zekere ziektens, die door drank genezen worden, of door een koud waterbad, in heete koortzen; by voorbeeld in krankzinnigheit, en in zekere galachtige *kolyken*, helpt het best, koud gedronken zynde; eindelyk voegen zy 'er by, dat de opstygingen in zekere gestelthe-den, door een kout waterbad genezen zyn: zo men de reden daar van vraagt, 't is om dat in dit slag van koortzen, en in veel opstygingen, het zenuwzap te levendig en te werkzaam geworden zynde, door het quade, dat vlugtig zynde, daar mede vermengt is, en de zenuwen te gevoelig, en te ligt geraakt, van alles wat na vuur sweemt, dan door het bad of koude drank verholpen word, dat de zenuwzap-

pen

pen ſtilt en matigt, en de zenuwen verſterkt: dog hier tegen zullen ze alle opſtaan, die in weerwil van de beſchaaftheit van de laatſte uuren, zich noch niet van de ſmaak van de *Arabiſche* geneeskunde hebben konnen ontſlaan: het gezag voornamentlyk van *Avicenna*, hun opper-meeſter, ſtuit hen, om dat hy groote vreeze voor 't koud water in ziektens ſchynt gehad te hebben. Doch wat zouden deze yverige aanhangers van *Avicenna* antwoorden, zo men hun met zeer verſtandige Schryvers zei, dat dit groote werk, waar mede men hem in de werelt vereert, minder een lighaam van geneeskundige *praktyk*, door de ervarentheit geſtaaft, genoemt kan worden, dan een verzameling van enkele giſſingen? wat zouden zy ook denken zo men hen uit de Spaanſche *Hiſtory*-Schryvers bewees, dat dit werk minder een vrugt van de overdenking van *Avicenna* is, dan het voortbrengzel van een ontleende en betaalde pen? wy willen nochtans niet tot gevoelens, die te nadeelig voor deze groote *Philoſooph* zouden zyn, overhellen; ook niet daar toe, dat men het ſpreekwoord zou toeſtemmen, dat *Avicenna* de grootſte man van zyn tyd was, wegens de fraayheit van zyn geeſt, en de uitmuntentheit van zyn verſtand, in de beſpiegeling der geneeskunſt: wy geloven ook niet 't geen men elders vind aangeteekend, dat *Avicenna meer van de Godgeleertheit dan van de geneeskunde verſtont.* Want alle deze beledigende gedagten, zyn mogelyk niet dan ſtreeken van de leelykſte Nyd, of van de quaadaardigſte laſteringe, doch daar is iets on-

ontrent hem, dat de geheele werelt toestemt, en dat doorgaat, de oorzaak van duisent dwalende gevoelens in de geneeskunde geweest te zyn; namentlyk 't is de vertalinge van zyne werken, om dat ze zo ongetrouw en zo onovereenkomstig met het oorspronkelyke gevonden worden, dat men dikwils aan *Avicenna*, of valschheden, of tegenzeggelykheden doet uiten: hoe 't ook zy, men kan hem billiken, ontrent het vermoeden dat men van hem heeft willen geven, dat hy het gebruik van water in de ziektens scheen te vreezen; want wat waarschynelykheit is 'er, hem vreesagtig ontrent het water te doen zyn, die belast om het in de anderendaagsche en zelfs in de pestagtige koortzen te drinken? hy daar en boven welke oordeelde dat het een vrindin van den mensch, en van de natuurlyke hitte is, kortom bequaam, om alle de deelen, voornamentlyk de maag te versterken? zo men zich noch even wel aan *Avicenna* niet wil gedragen, kan men nochtans *Rhases*, de wyste en verstandigste, die 'er oit onder de *Arabische* Geneesoeffenaren geweest is, geen geloof weygeren, die ook daarenboven, om dat hy de geneeskunde hondert jaaren heeft waargenomen, hedensdaags voor de ervarentste *praktisyn* doorgaat, die 'er ooit gevonden word. Nu dese *Rhases* doet niet anders, dan overal zonder beschroomtheit en in overvloed, het gebruik van 't water aanprysen, blyft dan noch overig om te beantwoorden 't geen men tegen de natuur van 't water voorgeeft: men beschuldigt het onderworpen te zyn, in gal te veranderen; doch deze beschul-

schuldiging is verachtelyk, en vernielt zich zelven, misschien zal het water aan diergelyken ongemak, of noch erger onderworpen zyn, zo het onzuiver is, en voornamentlyk met aardagtige swavel bezet is, die het zelve traag en verrottende in de ingewanden zou maken; 't zou ook wel konnen wezen dat het in zekere gevallen te galagtig zou konnen zyn, zo men 'er te weynig van dronk, om dat het water te weinig gedronken zynde, niet genoeg zou zyn om de gal te verswakken, maar zou dezelve dan meer levendigheit byzetten: 't zou in dezen zin ook de waarheit zyn, te zeggen, dat het water galachtig zou worden, om dat deszelfs vermenginge de gal by toeval levendiger en bequamer tot de gesting zou maken. Men moet dan tot een grondregel stellen, dat de gal meer kracht krygt, als men weinig water gebruikt, en 't zelve water van veel dienst is, wanneer men 't overvloedig inslorpt; eindelyk beroept men zich by gebrek van bewyzen en bondige redenen, op het gezag: men ontleent uit veele Schryvers, die men op zyn zyde tragt te trekken, plaatsen die de drank leelyk afmalen; doch alle deze afgebedelde getuigenissen, zyn niet dan gedwongene uitleggingen van de Schryvers, die op deze plaatsen niet uitvaren dan tegen de grondregel van den, die het te koud aan hunne zieken laten drinken, daar wy heete drank aanraden: en daar ontrent zal men meer Schryvers vinden, als zy byhalen, die de schrik die men tegen 't water tracht in te boesemen wegnemen: men kan deze stoffe dan niet beter eindigen, als met het gezag
van

van *Hippokrates.* Het is klaar, zeit deze opper-meester in de geneeskunde, dat men vryelyk en in overvloed zo veele zieken zou konnen laten drinken, als zekere Genees-meesters van dorst in gedurige koortzen of diergelyke ziektens laten versmachten, dewyl het zuiver, en koude water, hen zo veel goets doet: laat het my ook vrystaan, dit gezag door dat van een vermaard (*a*) Geneesoeffenaar in de laatste eeuwen te bevestigen: wy zullen 'er met hem byvoegen dat het een misslag is, die in zekere Geneesmeesters van onze dagen na doodslag sweemt, wanneerze door een qualyk begrip en een snood vooroordeel hunne zieken van dorst laten sterven.

Men moet dan de drank aan de zieken niet verbieden.

(*a*) *Lungius Epist. l.* 1. *Epist.* 20.

MEDI-

MEDICINAALE PRACTYK,

Of Geneesende werkinge

Van 't

WATER.

Uyt het Spaansche vertaalt.

HEt Water, nugteren, of ten tyde van 't eten, gedronken wordende, beswaart het lichaam niet, om dat desselfs uitgestrektheit verdeelt is, en met gemak door 't wateren gelost wordt; blyvende niets anders als de dampen overig, daarin desselfs deugden bestaan.

Een sieke, die de Koorts heeft, sal door groote dorstigheit, den maag met vochtigheeden en water overlaaden; vermits de voedende en circuleerende stoffen zich niet behoorlyk ontbinden. Want geene dampen uitwaasemende, werdt die plas tot geslootene en lymachtige stoffen; en de weegen belemmert zynde, kan hy geene vochtigheden tot in den mondt ophaalen; gelyk ook aan de Watersuchtige gebeurt; slechts met dit onderscheydt, dat de eerstgemelde 't Water in de

de Maag, en de laatste door 't geheele Lichaam hebben.

Een geslootene stoffe werdt genoemt, al het geene zich niet in dampen verspreydt, en in onsichtbaare dampen uitwaasemende, de circulatie bevordert; want in sulk een geval, schoon zy suur werdt en sterk perst, is zy nochtans doordringende; soo dat selfs de tanden, schoonse soo hardt zyn, evenwel dese circulatie en ontbindinge onderheevig zyn.

Doch de Watersuchtige stoffe is niet soodaanig, vermits deselve geene sweetgaatjes heeft. Ook is het met het siltige en dikke Water in de Maag soodaanig niet geleegen; vermits sulks gemeenlyk voortkomt, van 't nuttigen van soetigheit en water; of van gemengde dranken; of wanneer men veel Wyn met Water gemengt na malkander heeft gedronken; of veele druyven en vruchten eet &c. welker veelheit, een die swak van natuure, en sulks niet gewent is, niet kan verdraagen. Maar met een sterk mensch is het geheel anders gestelt; vermits voor den selven 't venyn in Triaakel, en de onderhoorige en naaste geesten, van weesen veranderen.

Doch met een swak, tenger, of door nieuwe siekte ingestort mensche is 't geheel anders geleegen. Want wy sien, dat schoon dese kuykens eet, (die andersints soet en aangenaam van smaak zyn,) derselver weesen by hem in doodelyke toevallen verandert, vermeederende by hem de Koorts, de Melankolye, de pyn &c. Want dese quaalen de overhandt krygende, speelen den meester, en veranderen ten quaaden, vermits zy in der daadt quaat zyn;

ge-

gelyk de vermaarde *Hippocrates* dit meede dus heeft bevonden, en aangeteekent.

Indien gy sulk eenen 's morgens water laat drinken, soo sal de weesentlykheit des levens door de koude opgewekt worden, de rouwe en onverteerde stoffe door haare vochtigheit doordringen, daardoor dampen verwekken, de stoffe verwarmen, de wateren daardoor beweegen, door de verdouwende kracht versachtinge toebrengen, de sweetgaatjes, die door de slymachtige stoffe geslooten zyn, openen, en de siltige stoffen, die uit onbequaam voedsel ontstaan zyn, afsetten.

De koude, sal het vervallene vleesch herstellen, 't geheele lichaam wederom opqueeken, en vervolgens de levensgeesten verquikken; waarom men by swaare hitte in de Somer weinig verdouwing der spysen heeft.

Indien een maager mensch gesondt wil leven, soo moet hy geenen Wyn drinken, noch vruchten eten; maar zich alleen ververschen, met slechts 's morgens eenige reysen koudt water te drinken, doch alsdan moet hy eerst drie uuren daarna eten; vermits desen tydt tot de werking van de nieuwe circulatie vereyscht wordt, die 't water heeft voortgebracht. Des namiddaags moogt gy 't ook wel drinken, mits dat 'er eerst wat tydt tusschen 't eten en drinken is, op dat de spysen eerst verteeren. Maar gy moet het water altydt koudt drinken, vermits het soo best is.

Doch wanneer gy verouderde quaalen, of ongemakken hebt, van wat natuure deselve ook mogen wesen, het zy de *Spaansche* Pokken,

alle soorten van pyn, wonden, gecongeleerde distillatien, diktens, koortsen, of alle andere ongevallen in 't algemeen; en gy poogt geneesen te worden, soo moet gy u gedraagen als volgt:

's Morgens vroeg, ten minsten drie uuren voor dat gy eet, op die daagen die gy vast stelt om te medicineeren, en indien de noodt u niet tot het tegendeel dwingt; soo kleedt u, of blyft wakker in 't bedt leggen; want 't is best alsdan niet te slaapen, noch te gaan, of aan 't vuur te sitten; doch men kan zich dik kleeden, om de koude te konnen verdraagen. Drinkt alsdan braaf schoon Water; sonder beducht te zyn, dat de veelheit u eenig quaat sal doen, schoon het ook de neus wederom uit quam. Op dese koude sal een groote hitte volgen, die u sal verwarmen en verquikken.

Onder het drinken, moet men tydt hebben, om behoorlyk asem te konnen scheppen; drinkende met korte teugjes, ieder van omtrent een *Ave Maria* lang, en niet alles in eenen teug; vermits men door sulk schielyk drinken, in doodts gevaar soude komen; maar met korte tusschenpoosingen drinkende, behoeft men niets te vreesen.

Na verloop van eenige daagen, aldus vervolgende te drinken, kan 't gebeuren, dat de natuure zich van de soo genaamde quaade vochten sal poogen door stoelgang te ontlasten; na de swaarte van uwe quaal, en de lichtigheit om deselve te ontbinden. Dies vereyscht de voorsichtigheit, doch sonder de minste vrees, om uw drinken op dese wyse te schikken; dat indien

dien door den afgang uwen eetlust mogte overgaan, soo eet niet, en drinkt om de drie uuren; vermits door de quaataardigheit der vochten het vleesch verteert, en de werktuygen, als de maag, en andere, daardoor lyden, ook niet bequaam zyn, om de spysen te ontfangen, en se in voedsel te veranderen. En sulks niet geschiedende, sullen de spysen niet alleen niet voeden, maar ook beswaaren, en flaauwtens veroorsaaken, en de maag laat, om soo te spreeken, de vlerken hangen. Daardoor komt het lichaam in sulk een staat, dat men naauwelyks iets nuttigt, of men lost het van onderen ten eersten wederom. Doch schoon iemandt tot dit uiterste gekomen was, egter gelooft men, dat hy op de volgende wyse kan geneesen worden; namentlyk, dat hy geen beswaarend voedsel nuttigt, en niets anders als nu en dan koudt water drinkt. Vreest niet, dat men daardoor te swak sal worden, (want dese inbeelding schynt ons aangebooren) vermits het niet sal voeden, 't geene de natuure niet aanneemt; waarom men ten eersten de werktuygen moet aan 't beweegen helpen, op dat men van syn eten voedsel mag hebben.

Vreest niet, segge ik noch eens, dat sulk een lyder van swakheit sal vergaan; maar de natuure sal in tegendeel geholpen worden, door de verwekte koude, en van 't eerste, 't welke zy van de quaade vochten bequaam vindt, zich voeden, en herstellen. Men behoeft ook niet beducht te zyn, dat 'er geen eetlust is, want het Water sal denselven op synen tydt wederom verwekken; en aldus medicineerende,

eet men niet, ſchoon men daar luſt toe hadde; ſonder dat hier in eenig gevaar is. Vreeſt niet, ſchoon 'er ook ſeſtig afgangen na malkander quamen; want indien men den menſche, na ſyne eigene natuure, water genoeg geeft, ſoo is 'er geen gevaar om hem daarmeede te bederven; vermits men in geheugeniſſe moet houden, 't geene wy geſegt hebben, namentlyk, dat het water ontbindt en ſtremt; of dat het de natuurlyke hitte opwekt om te ſtremmen, en dikkigheit verwekt, die door ſtoelgangen geloſt wordt. En ſchoon deſelve ook aanhouden, ſullen de quaade vochten egter niet vermeerderen. Want indien ſommige door veele afgangen komen te ſterven, ſulks geſchiedt, om datſe niet aanhouden met water te drinken, de Maag werdt bedorven. en de paſſagie brandig wordende, verandert de goede in quaade vochten.

Weeſt dierhalven gewaarſchouwt, dat indien gy ſoo veel afgang hebt, en daardoor bevreeſt zynde verder te drinken, andere Medicynen gebruikt, uw leven gevaar loopt. Maar als de ſterke afgangen over zyn, en gy wederom eetluſt krygende, wat nuttigt, kondt gy, ſulks begeerende, het water drinken 's morgens nalaaten, op de daagen die u beſt dunken, en alsdan wederom daar meede vervolgen.

Die met water medicineert, moet weten, dat hy 't geheele lichaam roert, en daardoor alle ſoorten van quaalen ontdekt. Wanneer hy nu eenige de minſte ſoorten van Peeper-Kooren, of eenige andere quaataardige ſoorte van

van vochten by zich mogte hebben, die in eenige ſlymachtigheit als in een beurs zyn opgeſlooten; ſoo wordenſe overſtroomt, de vochten komen voor den dag, veroorſaaken Koorts, Peeper-Kooren &c. Na dat deſe hem nu aantaſten, en de afgangen zyn, moet hy te werk gaan, gelyk van de ſtoelgangen hier vooren is geſegt: Want het is niet nootſaakelyk, om meer als eens 's morgens, en eens 's namiddaags te drinken, 't zy voor of na de middaags- of avondt-maaltydt; t'en ware dan, dat de afgangen langer als vyf daagen ſonder ophouden duurden; want alsdan moet hy niet voor 's avondts eten, en om de drie uuren drinken. Maar ſiet hy, dat de Koorts ſeer ſterk is, ſoo moet hy 't eten laaten, al is het op den eerſten dag, en alle drie uuren drinken. Doch weeſt onbevreeſt, want gy hebt geen noodt!

Het kan ook wel gebeuren, dat 'er door het drinken van 't water eenige pyn in 't lyf ontſtaat. Niet dat het water deſelve veroorſaakt; maar om datſe ergens verborgen was, en door 't water voor den dag werdt gebracht, omſe te ontbinden. Doch ik ben verſeekert, datſe binnen korte daagen ſal verminderen, na maate dat de ſtoffe verteert.

Dit gebruyk van 't Water, kan meede wel de hooftpyn vermeerderen. Want deſe, als een verborgene ſtoffe opgeſlooten zynde, wordt, na 't verſlinden der vlieſen door 't koude water, daaruit getrokken, (gelyk ik by het ſpreeken van de pyn hiervooren reets geſegt hebbe) en ontbonden, waardoor de quaal ten eerſten ophoudt, en de Koorts binnen korte daagen

overgaat; vermits deselve heet is, maar vochtigheeden veroorsaakt; gelyk blykt aan de geene die de Watersucht, Gestingen, Vloeden, taaye vochten, geswellen, en *Venus*-quaalen hebben &c. die gemeenlyk Jaaren lang duuren, na dat deselve diep gewortelt, of derselver vochten quaataardig en scherp zyn. Doch in dese tydt zyn 'er tusschenpoosingen, gelyk my selve gebeurt is, terwyle ik ses Jaaren lang de Watersucht hadde; vermits ik dan eens swelde, en dan wederom dun wierdt. Dit wierdt door de langduurigheit en scherpigheit deser quaal veroorsaakt. Want geduurende den tydt van seven Jaaren, voor dat ik dit geheim ontdekte, veranderde het Broodt en Vleesch, 't welke ik nuttigde, by my in water; konnende geen andere werkinge doen, vermits ik geen kracht tot het verdouwen hadde; waardoor ik soo verre ben gekomen, dat men my een ader openende, in de plaats van bloedt, water daaruit tapte, en egter was ik genootsaakt my te doen laaten. Want de aderen vol zynde, soude ik gestikt hebben. Doch ondertusschen quamen 'er ook daagen, dat de quaade vochten afsetteden; of ik hadde stoelgang, waardoor ik dunder wierdt. Op andere daagen begon ik wederom te swellen; 't welke van de vochten of watersuchtige beginselen voortquam, die zich verspreydden, om zich te ontbinden en af te setten, na datse van malkander los wierden, waardoor zy zich quamen uit te setten en te swellen; welke swellinge tot gesondtheit strekte.

By alle quaalen kan 't gebeuren datmen swelt, al-

alsoo wel als by de Watersucht. Daar door konnen geswellen komen, doch die ten eersten wederom met het water vergaan; gelyk men bevindt aan wonden, taaye vochten, en diergelyke ongemakken. Niets is alsdan voor 't Water bewaart, alles doedt het aan, alles ontdekt het, tegens alles kant het zich aan, en overwint altydt.

Indien gy ergens om schrikt, soo drinkt koudt water; sonder te vreesen, als sulks kort na 't eten geschiedt, om dat de Maag alsdan aan 't kooken is; want in sulk een geval moet gy weten, dat dese werking door den schrik heeft opgehouden; 't zy door de verbaastheit, of de spys werdt opgehouden, de maag is verswakt, of is aan het stilstaan; soo dat het drinken alsdan geen quaadt, maar wel goedt kan doen.

Uyt het voorverhaalde kondt gy begrypen, dat wanneer men te veel, of slecht voedsel gegeten heeft; of wanneer men om eenige andere reeden pyn in de maag mogte hebben; of eenige verhinderinge aan het verteeren van de spysen; gy een braven teug koudt water moet drinken; waardoor een nieuwe beweeginge sal ontstaan, en gy sult de spysen beginnen te verteeren, 't welke gy van te vooren niet kondet doen.

Doch 't is geheel anders met u gestelt, wanneer gy heet, of nuchteren zyt; van weegens de daadelyke beweeginge uwer verrichtinge, of de ontroeringe der hitte; waardoor alle de beweegingen van het lichaam bloot leggen, en dierhalven door het drinken souden beschaadigt worden; waarom gy dus heet zynde niet moet drinken.

Het dient ook tot u bericht, dat alle vochten, die geſwellen voortbrengen, den mondt ſoo vochtig maaken, dat deſelve de dranken haat, wanneer hy de ſelve 't meeſte noodig heeft. Daardoor is het gebeurt, dat iemandt die de Koorts hadde, en niet wilde drinken, de Dokters hem baaden, dat hy drinken ſoude, en den mondt vol water houden. Dit is my ook gebeurt, terwyl ik de Waterſucht hadde. Want daar quamen daagen, dat ten tyde als ik ſoude drinken, ik myn beſt daar toe deedt, maar konde niet, ſoo dat ik den drank uitgoot, of uitſpoog; en ik heb aangemerkt, dat dit geſchiedde, als ik deſelve beſt noodig hadde, vermits het ongemak my toen meeſt quelde.

Al drinkende, krygt men meerder luſt om te drinken, en overwindt alle ſwaarigheden allengskens, gelyk ik reets geſegt heb. De meeſte benaauwtheit van een Waterſuchtigen is het drinken. Maar wanneer hy dit geneesmiddel gebruikt, ſoo ſal hy ten einde van neegen daagen een grooten teegenſin in 't Water krygen, 't welke hy dan 't meeſte noodig heeft. Dies dient tot uw bericht, datgy alsdan een groote pyn in de buyk kondt krygen; waar door de lymachtige vochten moeten ontbonden worden. Doch gy behoeft niet te vreeſen, vermits dit een voorteeken tot afgang is.

Indien het gebeurt dat gy braakerig wordt, ſoo moet gy het in 't werk ſtellen, en daarna moogt gy drinken; en voornamentlyk, indien gy ſuure en bittere ſtoffen hebt overgegeven, die geel- of ſwartachtig was; want door de braa-

king

king werdt de werkinge van 't Water niet belet.

Indien gy hardtlyvig mogtet zyn, en niet kondt afgaan; soo sullen door het drinken van 't Water alle werktuigen geopent worden, en gy sult daardoor afgang krygen.

Voorts dient tot uw bericht, dat wanneer gy drinkt, en geen koude daarop voelt, sulks een teeken is, dat het quaat zich daar tegen aankant, en streng is; 't welke gemeenlyk vier of vyf daagen duurt. Maar indien men na het drinken koudt werdt; sulks is een teeken, dat gy al geneesen zyt. Maar komen 'er nieuwe Koortsen, gelyk meermaals gebeurt, soo moet gy 't water vier of vyf daagen langer vervolgen te drinken, om het gevaar voor te komen, van niet wederom in te storten. Maar indien gy wederom komt in te storten, moet gy aanhouden met medicineeren; doch dient tot uw bericht, dat men het water soo helder sal uitwateren, als men 't gedronken heeft; waarover gy u niet behoeft te verwonderen.

Ik heb noch vergeeten te seggen, dat indien gy, het zy 's morgens, het zy 's namiddaags, niet nuchteren zyt, gy omtrent dit ons Geneesmiddel niet sult ondervinden, het geene de Geneesmeesters omtrent haare medicynen aanmerken, namentlyk, dat gy niet behoeft te letten, of de Koorts verheft, of afgaat, want aan 't water valt niets te verdouwen, en alsoo kan de Koorts daardoor niet vermeerderen.

Eindelyk, soo geneest en herstelt het water alles wederom; en niets is 'er in sulk een duisteren hoek verborgen, 't welke het selve niet

 doedt

doedt verdwynen, indien men het anderſints wel weet te gebruiken. Doch men behoeft niet bang te worden, ſchoon het zelve eenige dingen by geval ontdekt, indien men ſlechts het drinken laat, terwyle de quaal op 't hevigſte is. En op dat men weete, hoedaanig men zich daar omtrent moet gedraagen, ſoo ſal ik verhaalen het geene my ſelve gebeurt is.

In 't begin van den Winter, een nieuw gebouwt huys gaande bewoonen, 't welke ſeer vochtig was, betrouwde ik op myn geneesmiddel, ſonder daarvoor te ſchroomen. Doch de vochtigheit was ſoo groot, dat myne matraſſen niet alleen verrotteden; maar zy drong my ook allengskens door 't lichaam, en veroorſaakte my ook ſnydinge in de darmen, die peeperkooren der darmen werdt genoemt. Ik nam dierhalven myn geneesmiddel by der handt, en geduurende drie daagen 's morgens en 's nachts braaf drinkende, heb ik geduurige pyn gevoelt, en niet konnen ruſten. Maar ſiende dat ik noch niet genoeg gebruikte, heb ik om de drie uuren gedronken, en in drie daagen niet gegeten. Na verloop van de drie eerſte daagen, bevondt ik my, als of ik met ſtokken was geſlaagen, vermoeit, beevende, en geheel vervallen, ſoo dat ik geen krachten genoeg hadde om 't water aan te neemen, 't welke my door een goedt Vriendt wierdt ingegeven. Maar na verloop van drie andere daagen, geduurende welke ik niets gegeten heb, zyn myne krachten wederom gekomen, en de pyn is vergaan; waar uit klaar blykt, dat het voedſel beſwaart, en indien ik gegeten hadde,

dat

dat ik swakker soude zyn geworden; en dat men ten tyde van eenige quaal swak zynde, dese door 't eten niet sal overgaan. Gy moet ook eindelyk aanmerken, dat wanneer gy sweet, en voelt swak en vervallen te worden, gy moet ophouden te sweeten, vermits de swakheit een quaat sweet veroorsaakt; maar verversch u als dan met kout water.

Voorts segge ik, wanneer gy siek zyt, soo moogt gy wel eten, doch geen beswaarlyke dingen, (gelyk als Sop is, drinken,) vermits sulks te rouw in de aderen vloeyt, en derselver werking belemmert; dewyle het niet verdouwt wordt, maar ten eersten in de aderen vloeit, doch te dik is, om deselve te passeeren; 't welke met de spysen niet gebeurt, om dat deselve eerst verdouwt moeten worden; waar van de natuure alleen de uitwaasemingen na zich trekt, en 't overige verandert in stoffe, een iegelyke op haar plaats

Wanneer gy vleesch van Voogelen, 't zy gebraaden of gezooden, gegeten hebt, soo drinkt, indien gy kondt, een braven teug water toe, schoon gy geen dorst hebt, op dat het eten daar in mag dryven; doch maar weinig konnende eten, behoeft gy ook niet veel te drinken.

Ik besluyte, met u te seggen, dat gy dit geneesmiddel niet by der handt moet neemen, indien gy geen moedt genoeg hebt om al het geene hier vooren staat, in alles na te volgen, en met water drinken aan te houden, t'elkens na dat de quaalen vereischen; want andersints is 't beter niet begonnen, als het daarna te laaten steeken.

Weest

Weest gewaarschouwt, dat water-drinken eetlust verwekt; doch dat gy u daar omtrent voorsichtig moet gedraagen, en de lust niet te veel volgen, voornamentlyk 's Somers, wanneer 'er weinig verdouwing is; maar de quaalen sullen door het water-maaken affetten, en u in gesondheit herstellen &c. Indien men binnen twee of drie daagen geen afgang krygt, moet men geen suurigheit, speceryen, noch gevoogelte eten, en men moet zich met kout water klisteeren.

Godt zy alleen Eere en Lof!

Binnen de Stadt *Lima*, daar 't Hof van *Peru* is, woont Pater *Bernhardus Carrillo*, van de Compagnie van *Jesus*, geweesene Provintiaal, dewelke van eenige quaataardige wonden in de beenen siek en geheel lam wierdt, 't welke soodaanig verslimmerde, dat hy in geen veertien Jaaren van 't bedt konde komen; sonder eenige verlichting te gevoelen, schoon hy verscheide middelen in 't werk stelde. Dese, dit ons Recept in handen krygende, begaf zich om het selve te gebruiken, en alles op te volgen. Dese bekendt, soo draa de Natuure zich begon te ontlasten, dat 'er daagen waren, op welke hy veertien- en festien-maal afgang hadde; waardoor hy binnen de tydt van een Maandt volkomen gesondt en herstelt wierdt, soo dat hy wederom konde uitgaan; Godt dankende voor syne geheimen, en den Autheur, voor dat hy hem deselve hadde bekendt gemaakt.

E I N D E.

REGISTER

OF

KORTEN INHOUDT

Der Qualen, die door het REGEN-WATER konnen genezen werden, en in dit Werk zyn verhandelt.

Voor

EINDE.

